HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler

16-17 Nisan 2007
Hacettepe Üniversitesi Sıhhiye Yerleşkesi

Yayına Hazırlayanlar:

Ülkü ÇELİK ŞAVK
Yunus KOÇ
Fatma TÜRKYILMAZ
Mikail CENGİZ

Ankara, 2007

ISBN: 978-975-491-254-8

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TÜRKSOY- Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi

Bilimsel Değerlendirme Kurulu:

Prof.Dr. M. Cihat Özönder, Prof.Dr. Dursun Yıldırım, Prof.Dr. Ülkü Çelik Şavk,
Doç.Dr. Yunus Koç, Yrd.Doç.Dr. Serdar Sağlam

Sempozyum Düzenleme Komitesi:

M. Cihat Özönder, Ülkü Çelik Şavk, Serdar Sağlam, Yunus Koç,
Bülent Gül, Murat Bayar

Kapak Tasarımı:
Dr. Filiz Şenler

Sekreterya:
Sıdıka Karaca

Baskı:
Öncü Basımevi
Kâzım Karabekir Cad. Ali Kabakçı İş Hanı Nu.: 85/2 İskitler/Ankara
Tel: 0312 384 31 20

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları

Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler

İçindekiler **Sayfa**

Sunu

Sunuş

Türk kültürü, bilinen tarihiyle iki bin yıllık bir sürede göç ve etkileşimle Moğolistan'dan Balkanlara, Sibirya'dan Mezopotamya'ya uzanan geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüştür. Tüm bu coğrafyada sonradan edinilen farklı din ve kültür sistemlerine rağmen, bu süreklilikte en belirgin olan unsur halk kültüründe nesilden nesile aktarılan geleneksel inanç ve yaşayışlardır. İnsan hayatının üç önemli dönemi olan doğum, evlenme ve ölümle ilgili olarak istenilene ulaşma ve istenilmeyen/korkulandan korunmaya matuf düşünce ve uygulamalar ile insan-tabiat ilişkilerinde belirleyici olan baharın gelişi, gündönümü vb. mevsimsel ve dönemsel değişimleri simgeleyen günlerde tekrar edilegelen tören ve uygulamalar halk kültürünün yaşayan alanlarıdır. Tüm bu alanlarda etkin olan inanç ve uygulamalara damgasını vuran sistemi de genel hatlarıyla Şamanizm ya da Şamanlık şeklinde ifade etmek mümkündür. Göçler, savaşlar, istilalar ile salgın hastalık, kuraklık ve kıtlık gibi önemli saiklerle farklı coğrafyalara dağılmış olan Türk topluluklarının, modernleşme öncesi gündelik hayatlarında etkili olan bu sistem, kırılarak, değişerek, dönüşerek ve bazen de anlam kayması yaşayarak varlığını canlı bir şekilde sürdürebilmiştir. Bu sebeple, yeni coğrafyalarda yeni dinlerle karşılaşan Türkler, oluşan yeni şartlarda eski kültürlerinden taşıdıkları inanç ve yaşayışlara yeni anlamlar yükleyerek kültürel birliği ve sürekliliği yakalayabilmişlerdir. Bu sebeple bugün Yakutistan'da görülen bir inanç yapısının Anadolu'da halk arasında farklı bir adla ve İslamî bir motifle birlikte yaşadığını görmek şaşırtıcı olmamalıdır. Eski Türk inanç ve bunların gündelik hayattaki ifadeleri olan ritüeller, Türk kültürünün farklı coğrafyalardaki en temel ve ortak unsurlarındandır. Dildeki değişime, zaman ve mekândaki farklılıklara rağmen halk kültüründeki bu benzerlik ve ortaklıklar, Türk kültürünün en asli ve özgün unsurlarıdır.

Bu tespitten yola çıkan Enstitümüz, kurucu Müdürü merhum Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER'in önderliğinde ve TÜRKSOY'un destek ve katkılarıyla 15-16 Nisan 2007 tarihinde Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şölenini ve Kızıl Kam tiyatro gösterisini düzenledi. Amaç, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarının geçmişten günümüze taşıdıkları ortak inanç ve yaşayışları, bunlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları bir bütün olarak değerlendirmek ve kültürün asli unsuru olan yaşayan halk inançlarının bütünleştirici, birleştirici, kapsayıcı ve yenilikçi yönlerine dikkat çekmekti. Bilgi Şöleni, Hoca'nın büyük bir istek ve tutkuyla gerçekleştirdiği bir etkinlikti. Bu, hem bilimsel çalışmalara hem de halk inançlarını simgeleyen bir tiyatro gösterisine yer veren iki yönlü bir etkinlik oldu. Şaman ayini ise tam bir görsel ziyafete dönüştü ve ruhları büyüledi. Aslında kırktan fazla davetliyi üç gün boyunca Ankara'da ağırlamak, tüm sorunlarıyla ilgilenmek Hoca'yı yormuştu ama bundan hiç şikâyetçi olmadı. Herkesle tek tek ilgilenmekten zevk duydu. Bilgi şöleni sona erip davetliler uğurlandıktan sonra,

en kısa zamanda yeniden böyle bir etkinlik yapma konusundaki kararlılıkla bir an önce bildirilerin kitap olarak basılması için çalışmalara başladı. Ama yaklaşan seçimler Hoca'yı başka bir alana davet ediyordu; fikirden eyleme, eski ifadesiyle kuvveden fiile geçmek için uygun zemin olarak gördüğü siyaset alanına… Bu düşünce ve amaçla, heyecanla girdiği siyaset yolculuğu, onun aramızdan ayrılmasına da zemin hazırladı. Kendisine bir kez daha Allah'tan rahmet diliyoruz ve fikirlerinin, yarım bıraktığı çalışmaları tamamlamak amacıyla yola devam edenlere her zaman ışık tutacağından hiç kuşku duymuyoruz.

Bilgi şöleni ve tiyatro gösterisi için katkı ve desteklerinden dolayı TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) Genel Müdürü Sayın Mustafa Balçık ve kurum çalışanlarına, konukların Ankara'da ikâmetleri için yardımlarını esirgemeyen Sayın Ali Osman Akalın'a teşekkür ediyoruz. Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği'ne de katkılarından dolayı müteşekkiriz. Hem etkinliğimizin hazırlıkları aşamasında katkıda bulunan hem de oturum başkanlığı ve değerlendirme konuşması yaparak bizi yalnız bırakmayan hocamız Prof. Dr. Dursun Yıldırım'a da şükran borçluyuz. Bilim adamı ve sanatçılardan oluşan kırktan fazla davetlinin Hacettepe Üniversitesi misafirhanelerinde konaklaması konusunda ve başka birçok hususta yardımlarını esirgemeyen Rektör Yardımcımız Sayın Prof.Dr. Erol Belgin'e şükranlarımızı ifade etmeliyiz. Ayrıca Hacettepe Üniversitesinin emeği geçen tüm çalışanlarını da saygıyla anmak yerinde olacaktır.

Son olarak, sekiz yıldan beri Hacettepe Üniversitesini "Daha ileriye… En iyiye…" kavuşturmak üzere çalışan ve bu yolda çokça mesafe de kat eden, Enstitü'nün kuruluşundan bugüne, Enstitü'ye yer tahsisinden elinizdeki bildiriler kitabının basılmasına kadar her alanda desteğini esirgemeyen Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Tunçalp ÖZGEN'e sonsuz teşekkürlerimizi ve saygılarımızı sunarız. Enstitümüzün, bilimsel yaklaşım ve kaliteden taviz vermeden yoluna devam ederken bundan sonraki dönemlerde de aynı desteği göreceğinden emin olduğumuzu da ilave etmeliyiz.

19.11.2007

Yunus KOÇ

GELENEKSEL TÜRK DİNİNDEN ANADOLU'YA TAŞINANLAR

Harun **GÜNGÖR***

Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya taşınanlar konusuna geçmeden önce burada sıkça söz konusu edeceğimiz iki kavram üzerinde durmak gerekir. Bunlar:

1. Geleneksel Türk Dini
2. Şamanizm

1. Geleneksel Türk Dini

Gök tanrı dini, tengriyanizm, tenircilik adları ile de anılan geleneksel Türk dini, *Türklerin Gök Tanrı temelinde, yazılı bir kaynağa dayanmaksızın, kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ve kuşaklar boyu aktarılarak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünüdür*.

Geleneksel Türk Dininin temel unsurlarını dikkate aldığımızda bunların;

a. Gök Tanrı

b. Yer-su

c. Atalar kültü

ç. Evrenin yaratılışı

d. Dünyanın sonu

e. İbadetler

olduğunu görürüz.

Bunlar üzerinde kısaca durmak gerekmektedir:

Türkler tanrıyı *Tanrı, Tengeri, Tangara, Tanara, Teri, Tenir, Kuday, Çalap* vs. gibi çeşitli adlarla anmışlardır. Fakat bütün Türkler şu veya bu şekilde Tanrı adını kullanmış ve kullanmaktadırlar. Her ne kadar kitabelerde o, millî bir tanrı gibi gözükse de aslında o, evrensel bir tanrıdır. Türk tanrısı *Deus Otiosus* bir karakter taşımakta, insanların işlerine müdahalede bulunmamaktadır. O, antropomorfik bir özelliğe sahip olmadığı gibi, Türk tanrı anlayışında *hierogamie* de yoktur.

Yer-sular tabiat güçleri, yaşadığımız ülke, dağ, orman, su, yer, hepsi vatanımız ve bunların kutsallığı, *Iduk* oluşu. Iduk yerler korunmaya alınmış, oralarda yetişen ağaç ve ormanlar kutsallıkları nedeni ile kesilip koparılmamıştır.

Atalar kültü: Patriarkal aile tipinin egemen olduğu toplumlarda karşımıza çıkan bu kült, Türkler için de söz konusudur. Bu inanç sisteminde, topluma

* Prof.Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı

önderlik eden kişiler kutsal sayılmaktadır. Türbe, kümbet, yatır, evliya ve erenler gibi ziyaret yerleri bu inanışla ilgilidir. Bir de ölüler kültü vardır ki, bu da kendi ölülerimiz, atamız ana-babalarımızın ruhunun kutsanmasıdır. Bayram ve arife günleri yaptığımız mezar ziyaretleri ölüler kültünün bir göstergesidir.

Türklerde dinî düşünce üzerine temellendirilmiş olan evren anlayışı; tanrı inancı, yer-su ve atalar kültü ile birlikte *üniversalizm* ya da *üniversizm* olarak adlandırılmıştır. Kitabelerdeki ifade esas alındığında burada bir dikotomiden de söz etmek mümkündür. Ancak Türklerdeki bu üniversalist kozmoloji anlayışı belli bir dönemden sonra üç tabakalı bir tasavvura dönüşmüştür.

Eski Türkler kıyamet meselesine daha az ilgi duymuşlardır. Kitabelerde dünyanın sonu ile ilgili net bilgiler mevcut değildir. Öyle gözüküyor ki, kıyamet anlayışı Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet etkisi ile oluşmuştur. Rus araştırmacılar da bu inanışın bir senkretizm olduğu kanaatindedirler. Altaylılar kıyamet gününe "*Kalgançı çak*", diğer Türk toplulukları ise "*Uluğ kün*" adını vermişlerdir.

Tarihî kaynaklar Hunlar'ın her yıl mevsim değişiklikleri ile birlikte bir bayram kutladıklarından, Çin kaynakları da Göktürkler'de "*Fu-yun-se*" adı verilen ibadethanelerin varlığından söz etmektedirler. Burada ayrıca Türk çadırının da Türklerde ibadet mekânı olduğunu söylemek gerekmektedir.

Geleneksel Türk dininde sistemli olarak yapılan ferdi ibadetler bulunmasa da yine de duaların ferdi yapıldığını ifade etmek gerekir. İbadet türü açısından baktığımızda ise, geleneksel Türk dininde "*saçı*" ile "*yalama*" adı altında ağaçlara bağlanan çaputlardan söz etmek gerekir. Birer kansız kurban olan bu saçılar -sadakalar- Anadolu Türkçesinde yer alan *"darısı başınıza"* temennisi ile günümüze kadar ulaşmıştır.

Türklerde en eski ve köklü ibadet kanlı hayvan kurbanıdır. Kurban için kullanılan "*kergek, kereh, kudayı, Allahlık, itık, ıyık, yağış, tapığ…*" kelimeleri kanlı kurban ibadetinin önem ve yaygınlığını göstermektedir.

2. Şamanizm

Üzerinde duracağımız ikinci kavram ise Şamanizm'dir. İçerisinde animizm, totemizm, fetişizm ve büyü ile ilgili birçok unsuru barından Şamanizm'le ilgili çeşitli tanımlar yapılmış ve hâlen yapılmaya devam edilmektedir. Romen dinler tarihçisi Mircea Eliade'e göre Şamanizm *en eski vecd tekniklerinden* birisi, hatta ilkidir.[1] Bunu çok özel anlamda bir din olarak nitelemek mümkün değildir. Şamanizm, en orijinal şekli ile Kuzey Asya ve Arktik toplumlarda yaşamaktadır. Yine Eliade'ın tespitine göre Orta Asya Şamanizmi komşu birçok kültürün etkisi altında kalmış olmasına rağmen temel yapısını hiçbir şekilde kaybetmemiştir.

---

1 ELIADE, Mircea, *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris, Payot, 1951, s.14.

Konu ile ilgili ikinci tanım ise Fransız antropolog Roberte Hamayon'a aittir. Ona göre Şamanizm Yontma Taş devrinde ortaya çıkmış bir harekettir ve esası *av ile avcı arasındaki ruhsal ilişkiyi sağlamaktan* ibarettir. Ancak Şamanizm Cilalı Taş çağında pastoral ekonomik düzenden tarım toplumuna geçişte bir mutasyona uğramış, daha önceki dönemde hayvan ruhları ile ilişki esasına dayalı olan Şamanizm, insan ruhları ile ilişki esasına dayanmış bunun neticesinde de atalar kültü vs. inanışlar ortaya çıkmıştır.[2] P. Garrone başta olmak üzere birçok araştırmacı Türk-Moğol Şamanizmi'nin Arap-Fars Müslümanlığı ile kesiştiği bölgede ortaya çıkmış ve İslamize edilmiş Şamanizm=Baskılık olarak niteledikleri Orta Asya Türk Şamanizmi üzerinde de durmaktadırlar.[3]

Dünyada tek tür Şamanizm'den bahsetmenin mümkün olmadığını anlatan Hamayon, birçok din ve kültürde var olan *kendinden geçme* tekniği ile Şamanizm'in tanımlanamayacağını anlatmakta ve Şamanizm'in temelini en basit bir biçimde "*Al gülüm, ver gülüm*" prensibinin oluşturduğunu ifade etmektedir.

Üzerinde duracağımız üçüncü tanım ise eski Sovyet etnolog ve antropologlarının yaptığı tanımdır. Bunlar daha çok *Şamansız bir Şamanizm'in* varlığını devam ettirdiği Sovyetler Birliği'nde Şamanizm'e bir din olup olmaması açısından yaklaşmışlardır. Yakut etnolog G. V. Ksenofontov'a göre Şamanizm bir dindir. Hatta o, Hristiyanlığın babaannesidir. L. P. Potapov, onu, "Arkaik düalist bir dünya görüşüdür." diye tanımlarken, S. Tokarev, Şamanizm'i bir din olarak kabul etmektedir. L. N. Gumilev ise onu, mistik ateizmin karmaşık bir sistemi olarak nitelemektedir. Zira Kuzey Asya toplumlarında kendilerine hürmet gösterilen Tanrılar değil ruhlardır. Söz konusu tanrılar bile olsa onlara tapınma söz konusu değildir. Altay ve Yakut inanışlarında varlıklarına şahit olduğumuz Bay Ülgen ve Arıı Toyon geleneksel Türk dininde yer alan Gök Tanrının kendisidir.

Burada bir hususa dikkat çekmek istiyorum. O da Şamanizm'in bir din olup olmadığı meselesidir. Her iki iddiada bulunanlar da vardır. Bu, probleme hangi ölçütleri esas alarak ve nereden baktığınıza bağlıdır.

3. Türk Dünyası ve Anadolu'da Geleneksel Türk Dininin İzleri

Geleneksel Türk dini inanışlarının bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

Geleneksel Türk dini inanışları içerisinde en köklü ve günümüze ulaşanı kurban geleneğidir. *Kanlı* ve *kansız* olmak üzere ikiye ayrılan kurban ibadeti, hangi dine mensup olursa olsun bütün Türk toplulukları tarafından yerine getirilmektedir. Önceleri ruhlar için kesilen/yapılan bu kurbanlar, günümüzde şükran ve kefaret

2 HAMAYON, Roberte, *La Chasse à l'âme. Esquisse d'une théorie du chamanisme sibérien*, Nanterre Société d'ethnologie, 1990.

3 GARRONE, Patrick, *Chamanisme et Islam en Asie Centrale, La Baksylyk hier et aujourd'hui*, Paris, 2000.

kurbanlarına dönüşmüştür. Tanrı rızası için bu kurbanların etleri komşulara dağıtılmakta ya da kurban sahibi tarafından pişirilerek evde, bahçede, kilise veya cami avlusunda insanlara ikram edilmektedir. Burada bilinmesi gereken hususlardan biri de kurban edilen hayvanın kemiklerinin kırılmamasıdır.

Geleneksel Türk dini inanışlarından günümüze kadar ulaşan diğer bir uygulama ise, toplu hâlde yapılan mezar ziyaretleridir. Türkler ölülerini gömdükleri yerlere *sin, kabir, kesene, mola, meşhed* vb. adlar vermişlerse de en yaygın kullanıma sahip olan *mezar* ve *mezarlık* kelimesidir. Ziyaret edilen yer anlamına gelen mezar ve mezarlıklar bütün Türk dünyasında arife ya da dinî bayram günleri halk tarafından topluca ziyaret edilmektedir. Bu durum bir yandan *ölüler kültü* ile ilişkili olduğu gibi, türbe, tekke, yatır, dede mezarları vs. ziyaretleri ise doğrudan Atalar kültü ile bağlantılıdır.

Bütün Türk dünyasında ölüler güneş battıktan, hatta bazı yörelerde ikindi vaktinden sonra gömülmezler. Çünkü Türk toplulukları güneşin batımı ile birlikte *yerlerin mühürlendiğine/kilitlendiğine* inanmaktadırlar. A. M Sagalaev'in de belirttiği gibi eğer bu vakitten sonra yer kazılır ve orada bir delik açılırsa yeraltında yaşadıklarına inanılan kötü ruhlar yeryüzüne çıkarak insanlara her türlü kötülüğü yapabilirler.[4] Ayrıca bu inanışa bağlı olarak aile ile birinci dereceden kan bağı olanlar dışında, güneş battıktan sonra evden *tencere, tuz, makas, iğne* vb. dâhil olmak üzere hiçbir eşya komşulara verilmez ve onlardan da istenmez.

Yoğ- Yuğ törenleri, Türk toplulukları açısından önemli törenlerdir. Ölünün arkasından ağıt yakmak / söylemekle başlanılan *yuğ-yoğ* törenleri günümüzde ölümü müteakip verilen *"ölü aşı, can aşı, kazma takırtısı, can pidesi vb*." isimli yemekle devam etmektedir. Özellikle Orta Asya Türk topluluklarında ölünün ruhunu teskin ve onun kötülüklerinden korunmak amacı ile verilen bu yemek, Anadolu'da mahiyet değiştirerek ölüye sevap olsun inancı ile verilmeye devam etmektedir. Örneğin ölmüş olan yakınlarını rüyasında gören kimse, sabah kalktığında onun için mutlaka bir sadaka verir, iyilikte bulunur, hayır yapar. Hatta bu durum o kadar yaygın bir hâl almıştır ki, hiçbir neden yokken sabah size çay ısmarlayan birine ilk söylenen söz "*Dedeni rüyanda mı gördün*?" dür.

Ölü ile ilgili diğer bir inanış ise, mezar yapılarıdır. Türk topluluklarının ana kültüründe ölüyü gizleme inancı yer almaktadır. İşte bu inanış sebebiyle dinleri ne olursa olsun bütün Türk toplulukları *sapıtmalı/ saptırmalı* mezarlar yaparlar. Bu tür mezarlarda ölü toprağın yığıldığı yerin altında değil, mezarlara yapılan bir cebin içerisine konulur.. Günümüzde bu tür mezar yapıları şehirlerden daha çok kırsal alanlarda kendini göstermektedir.

Bütün Türk toplulukları, mezarların baş ve ayakuçlarına şahide adı verilen birer adet taş ya da ağaç dikmektedirler. Taşnine geleneğinin bir devamı olarak kabul

4 SAGALAEV, A. M., *Uralo- Altaiskaya Mifologiya: Simvol i arhetip*, Nauka, Novosibirsk, 1991, s.71.

edilen bu taş ve ağaçlardan ölünün baş tarafındaki ölenin kendini; dinî, sosyal ve millî kimliğini, ayakucundaki ise ölenin ailesini temsil etmektedir. Ancak ruhlarla ilgili tasavvur ve düşüncelerin değişmesi mezar taşlarının yapılarında da kendini göstermektedir.

Geleneksel Türk dini inanışlarından günümüze intikal eden ve bütün canlılığı ile varlığını devam ettiren diğer bir inanış ise, *Ateş* ve *Ocak* inanışıdır. Türklerde ateş, Gumilev'in de ifade ettiği gibi, tapınma objesi değil, temizleme vasıtasıdır ve bu niteliği ile Zerdüşti ateşten ayrılır. Ateş ve ateşe bağlı olarak yapılan tütsüleme; evi, iş yerini, çarşıyı, pazarı vb.ni kötü ruhlardan korur. Ateşin yakıldığı ocak da kutsaldır ve su dökülerek söndürülmez.

Geleneksel Türk dini inanışları içerisinde ruhlara inanış da büyük bir yer tutar. Bu ruhlar içerisinde en yaygın ve günümüze ulaşanı, "*al kızı, al gelini, al karası, al basması* vb." adlarla anılan "*al"* ruhudur. Özellikle lohusa kadınlara kötülük yapan ve onların ölümüne neden olan *al ruhu* çeşitli biçimlerde tasavvur edilmekte olup, bununla ilgili inanış bütün Türk dünyasında mevcudiyetini devam ettirmektedir. Bunun dışında Anadolu'ya intikal eden başka bir ruh tasavvuru yoktur. Bu konu ile ilgili olarak, Orta Asya Türk toplulukları, Kazak, Kırgız, Altay vb.de çocukların koruyucusu olarak kabul edilen ve günümüzde bu topluluklarda bütün canlılığı ile varlığını sürdüren *umay, ene/ ana* inanışı Anadolu'ya intikal etmemiştir.

İsimlendirilemeyen ruhlar ise, İslam'ın etkisi ile *Cin* ve *Peri* şekline dönüşerek yaygınlaşmıştır. Anadolu'ya nispetle Orta Asya Kazak, Kırgız, Özbek, Çuvaş vb. topluluklarda *Ruh= Ervah* inanışı oldukça güçlü bir biçimde varlığını hissettirmektedir.[5]

Geleneksel Türk inanışları içinde yaygın olan bir diğeri ise *ağaçlara çaput* ve *bez bağlama* inanışıdır. Bir tür kansız kurban olarak da adlandırabileceğimiz bu inançta, insanlar çeşitli dilek ve isteklerinin yerine gelmesi amacı ile söz konusu bez ve çaputları kendi kutsal bildikleri ağaçlara bağlamaktadırlar. Burada ağaçlara bağlanılan bezler onu bağlayan kişinin vücudunun bir parçasını sembolize etmektedir. Yoksa onlar basit bir bez parçası değildir.

Burada önemle üzerinde durulması ve belirtilmesi gereken bir konu da Yakut, Tuva Altay Şamanlarının gösterdiği kerametlerle, Müslüman Türklerce Evliya, Eren, Dede olduklarına inanılan kimselerin gösterdikleri kerametlerin aynı oluşudur. Örneğin, dona girme=biçim değiştirme, gizli şeyleri bilme, su üzerinde yürüyerek karşıdan karşıya geçme vs. Bu konuda Ksenofontov'un Şamanizm adlı eserinde oldukça fazla hikâye mevcuttur. İşte onlardan bir örnek:

Bir erkek şamanla bir kadın şaman kamlık etmeye başladılar.

5 DEVRENBEKOV, Jakay ve TURSINOV, Edige, *Kazakh Baskı Balgerleri*, Almatı, 1993, s.12- 17.

Kadın şaman:

—Hangi dona girip birbirimizin gücünü deneyelim? dedi.

Erkek şaman:

—Balık donuna girelim, dedi.

Kadın şaman balık donuna girip denize daldı. Erkek şaman da onu kovalamaya başladı. Kısa bir süre sonra ona ulaştı ve şaman kadını kuyruğundan yutmaya başladı. Ancak şaman kadın onun ağzına sığmadı. Büyük bir çaba ile onun ağzından çıkıp erkek şamanın bizzat kendisini yuttu.

Şaman kadın su kuşu donuna girip evine uçarak döndü.[6]

Yukarıda ifade ve zikrettiğim bütün bu inanışlar, dinleri; Müslüman, Hristiyan, Budist, Musevi ya da Akdin vb. ne olursa olsun bütün Türk topluluklarında kabul gören ve var olmaya devam eden inanışlardır. Kabul ettikleri resmî dinlerin baskısı ile bu inanışların *hurafe, boş inanış* ve *bid'a*t olarak nitelendirilmeleri, onların ikinci plana atılmalarına ve gün geçtikçe yok olmalarına neden olmaktadır.

6 KSENOFONTOV, G. V., *Şamanizm ızbarnnie trudı*, Yakutsk, 1992, s.184.

ХАКАССКИЙ ШАМАНИЗМ: ТРАДИЦИОННОЕ И СОВРЕМЕННОЕ

Лариса ***АНЖИГАНОВА****

В последние годы исследователями во всем мире особое внимание уделяется не только антропологическому аспекту шаманизма, который носит скорее описательный характер, сколько данное явление представлено ими как объект междисциплинарного анализа. Опираясь на работы предшественников, ученые пытаются определить сущность, исторические и современные типы, ареал распространения и перспективы развития этого явления.

Наиболее пристрастная позиция по определению сущности шаманизма в Х1Х веке была представлена некоторыми путешественниками (Палласом, Гмелиным и др.), считавшими шаманов шарлатанами и мошенниками. К сожалению, и в современной научной литературе встречаются подобные точки зрения. Так, Гурвич И.С. утверждает, что для того, чтобы постоянно доказывать свою мощь, шаманы используют "фокусы в темноте, гипноз". Они, по мнению ученого, используют "личные камлания как своеобразный путь подавления личного недуга и самоутверждения"[1]. Конечно, находились недобросовестные или больные люди, бравшие на себя несвойственные им функции, но их быстро разоблачали. Выполнение самых разнообразных функций шаманами, по-видимому, было успешным и вызывало доверие сородичей. Более того, наиболее сильные шаманы входили в историю и часто становились почитаемыми предками рода. Погребение шаманов и в конце Х1Х века производилось на помосте, стоящем на четырех столбах, "так, как кладут великих людей и теперь",- говорил информатор Катанову Н.Ф.[2]

С позиции представителей тех или иных мировых религиозных систем шаманизм представлялся как религия "темных сил", Дьявола и пр. Миссионеры отстаивали свою жесткую линию (вплоть до физического уничтожения шаманов), исходя из собственных конфессиональных интересов. Такое негативное отношение к традиционной религии сибирских народов со стороны официальной Церкви и государства сохранилось и сегодня, поскольку самая древняя религиозная система не вошла в число признанных национальными.

Исследователи ищут более тесные связи шаманизма с мировой эзотерикой и с восточными религиозно-философскими системами

---

* Хакасский Госуниверситет им. Н.Ф.Катанова, Республика Хакасия, Россия.

1 ГУРВИЧ, И.С., *Некоторые вопросы избранничества и трансмиссии шаманской обрядности. / Ранние формы религии народов Сибири*, Спб., 1992, С.52.

2 КАТАНОВ, Н.Ф., Образцы народной литературы тюркских племен, изданные В. Радловым., Ч. 1Х. С.-П., 1907, С.559.

(брахманизмом, даосизмом, буддизмом, конфуцианством и пр.). Такую точку зрения в свое время отстаивали, например, Георги, Банзаров Д. и др. По мнению Урбанаевой И. "шаманизм наших предков и есть проявление универсальной эзотерической философии и появившейся на ее основе самобытной духовной практики освоения сверхфизической реальности - сферы трансцендентного, того, что находится "по ту сторону" повседневного человеческого опыта, … а шаман – это, прежде всего, практик, осваивающий мир запредельного, страхуясь при этом с помощью знания, полученного через конкретную линию духовной преемственности, посредством устной передачи от учителя к учителю".[3]

Попытки (Ольмаржа О., Гребнера Ф. и др.) ограничить шаманизм Севером и Сибирью вступают в противоречие с исследователями мирового шаманизма в трудах Элиаде М., Харнера М., Токарева С.Т., Минделла А., Уолша Р. и многих других. Изучив и освоив шаманскую практику, Харнер М. с полным правом утверждает: "Шаманские методы поразительно похожи во всех уголках планеты".[4] Тем не менее, шаманизм в своей исторической форме действительно лучше сохранился в Сибири, на Крайнем Севере и Дальнем Востоке России. Поэтому в последние годы существенно вырос интерес к духовной практике коренных народов этих регионов не только со стороны российских ученых, но и зарубежных; понятный и особый интерес шаманизм вызывает у самих носителей и активных участников ритуальных действий.[5]

В Хакасии открытое изучение и практикование традиционной религии началось в конце 1980-х годов. С тех пор уже можно сделать некоторые выводы и выявить основные тенденции развития хакасского шаманизма. Одной из самых жестких позиций является точка зрения доктора исторических наук, профессора Бутанаева В.Я.: «Традиционный шаманизм ныне полностью ушел из жизни» хакасского народа.[6] Однако реальная

3 УРБАНАЕВА, И., *Шаманизм монгольского мира как выражение тенгрианской традиции Центральной Азии. / Центрально-азиатский шаманизм: философские, исторические, религиозные аспекты*, Улан-Удэ, 1996, С. 49.

4 ХАРНЕР, М., Путь шамана, или шаманская практика. Руководство по обретению силы и целительству, Харьков, 1991, С. 2.

5 ATKINSON, J., *Shamanism Today*, Annual Review of Antropology, 1992, 307-30; Ed. by SEAMON, G., and DAY J. S., *Ancient Traditions: Shamanism in Central Asia and the Americas*, Nitwot, 1976; VAN DEUSEN, Kira, *Singing Story, Healing Drum: Shamans and Storytellers of Turkic Siberia*.,Seattle, 2004; HARNER, M., *Hallucinogens and Shamanism*, London, 1973; TAUBE, E., *South Sibirien and Central Asian Hero Tales and Shamanistic Rituals// Shamanism in Eurasia*, Gottingen, (и др), 1984; АНЖИГАНОВА, Л.В., *Традиционное мировоззрение хакасов (опыт реконструкции),* Абакан, 1997; БУТАНАЕВ, В.Я., *Традиционный шаманизм Хонгорая,* Абакан, 2006; БУТАНАЕВ, В.Я., БУТАНАЕВА, И.И., *Армия вечных духов хакасских шаманов// Изучение историко-культурного наследия народов Южной Сибири,* Горно-Алтайск, 2006, С.243-252; *Анжиганова,* Е.В., *Особенности религиозного сознания хакасов на рубеже веков//Актуальные проблемы истории Саяно-Алтая и сопредельных территорий*, Абакан, 2002, с.116-118 (и др).

6 БУТАНАЕВ, В.Я., *Традиционный шаманизм Хонгорая*, Абакан, 2006, С. 159.

историческая и современная практика опровергает эту крайнюю позицию. «Шаманизм,- как утверждает сам же известный исследователь традиционной хакасской культуры, - мог мириться с иными религиозными системами, вбирая в себя от них новые элементы».[7] Более того, эта сложнейшая система взаимоотношения сакральной и профанной реальности сама имеет свои закономерности исторического развития. Шаманизм - это религия, способная к эволюции, связанной с изменением исторической обстановки. Развитая форма государственности, например, Древнехакасский каганат, требует развития соответствующего идеологического оформления. Это обязательно ведет к сравнению с другими типами мировосприятия, отстаиванию своего или принятию другого.

Героическое время создания собственного государства требовало и своей героической идеологии, в которой важнейшими ценностями стали Тенгри как верховное божество, "божественное государство", "прекрасноглазый народ с солнечной грудью", каган как олицетворение небесной воли, а наиболее ценными качествами человека считались доблесть, долг, сила, слава, подвиг, верность слову, честь и т.п. Шаманизм как **религия воинов сакрального мира** стала в это время востребована в своей высшей форме – тенгрианстве. С утратой государственного статуса хакасы вновь вернулись к классической форме шаманизма, где Небо и Земля уравновешены, что создает гармонию мира, общества и человека. Восстановление гармонии стало в это время условием выживания этноса. Однако и в этих условиях шаман оставался воином: каждое его путешествие - путь в опасное неизвестное, а это требует гибкости, мужества и высокого интеллекта.

Что касается открытости шаманизма как системы, то об этом говорит хотя бы уже то, что на ранней стадии он зафиксирован у всех народов мира, а значит, его мировоззренческая и культовая составляющие не могли не войти в национальные, а затем мировые религии; в снятом виде формы работы с индивидуальным и массовым сознанием схожи и в шаманской практике, и в деятельности служителей культа развитых религий.

Самое первое, что роднит шаманизм с национальными и мировыми религиозными системами, это общечеловеческие этические нормы. Известно также, что именно шаманизм "подарил" им некоторые особенности ритуальной практики (окуривание, обрызгивание, движение по кругу и многое другое). С буддизмом и дзен-буддизмом роднит теория реинкарнации, медитация. В шаманизме, как и в даосизме, первоосновой мира является Закон (путь мира, Дао). Конфуцианство и шаманизм перекликаются культами Неба, предков, гор и жесткой системой устройства общества. Вместе с тем, шаманизм имеет свою специфику - *это религия, в которой шаман входит **в измененное состояние сознания** для установления сакральных связей*

7 БУТАНАЕВ, В.Я., *Традиционный шаманизм* ......,Абакан, 2006, С. 158.

человека и общества со сверхъестественной реальностью для решения самых разных проблем.

Поэтому современными учеными осуществляется серьезный анализ философско-мировоззренческих основ шаманизма, что диктуется изменением сознания не только носителей этой традиции (шаманов, в первую очередь), сколько обширной аудитории, вовлеченной в массовую ритуальную практику.

Более того, потребность этнической идентификации народа также стимулирует интерес к поиску религиозных корней собственной культуры, способствующей достижению **народа как целостности.** Одним из факторов (наряду с политическими, социокультурными в целом) формирования этнической солидарности исследователи называют, как это ни парадоксально звучит на первый взгляд, деятельность шаманов. Они проводят массовые ритуалы, способствующие формированию целостности народа (календарные праздники, родовые встречи, поклонения родовым горам, тигир-таихи, суг-таихи и пр.).

Необходимо отметить, что в традиционном обществе именно шаман олицетворял связь с целостным обществом, и сам был образцом такого единства. В чем это проявлялось? Для шамана не было границ в его путешествиях в иные миры, иные пространственно-временные измерения, более того, он сам олицетворял это единство, обладая способностью превращаться в животных, управлять стихиями, манипулировать временем и пр. У Катанова Н.Ф. записаны легенды об известных шаманах Кечоке и Топчане, их битве в виде черного и синего быка, превращении в ворона и пр.[8] Информация о битвах современных шаманов повествуют о подобных явлениях, но осуществляемых в сфере сакральной реальности.

Сам шаман представлял **целостность тела и души** как никакой другой человек. Умение виртуозно владеть телом и сознанием демонстрировали разные категории шаманов. Известный тувинский ученый и потомственный шаман Кенин-Лопсан М. приводит следующую классификацию шаманов, “которые принимали пулю; брали на себя удар ножа; доставляли то, чего нет; могли видеть, слышать и знать; тушили телом огонь; у которых был “третий глаз” (ясновидение); вызывали огонь, дождь; вызвали молнии; могли перевоплощаться...”.[9] На современных обрядах нередко мы являемся свидетелями вызывания дождя, снега, ветра; многие хакасские шаманы обладают даром ясновидения; В.И.Киштеев обряды в любой мороз проводит в ритуальной одежде, при этом складывается ощущение, что собственная температура его тела существенно повышается и пр.

8 КАТАНОВ, Н.Ф., *Образцы...* С.282, 449-451.
9 КЕНИН-ЛОПСАН, М., *Магия тувинских шаманов*, Кызыл, 1993, С. 45-50.

В своей деятельности шаманы используют весь мир. Достаточно регулярно они посещают различные регионы мира, при этом информация, сообщаемая ими, достаточно достоверна.

Справедливо замечает Харнер М., что "сейчас уже существует новое знание того, что физическое и душевное здоровье тесно связаны, и что эмоциональные факторы могут играть важную роль в начале, развитии и лечении болезни... Возможно, что наука окончательно найдет, что бессознательная память пациента подгоняется звуками, программируется ритуалом на активизацию иммунной системы тела против болезни".[10] В своей практике шаман действительно использует целостность пациента, воздействуя на тело через сознание, применяя гипнотерапию, визуализацию, позитивное отношение к действительности, психокоррекцию, личную установку пациента на выздоровление, психоритмотерапию и пр. Достаточно широко в практике хакасских шаманов используется практика «открытия пути».

Известный хакасский культуролог Котожеков Г.Г. отмечал, что "В отсутствии театра у народов Сибири, шаманская мистерия становилась блестящим театром одного актера, который мог часами держать в напряжении десятки людей - участников "сверхъестественных таинств".[11] В связи с этим важным является вопрос о связи шаманизма и искусства. Известный исследователь данной формы религии Басилов В.Н. отмечает: "Связь между шаманизмом и устной поэзией и музыкой восходит к древним временам, когда ритуальная практика и художественное творчество существовали в единстве и были различными проявлениями одного и того же вида деятельности. Можно предполагать, что в прошлом талант поэта и музыканта рассматривался как необходимая часть их способностей, которыми наделяли шамана духи-покровители".[12] Современная культура (живопись, музыка, театр, танец, декоративно-прикладное искусство и пр.) хакасов пронизана шаманской символикой и часто отражает шаманское восприятие. Более того, нехакасские художественные коллективы активно используют шаманскую тематику в своих постановках и произведениях.

Таким образом, шаманизм стал своеобразным «брэндом» Хакасии, что усиливается также интересом к историко-культурному наследию этой древней земли, где шаманская символика в развитой форме присутствует уже в т.н. «окуневской культуре» (3 тыс. до н.э.). Известно также, что шаманская традиция никогда с тех пор не прерывалась, несмотря на попытки распространения здесь зороастризма, буддизма, несторианства,

10 ХАРНЕР, М. *Путь шамана...*, С. 174.

11 КОТОЖЕКОВ, Г.Г., *Культура народов Саяно-Алтайского нагорья*, Абакан, 1992, С. 69-70.

12 БАСИЛОВ, В.Н., Посвящение во сне / рассказ узбекского музыканта/ / Шаманизм и ранние религиозные представления, М., 1995, С.36.

манихейства, достаточно жесткую христианизацию XV111-X1X вв. Представление о том, что хакасы могли быть бурханистами, исторически не подтверждается. Современные социологические исследования, проведенные автором в 1996 – 2005 гг., показывают, что даже если респонденты – хакасы называют себя приверженцами, например, христианства, то их ответы на мировоззренческие вопросы, скорее, могут быть названы шаманскими.

С другой стороны, сложность возрождения шаманизма связана с объектом его деятельности - сакральной реальностью, ее "онтологической неопределенностью". В связи с этим в среде шаманистов с неизбежностью формируются три основных подхода:

1. Верующие в существование **сакральной реальности** и соотносящие свое мировоззрение и деятельность с силами иных миров; здесь неизбежно традиционный пласт шаманизма будет доминировать; он может сыграть положительную роль в реализации этносом стратегии выживания, но не развития; крайней позицией здесь может стать ортодоксальный консерватизм.
2. Модернизационное направление, которое убеждено, что объектом шаманской деятельности является **сознание** человека - единственная сакрализуемая реальность; здесь шаманизм смыкается с наукой и психотерапевтической практикой; в крайней, экстремальной форме при таком подходе шаманизму грозит растворение в психологии и утрата мировоззренческой специфики.
3. Наконец, наиболее сложным, но, думается, наиболее плодотворным можно считать попытку соединения этих двух направлений: признание права на **существование сакральной реальности,** многомерности, сложности Вселенной, форм ее жизни, ее причинных зависимостей, синхронности существования**, резонирующего взаимодействия** с **глубинами человеческого сознания;** такая точка зрения позволяет совместить **традиционное с современным**, найти соприкосновение науки и религии как двух форм познания мира и человека.

Серьезным проблемой для теоретиков и практиков шаманизма является вопрос о том, является ли шаманизм религией. Будем иметь в виду, что в силу своей гибкости шаманизм может существовать как в виде верований (на стадии родового развития, например, или в период т.н. «этнического надлома»), так и в форме государственной религии (например, тенгрианство). Известно, что традиционное в научной литературе представление о необходимых признаках религии сводится к наличию **системы верований**, разработанного **ритуала,** сложившегося **института служителей культа**.

Что касается первого признака, то можно встретиться с такими крайними высказываниями, что в силу " игровой и театральной манеры поведения и облика шамана... оригинального и постоянно обновляющегося характера

его практики... шаманизм в принципе не может быть институализирован, не может создать основную доктрину, духовенство и литургию".[13] Действительно, у каждого шамана свои атрибуты деятельности: свои духи-помощники, своя манера связи с ними, своя священная песня, каждое шаманское путешествие всегда уникально в силу разнообразия конкретных причин камлания. Однако это не означает, что у шаманизма отсутствовала система единых мировоззренческих оснований. На наш взгляд, **все традиционное мировоззрение - шаманское по своей сути.** Оно не аморфно, но строго упорядоченно и целостно, в нем зафиксированы закономерности мира и разработаны свои принципы существования и познания Вселенной. Успешные попытки сформулировать вероучение шаманизма как традиционное мировоззрение во второй половине XX века осуществлялись как за рубежом, так и в России, не составляет исключения и Хакасия. Здесь наиболее интересны, например, работы А.И.Котожекова.

Ритуальная практика шаманизма также строго регламентирована, как и у любой другой религиозной системы. Каждый шаг, слово и мысль традиционного человека не только в ритуалах и обрядах, но и в повседневной жизни, направлены на **ненарушение равновесия и гармонии мира в целом и человека с ним.** Более детальная реконструкция культовой практики хакасскими шаманами осуществляется постоянно, при этом технологии получения информации в условиях насильственно прерванной традиции XX века разные: архивные и этнологические источники, а также непосредственное получение информации в измененном состоянии сознания.

Шаманы - жрецы в разное историческое время могли занимать различные социальные ниши: от каганов до защитников рода. Существовал **закрытый** (состоящий только из учителя и молодого шамана) институт обучения и посвящения шаманов, без которого они состояться не могли. В сравнении с другими служителями культа шаманы имели принципиальное отличие: встать на путь служения Будде, Христу или Аллаху может любой, испытывающий в этом потребность и освоивший религиозную догматику и практику. Здесь человек свободен и в прекращении этой деятельности.

У шамана такой свободы неизмеримо меньше: он получал свой дар **по наследству,** обретение которого происходило, как правило, внезапно, в виде тяжелой болезни. Радлов В.В. свидетельствовал: "Если предназначенный для шаманства человек противится воле предков и отказывается камлать, он подвергается страшным мучениям, которые кончаются тем, что либо он теряет вообще все душевные силы, т.е. становится слабоумным и ко всему безразличным, либо впадает в буйное помешательство и обычно

13 АМАЙОН, Р.Н., Традиционный сибирский шаманизм/ Центрально-азиатский шаманизм..., Улан-Удэ, 1996, С. 127.

вскоре кончает с собой или умирает во время сильнейшего припадка".[14] Необходимо сказать, что практически все современные хакасские шаманы прошли этот путь, столкнувшись с классическими способами вхождения в «профессию».

Обращает на себя внимание тот факт, что шаманский дар - это проявление воли предков**,** главной задачей которых является забота о благополучии рода, этноса и мира**.** Шаман посылается народу для выполнения **охранительных функций**, при этом сам он жертвует всей своей жизнью, которая теперь ему не принадлежит, ею распоряжаются духи и народ. Новым в современных условиях является то, что возвращенной ценностью является обретенная государственность – Республика Хакасия (с 1991г.). Нередко при обрядах в молитвах Небу присутствует и просьба о сохранении и процветании республики, а значит, и всего ее населения. Также новым явлением является то, что шаманы объединяются в социальные институты с регистрацией в государственных органах: «Общество традиционной религии хакасского народа – шаманизма» (руководитель - В.И.Киштеев, зарегистрировано в 1994 г., перерегистрировано в 2007 г), «Хан Тигiр» (руководитель – Т.В.Кобежикова, зарегистрировано в 1995 г.) и религиозная группа тенгриан г. Абакана (руководитель - А.И.Котожеков).

Таким образом, наличие в хакасском шаманизме трех основных признаков религии (системы верований, разработанного ритуала, института служителей культа) позволяет сделать вывод, что в современных условиях в Хакасии вновь можно говорить о шаманизме как **религии,** выполняющей социальные функции, и способной стать одним из факторов этнического возрождения.

---

14 РАДЛОВ, В.В., *Из Сибири*, М., 1989, С. 367.

GELENEKSEL VE ÇAĞDAŞ HAKAS KAMLIĞI*

Larisa ***ANJİGANOVA*****

Son yıllarda bütün dünyadaki araştırmacılar tarafından Şamanlığın daha çok betimleyici bir nitelik taşıyan antropolojik yönünden ziyade Kamlık olgusunu disiplinler arası çözümleme konusu olarak ele alınmasına özel ilgi gösterilmektedir. Kendilerinden önce bu alanda çalışmalar yapmış olan bilimcilerin araştırmalarına dayanarak günümüzdeki bilim adamları anılan bu olgunun özünü, tarihsel ve çağdaş tiplerini, yayılma alanını ve gelişme perspektiflerini inceleyip belirlemeye çalışmaktadır.

XIX. yy'da Şamanlığın özünün belirlenmesi konusunda en yanlı tutum Pallas, Gmelin vs. gibi Kamları şarlatan ve sahtekâr olarak gören kimi seyyahlar tarafından sergilenmiştir. Maalesef, çağdaş bilimsel literatürde de buna benzer bakış açılarına rastlamak olanaklıdır. İşte bu bağlamda, İ.S.Gurvitch, Şamanların kendi gücünü ispatlamak amacıyla sürekli olarak "karanlıkta numara ve hipnoz" yaptığını ileri sürmektedir. Anılan bilimciye göre Kamlar "kişisel kalmama ayinlerini bir çeşit kişisel rahatsızlığı bastırılma ve kendini kanıtlama yolu olarak" kullanmaktadır.[1] Elbette, üzerlerine özgü olmayan işlevler almaya kalkışan dürüst olmayan veya hasta insanlar olmakla birlikte böyle insanlar kısa sürede açığa çıkarılmaktaydı. Şamanlar tarafından çok sayıda birbirinden farklı işlevlerin yerine getirilmesi herhâlde başarılı olmalıydı ki toplumun diğer üyeleri de Kamlara karşı güven duymaktaydı. Üstelik, en güçlü Kamlar tarihte yer almakta ve sıkça da boyun sayılan ataları konumuna gelmekteydi. XIX.yy'da da Kamların ölü bedenleri dört direkte duran bir platformda yatırılmaktaydı, N.F.Katanov'a bilgi veren kaynak kişinin "tıpkı ulu kişilerin şimdi de gömüldüğü gibi" ifadesi buna örnek teşkil etmektedir.[2]

Dünyanın şu ya da bu dinsel sistemlerinin temsilcileri Şamanlığı "karanlık güçlerin" veya Şeytan'ın dini olarak görmekteydiler. Dinsel çıkarlarından hareket eden misyonerler Şamanların fiziki olarak ortadan kaldırılmasına dek varan oldukça katı çizgilerini devam ettirmekteydi. Resmî kilise ve devlet tarafından Sibirya halklarının geleneksel dinine karşı izlenen böylesine olumsuz tutumun günümüzde de devam ettiği söylenebilir, çünkü en eski dinsel sistem olan Kamlık, ulusal dinler olarak tanınan dinlerin arasına dâhil edilmemiştir.

Araştırmacılar Şamanlığın dünya ezoteriği ve Doğu dinî-felsefi sistemleri (Brahmancılık, Daosizm, Budizm, Konfüçyüsçülük, vs.) ile çok daha sıkı

---

* Rusçadan Çeviren: Timur B. DAVLETOV.

** Prof. Dr. , N.F.Katanov Hakas Devlet Üniversitesi.

1 ГУРВИЧ, И.С., *Некоторые вопросы избранничества и трансмиссии шаманской обрядности. / Ранние формы религии народов Сибири*, Спб., 1992, С.52.

2 КАТАНОВ, Н.Ф., Образцы народной литературы тюркских племен, изданные В. Радловым., Ч. 1Х. С.-П., 1907, С.559.

bağlantılarını araştırmaktadır. Böyle bir bakış açısını zamanında örneğin Georgi, D. Banzarov, vs. savunmuştur. İ.Urbanayeva'ya göre "atalarımızın Şamanlığı zaten evrensel ezoterik felsefe ve gündelik insan deneyiminin 'ötesinde' bulunan aşkın bir alan olup bunun temelinde ortaya çıkan fizik üstü gerçekliğin kendine özgü manevi keşfediş pratiğinin dışa vurumuydu. Şaman ise her şeyden önce bu fizik ötesi dünyayı keşfeden bir pratisyen olup manevi kalıtsallığın somut çizgisi yoluyla öğreticiden öğreticiye sözlü aktarım şeklinde elde ettiği bilgiyi yanına almaktadır…" .[3]

O. Olmarj, F. Grebner gibilerin Kamlığın Kuzey ve Sibirya ile sınırlı tutulmasına yönelik çabaları dünya Şamanlığını araştıran M.Eliade, M.Harner, S.T.Tokarev, A.Mindell, R.Wolsch vd. bilim insanlarının incelemeleriyle çelişkiye düşmektedir. Şaman pratiğini inceleyip öğrendikten sonra M.Harner kendini haklı görerek "Şaman yöntemlerinin gezegenin her köşesinde şaşılacak derecede benzerlik arz etmekte" olduğunu ileri sürmektedir.[4] Buna karşılık, tarihsel biçimi itibarıyla Kamlık, Rusya'nın kuzeyine ve uzak doğusuna nazaran Sibirya'da gerçekten de daha iyi korunmuştur. Bu yüzden son yıllarda bu bölgelerin yerli halklarının manevi pratiklerine yönelik olarak yalnızca Rusyalı bilim adamlarının değil, aynı zamanda yabancı bilim adamlarının ilgisi artmıştır. Bunun yanı sıra Şamanlığın ayinsel eylemlerin taşıyıcısı ve etkin katılımcıları olan kimselerin özel ilgisini çektiği anlaşılır bir şeydir.[5]

Hakas Cumhuriyeti'nde geleneksel dinin araştırılması ve dinsel uygulamaların düzenlenmesine 1980'li yılların sonunda başlanmıştır. O tarihlerden beri Hakas Şamanlığının gelişmesinin ana eğilimlerini tespit etmek ve bu bağlamda kimi çıkarsamalarda bulunmak olanaklıdır. Belki de bu konuda en katı bakış açılarından biri de "Geleneksel Şamanlığın günümüzde" Hakas halkının "hayatından tamamen gittiğini" ileri süren Tarih Bilimleri Doktoru, Profesör V.Y.Butanayev'e aittir.[6] Ancak gerçek tarihsel ve çağdaş pratik durum bunu yalanlamaktadır. Geleneksel Hakas kültürünün tanınmış bu araştırmacısının kendisinin ifade ettiği

---

3 УРБАНАЕВА, И., *Шаманизм монгольского мира как выражение тенгрианской традиции Центральной Азии. / Центрально-азиатский шаманизм: философские, исторические, религиозные аспекты*, Улан-Удэ, 1996, С. 49.

4 ХАРНЕР, М., Путь шамана, или шаманская практика. Руководство по обретению силы и целительству, Харьков, 1991, С. 2.

5 ATKINSON, J., *Shamanism Today*, Annual Review of Antropology, 1992, 307-30; Ed. by SEAMON, G., and DAY J. S., *Ancient Traditions: Shamanism in Central Asia and the Americas*, Nitwot, 1976; VAN DEUSEN, Kira, *Singing Story, Healing Drum: Shamans and Storytellers of Turkic Siberia*.,Seattle, 2004; HARNER, M., *Hallucinogens and Shamanism*, London, 1973; TAUBE, E., *South Sibirien and Central Asian Hero Tales and Shamanistic Rituals// Shamanism in Eurasia*, Gottingen, (и др), 1984; АНЖИГАНОВА, Л.В., *Традиционное мировоззрение хакасов (опыт реконструкции),* Абакан, 1997; БУТАНАЕВ, В.Я., *Традиционный шаманизм Хонгорая,* Абакан, 2006; БУТАНАЕВ, В.Я., БУТАНАЕВА, И.И., *Армия вечных духов хакасских шаманов// Изучение историко-культурного наследия народов Южной Сибири,* Горно-Алтайск, 2006, С.243-252; *Анжиганова,* Е.В., *Особенности религиозного сознания хакасов на рубеже веков//Актуальные проблемы истории Саяно-Алтая и сопредельных территорий*, Абакан, 2002, с.116-118 (и др).

6 БУТАНАЕВ, В.Я., *Традиционный шаманизм Хонгорая*, Абакан, 2006, С. 159.

gibi "Şamanlık diğer dinî sistemlerle barış içinde geçinebilmekteydi, bunlardan yeni unsurlar alarak".[7] Bunun da ötesinde, bu kutsal ve dünyevi gerçekliğin karmaşık ilişkiler sisteminin kendisi de kendine özgü tarihsel gelişim kurallarına sahiptir. Kamlık, tarihsel ortamın değişmesiyle ilgili olarak evrimleşebilecek bir dindir. Eski Hakas Kağanlığı örneğinde olduğu gibi gelişmiş devletçilik biçimi duruma uygun ideolojik düzenlemenin geliştirilmesini şart koşmaktadır. Bu ise mutlak surette diğer dünyayı algılayış sistemleriyle karşılaştırılmaya, kendi dünyayı algılayış sisteminin savunulmasına ya da başkasına ait dünyayı algılayış sisteminin benimsenmesine yol açmaktadır.

Devletin kurulmasıyla ilgili kahramanlık dönemi ise içerisinde üst tanrı anlamında Tengri, "tanrısal el-devlet", "güneşli göğüs sahibi güzel gözlü halk", göğün iradesinin simgesi olarak kağan gibi en önemli değerlerin yer aldığı ve erdem, görev, güç, ün, kahramanlık, söze bağlılık, onur vb. gibi şeylerin insanın en değerli nitelikleri olarak kabul edildiği kahramanlık ideolojisine gereksinim duymaktaydı. **Kutsal dünyanın askerlerinin bir dini** olarak Şamanlık bu dönemde kendine has en üst biçimi olan Tengricilik şeklinde işlev görmüştür. Devlet statüsünü yitirmesiyle birlikte Hakaslar yeniden Kamlığın Gök ve Yerin denge hâlinde olduğu, bundan dolayı da dünyanın, toplumun ve insanın ahengini kurduğu klasik biçimine geri dönmüştür. Bu dönemde uyumun yeniden tesis edilmesi etnosun hayatta kalabilmesinin bir şartı hâline gelmiştir. Ancak bu şartlarda bile Şaman (Kam) bir asker olarak varlığını devam ettirmekteydi, çünkü her bir yolculuğu bilinmeyen ve tehlike dolu olan bir yoldu. Bu ise esnekliği, cesareti ve yüksek entelektüelliği gerektirmekteydi.

Bir sistem olarak Kamlığın açık olmasına gelince ise, bu durum, erken gelişme aşamasında onun dünyanın bütün halklarında görüldüğü gerçeğiyle, onu oluşturan dünyaya bakışı ve kültünün ulusal, ardından da dünya dinlerine girmediklerini söylemenin olanaksız olduğu gerçeği tarafından kanıtlanmaktadır. Bireysel ve kitlesel bilinç ile çalışma biçimleri hem Şaman pratiklerinde hem de gelişmiş dinlerin kült görevlilerinin faaliyetlerinde benzerlik arz emektedir.

Şamanlığı ulusal ve dünya dinsel sistemleriyle yakın kılan en önemli şey, tüm insanlığa mal olmuş ahlaki normlardır. Bununla birlikte, dünya dinsel sistemlerine kimi ritüel pratik özelliklerin (tütsüleme, saçı yapma, dairesel hareket ve daha nice şey) bizzat Kamlık tarafından "hediye edilmiş" olduğu bilinmektedir. Budizm ve Zen Budizm ile [Kamlığı] yeniden doğuş (reenkarnasyon) kuramıyla meditasyon yakınlaştırmaktadır. Daosizm'de olduğu gibi Kamlık'ta da dünyanın ana temeli olarak Yasa (barış yolu, Dao) kabul edilmektedir. Konfüçyüsçülük ile Şamanlık Gök, atalar, dağlar kültüyle toplumun katı düzenleme sistemi açısından yakınlık arz etmektedir. Bununla birlikte Şamanlık kendine has özgüllüğe de sahiptir, çünkü Şamanlık Şaman'ın, *insanın ve toplumun en farklı sorunlarının çözülmesi*

7 БУТАНАЕВ, В.Я., *Традиционный шаманизм* ......,Абакан, 2006, С. 158.

*amacıyla insan üstü gerçeklikle kutsal ilişkilerin kurulması amacıyla **bilincin değişik hâline** girdiği bir dindir.*

Bu yüzden günümüzdeki bilimciler tarafından Şamanlığın felsefesi ve dünyaya bakışı ile ilgili temellerinin ciddi bir çözümlemesi yapılmaktadır. Bunu belirleyen ise hem bu geleneğin taşıyıcısı olanların (öznellikle, Kamların) hem de kitlesel ritüel pratiğinde yer alan geniş bir oditoryumu oluşturan kimselerin bilincinin değişmesidir.

Üstelik halkın etnik kimlik tanımlama gereksinimi, **bir halkın bir bütün(leşmiş) olma** aşamasına ulaşılmasına katkıda bulunan öz kültürünün dinsel köklerinin arayışına yönelik ilgiyi özendirmektedir. Genelde sosyo-kültürel ve siyasal etkenlerin yanı sıra etnik dayanışmanın oluşmasında etkin rol oynayan faktörlerden biri olarak araştırmacılar her ne kadar paradoksal gelebilirse dahi, Şamanların faaliyetlerini göstermektedir. Şamanlar, halkın bütünlüğünün oluşmasına katkıda bulunan kitlesel ritüeller (takvimsel bayramlar, boy üyelerinin buluşmaları, boyların kutsal olarak kabul ettiği dağlara yönelik ayinler, *tigir tayığ*[8*], *suğ tayığ*[9**] [su ayini - TBD], vs.) düzenlemektedir.

Geleneksel toplumda bizzat Şaman'ın toplumla bütünlüğü simgelemekte ve bu bütünlüğün örneğini temsil etmekte olduğunun belirtilmesi gerekir. Peki, bu nasıldı? Şaman için öteki âlemlere, başka mekân-zaman boyutlarına yönelik yolculuklarında sınırlar mevcut değildi. Ayrıca hayvanlar kılığına bürünebilme, doğa unsurlarını yönetebilme, zamanı manipüle edebilme, vs. yeteneklere sahip bulunan "kam"ın kendisi bu bütünlüğü simgelemekteydi. N.F. Katanov tarafından tanınmış Şamanlar olan Keçok ve Topçan hakkında, ayrıca onların kara ve gök boğa kılığında dövüşleri, kuzgun kılığına bürünmeleri vb. üzerine efsaneler kaydedilmiştir.[10] Günümüzdeki kamların dövüşmeleriyle ilgili bilginin varlığı ise kutsal gerçeklik alanında cereyan etse de bu tür olayların mevcudiyetine ilişkin kanıt olarak kabul edilebilir.

Şaman diğer insanlardan farklı olarak **vücut ile ruhun bütünlüğünü** temsil etmekteydi. Vücut ve bilinci ustalıklı bir biçimde kullanmasını çeşitli Şaman kategorileri göstermekteydi. Kamlar soyuna mensup olup tanınmış Tuvalı bilim adamlarından olan M. Kenin-Lopsan aşağıdaki Şaman sınıflarını belirlemektedir: "atılan kurşunu kabul edenler; bıçak darbesini üzerine kabul edenler; olmayan şeyi getirenler; görebilen, duyabilen ve bilebilenler; vücutlarıyla ateş söndürenler; 'üçüncü gözü' (geleceği görebilme yetisi) olanlar; ateş yakabilenler, yağmur yağdırabilenler; şimşekler çaktıranlar; kılıktan kılığa bürünebilenler...".[11] Günümüzde düzenlenen ayinlerde de bizler sıkça bir biçimde yağmur, kar, yel

8 [*] tigir tayığ: dağ ayini (Çevirenin notu)
9 [**] suğ tayığ: su ayini (Çevirenin notu)
10 КАТАНОВ, Н.Ф., *Образцы...* С.282, 449-451.
11 КЕНИН-ЛОПСАН, М., *Магия тувинских шаманов*, Кызыл, 1993, С. 45-50.

çağırma ayinlerine tanık olmaktayız. Birçok Hakas kamı geleceği görebilme yetisine sahiptir. Bunun haricinde, Hakas kamlarından V.İ.Kişteyev her türlü soğuk kış şartlarında ayinleri hep ritüel giyimi içerisinde yürütmektedir. Bununla birlikte ayin esnasında, sanki onun vücudunun sıcaklığının da esaslı bir şekilde yükseldiği kanısına kapılmak mümkündür.

Kendi faaliyetlerinde "kam"lar bütün dünyayı kullanmaktadır. Onlar oldukça düzenli bir biçimde dünyanın çeşitli bölgelerini ziyaret etmekte ve bu bağlamda verdikleri bilgiler de oldukça güvenilir ve doğru çıkmaktadır.

M.Harner'in haklı olarak belirttiği gibi " artık fiziki ve ruhsal sağlığın sıkı bir biçimde birbirine bağlı olduğuna ve duygusal etkenlerin hastalığın başında, gelişmesinde ve tedavi edilmesinde önemli bir rol oynayabildiğine ilişkin yeni bir bilgi mevcuttur… Belki de bilim hastanın bilinç dışı belleğinin seslerle tedavi edildiğini, vücudun bağışıklık sisteminin ritüel yoluyla hastalığa karşı etkin hâle getirilmesine yönelik olarak programlandığını nihayet tam olarak keşfedebilir".[12] Kendi pratiğinde Şaman gerçekten de hastanın bütünlüğünden yararlanmakta, vücuduna bilinç üzerinden etkide bulunmak, hipnoz terapisini, vizualizasyon, gerçekliğe karşı pozitif yaklaşım, psiko-koreksiyon, hastanın iyileşmeye yönelik kişisel olarak ayarlanması, psiko-ritmo-terapi vb. yöntemleri kullanmaktadır. Hakas Kamlarının pratiğinde oldukça yaygın bir biçimde "yolun açılımı" uygulaması kullanılmaktadır.

Tanınmış Hakas kültür bilimcilerinden G.G.Kotojekov "Sibirya halklarının tiyatrodan yoksun olduğu hâlde Şaman büyüsel ayininin, 'doğa üstü gizemlerin' katılımcısı olan onlarca kişiyi saatlerce gerilimde tutabilen bir kişilik oyuncunun parlak tiyatro gösterisi hâlini almakta" olduğunu ifade etmiştir.[13] Bu bağlamda ise Kamlığın sanatla olan ilişkisine dair bir sorun büyük bir önem arz etmektedir. Dinin anılan bu biçiminin tanınmış araştırmacısı V.N.Basilov şunu zikretmiştir: "Şamanlık ile sözlü şiir ve müzik sanatının arasındaki ilişki, ritüel pratikle sanatsal yaratıcılığın birliktelik içerisinde olup aynı tür faaliyetin iki farklı dışa vurum biçimi olduğu eski zamanlara kadar inmektedir. Tahmin edilebilir ki, geçmişte şair ile müzisyenin yeteneği, koruyucu ruhların Şaman'ı donattığı yetilerin olmazsa olmaz kısmı olarak algılanmaktaydı."[14] Hakasların çağdaş kültürü (resim, müzik, tiyatro, dans, dekor ve uygulama sanatı vs.) günümüzde de Şaman sembolleriyle iç içe olup sıkça Şamanlık algılayışını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, Hakas olmayan sanat toplulukları bile kendi sahne ve eserlerinde etkin bir biçimde Şamanlık temasını kullanmaktadır.

Böylece, Şamanlık Hakas ülkesinin kendine özgü 'markası' hâline gelmiştir. Bu ise, Şamanlık simgeciliğin ta "Okunev Kültürü" (MÖ 3. binyıl) döneminde

---

12 ХАРНЕР, М. *Путь шамана...,* С. 174.

13 КОТОЖЕКОВ, Г.Г., *Культура народов Саяно-Алтайского нагорья*, Абакан, 1992, С. 69-70.

14 БАСИЛОВ, В.Н., Посвящение во сне / рассказ узбекского музыканта/ / Шаманизм и ранние религиозные представления, М., 1995, С.36.

gelişmiş biçimiyle mevcut olduğu bu kadim toprağın tarihsel ve kültürel mirasına yönelik ilgiyle daha da pekişmektedir. Ayrıca, Zoroastrizm (Zoroastrianism)[15*], Budizm, Nesturilik, Manicilik gibi dinlerin bölgede yayılmaya çalışmış olmasına rağmen ve XVIII-XIX.yy'larda gerçekleştirilen oldukça ağır Hristiyanlaştırılma sürecinin yaşanmış olmasına karşın Şamanlık geleneğinin yukarıda anılan o eski dönemden beri hiçbir zaman kesintiye uğramadığı da bilinmektedir. Hakasların Burhancı olduğuna ilişkin sav tarihsel olarak kanıtlanamamaktadır. Bu makalenin yazarı tarafından 1996-2005 tarihlerinde yürütülmüş bulunan modern sosyolojik araştırmalar, örneğin, araştırma kapsamında görüşülen Hakasların kendilerini Hristiyanlık inancına mensup olarak göstermeleriyle birlikte kendilerine yöneltilen dünyaya bakışlarıyla ilgili sorulara verdikleri yanıtlarının daha çok Şamanist olarak tanımlanabilecek türden olduğunu göstermiştir.

Öte yandan Şamanlığın yeniden dirilişinin güçlüğü, Şamanlığın faaliyet alanı olan kutsal gerçeklik ve onun 'ontolojik belirlenmemişliği' ile ilgilidir. Bu nedenle Şamanistlerin arasında kaçınılmaz bir biçimde aşağıdaki üç ana yaklaşım oluşmaktadır:

1. **Kutsal gerçekliğin** varlığına inanıp dünya görüşünü ve faaliyetlerini öteki dünyaların güçleriyle alakalandıranlar. Burada Şamanlığın geleneksel tabakası başat bir konuma sahip olacaktır. Bu yaklaşım etnos tarafından hayata kalma stratejisinin gerçekleştirmesinde olumlu bir rol oynayabilir. Ancak bu yaklaşımın etnosun gelişmesine ilişkin strateji anlamında etkili olacağı görünmemektedir. Bu yaklaşım bağlamında en uç durum olarak ortodoks tutuculuk ortaya çıkabilir.

2. Şaman faaliyetinin nesnesi olarak insanın tek kutsanan gerçeklik olan **bilinc**ini kabul eden modernleştirici yöneliş. Burada Şamanlık bilim ve psikoterapevtik pratikle temas hâline gelmektedir. Bu yaklaşım bağlamında en uç durum olarak Şamanlığın psikolojide erimesi ve dünya görüşü ile ilgili özgüllüğünün yitirilmesi söz konusu olabilir.

3. Nihayet, en karmaşık, ancak düşündüğümüze göre, en yapıcı yaklaşımın üstte anılan iki yaklaşımın birleştirilmesine yönelik çabalamanın olduğu söylenebilir. Bu yaklaşıma göre kutsal gerçekliğin mevcut olma hakkının, Evrenin ve yaşam biçimlerinin, ayrıca neden-sonuçsal ilişkilerinin çok boyutluluğu ve karmaşıklığı, var oluşun eş zamanlılığı ve insan bilincinin derinlikleriyle seselimleşen (tınlaşan) etkileşimin var olma hakkının tanınması söz konusudur. Böyle bir yaklaşım geleneksel olanla çağdaş olanın bütünleştirilmesine, dünya ve insanın keşfedilmesinin iki formu olarak bilim ve dinin temas noktasının tespit edilmesine izin vermektedir.

Şamanlığın kuramcı ve uygulayıcıları için Şamanlığın bir din olup olmadığı sorunu ciddi bir meseledir. Sahip olduğu esnekliği sayesinde Şamanlığın kendi varlığını hem inançlar şeklinde (boy düzeyindeki gelişme ya da "etnik kırılma"

15 * Zoroastrizm: Zerdüştlük (Çevirenin Notu)

dönemi aşamasında) hem de devlet dini formunda (örneğin, Tengricilik) sürdürebileceğini aklımızda tutmalıyız. Bilimsel literatürde geleneksel olarak bir dinin olmazsa olmaz niteliklerinin **inançlar sistemi**, geliştirilmiş **ritüel**, oluşmuş **kült görevlileri kurumu**nun mevcudiyetine indirgenmiş olduğu bilinmektedir.

Birinci niteliğe gelince, şu uç görüşlerle karşılaşmak olanaklıdır. Bu görüşlere göre "Şaman'ın davranış ve kılığının oyunsal ve tiyatrocu davranış tarzı… özgün ve sürekli yenilenen pratiğinin karakteri" nedeniyle "Şamanlık ilke olarak kurumsallaştırılamaz, esas öğretisini, ruhbanlığını ve tapınma (liturgy) sistemini kuramaz".[16] Gerçekten de, her bir "kam"ın ayrı faaliyet simgeleri vardır. Bunlar; kendine has yardımcı ruhlar, bunlarla yine kendine has ilişki tarzı, kendine özgü kutsal şarkı, kalmama ayininin somut koşullarının çeşitliliği gereği her bir Şaman yolculuğunun özgünlüğüdür. Ancak bu, Şamanlığın dünya görüşü ile ilgili tek dayanakların yokluğu anlamına gelmemektedir. Kanımızca, **geleneksel dünya görüşünün tümü özü itibariyle Şamaniktir**. Bu dünya görüşü biçimden yoksun olmayıp son derece düzenli ve bütüncüldür. Onda dünya düzeni işlenmiş ve evrenin var oluşu ile öğrenmenin kendine özgü ilkeleri oluşturulmuştur. İnançsal bir öğreti olarak Şamanlığın geleneksel bir dünya görüşü olarak formüle edilmesine yönelik çalışmalar hem Rusya'da hem de yurt dışında XX.yy'ın ikinci yarısında gerçekleştirilmiştir. Hakas ülkesi de bu bağlamda istisna değildir. Burada özellikle A.İ.Kotojekov'un çalışmaları oldukça ilgi çekicidir.

Herhangi diğer dinî sistemlerde olduğu gibi Şamanlığın **ritüel pratiği** de kesin olarak düzenlenmiştir. Geleneksel bir insanın her bir adım, söz ve düşüncesi hem ayin hem de gündelik yaşantıda **bir bütün olarak dünyanın ahengi ile dengesinin ve insanın bunlarla olan ilişkisinin bozulmamasına** yöneliktir. Hakas Şamanları tarafından kült pratiğinin daha ayrıntılı rekonstrüksiyonu sürekli olarak gerçekleştirilmektedir. Bu yapılırken de XX.yy'da baskı ile kesintiye uğratılan geleneğin söz konusu olduğu ortamda bilginin elde ediliş teknikleri çeşitlilik arz etmektedir. Bu çeşitlilik ise arşiv ve etnolojik kaynaklarla bilincin farklı hâlindeyken doğrudan bilginin elde edilmesini ihtiva etmektedir.

Rahip Şamanlar farklı tarihsel dönemlerde kağanlıktan soy koruyucusuna kadar değişiklik gösteren farklı sosyal mevki işgal edebilmekteydi. Aksi hâlde Şamanlık yolunda adım atamayan Şamanların kabul edilmesi ve eğitilmesi bağlamında **kapalı** kurumu (yalnızca hoca ve genç Şaman'dan oluşan) mevcuttu. Diğer kült görevlileriyle karşılaştırıldığında Şamanlar ilkesel farklılığa sahipti. Örneğin, Buda, Hristos ya da Allah'a hizmet yoluna gereksinim duyan ve dinî dogmatik ile pratiği öğrenen herkes girebilir. Bu durumda aynı zamanda insan bu tür faaliyetini sona erdirme konusunda da özgürdür.

Şaman'ın ise bu tür özgürlük düzeyi çok daha kısıtlıydı, çünkü kendi yetisini Şaman **miras** (kalıtım) **yoluyla** almaktaydı. Bu yetinin alınması ise kural olarak

---

16 АМАЙОН, Р.Н., Традиционный сибирский шаманизм/ Центрально-азиатский шаманизм..., Улан-Удэ, 1996, С. 127.

aniden ağır bir hastalık biçiminde gerçekleşmekteydi. Bu konuda V.V.Radlov şöyle bir tanıklık yapmaktaydı: "Şamanlık için belirlenen kişinin atalarının iradesine karşı gelmesi ve kam olarak ayin yapmayı reddetmesi durumunda böyle bir kişi, sonunda ya bütün ruhsal güçlerinden yoksun kalması, yani akli dengesinin sarsılması ve her şeye karşı kayıtsız kalması ya da şiddetli deliliğe düşmesi ve genelde kısa bir zaman içerisinde intihar etmesi veya çok güçlü nöbet sırasında ölmesiyle sonuçlanan korkunç çilelere maruz kalmaktadır."[17]

Günümüzde var olan Hakas Şamanların neredeyse tümünün "mesleğe" girişle ilgili klasik yöntemlerle karşı karşıya gelmek suretiyle bu yoldan geçtiklerinin burada belirtilmesi gerekir.

Şaman yetisinin, ana görevlerinin boyun, etnosun ve dünyanın esenliğine yönelik kaygı ve ilgi olduğu ataların iradesinin bir tezahürü olması olgusu ilgi çekmektedir. Şaman bir halka **koruyucu işlevleri** yerine getirmek üzere gönderilmektedir. Bununla birlikte Şaman da, ruhların ve halkın tasarrufuna girmesinden ötürü artık kendisine ait olmayan hayatının tümünü kurban edip bu uğurda adamaktadır. Günümüz koşullarında yeni olan ise, 1991'den itibaren Hakas Cumhuriyeti biçimindeki yeniden kazanılmış değerin elde edilen devletin olmasıdır. Göğe yönelik ayinler esnasındaki dualarda sıkça olarak Cumhuriyet'in ve dolayısıyla da onun içinde yaşayan bütün halkın korunması ve gelişmesine ilişkin dilekler de yer almaktadır. Bununla birlikte, Şamanların sosyal kurumlar hâlinde birleşmeleri ve devletin resmî organlarında tescil yaptırmaları da yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöndeki gelişmenin örnekleri; 1994'te tescil yaptırıp 2007'de yeniden tescil yaptıran V.İ.Kişteyev'in başkanlığında bulunan "Hakas Halkının Geleneksel Dinî Şamanlık Cemiyeti", 1995'te tescil yaptıran T.V.Kobejikova'nın başkanlığında "Han Tigir" cemiyeti ile A.İ.Kotojekov'un başkanlığında "Abakan Şehrinin Tengriciler Dini Grubu"dur.

Böylece, Hakas Şamanlığında dinin üç ana niteliğinin (inançlar sistemi, geliştirilmiş ritüel, kült görevlileri kurumu) mevcudiyeti, günümüz koşullarında Hakas ülkesinde sosyal işlevler yerine getiren ve etnik uyanış etkenlerinden biri hâline gelebilecek olan Şamanlıktan yeniden bir **din** olarak söz edilebileceğine ilişkin bir sonuca varılmasını olanaklı kılmaktadır.

17 РАДЛОВ, В.В., *Из Сибири*, М., 1989, С. 367.

ШАМАНИЗМ НАРОДА САХА

Валерий ***ВАСИЛЬЕВ****

Тезис доклада

Шаманизм – традиционная религия саха. Она окончательно сложилась на Средней Лене, включает в себя анимизм, фетишизм, тотемизм, магию и другие архаичные культы, существовавшие со времен каменного века. Древнейшее захоронение женщины-шаманки в Якутии датируется эпохой неолита. Первые контакты тюркских предков саха с аборигенами Сибири начались в южной прародине. Поэтому шаманство якутов имеет длительную, сложную историю. Шаманизм придерживается общих постулатов, принятых во всех мировых и национальных религиях. Саха имели целый пантеон духов и богов, касту служителей культа и народную массу, которая верила в шаманов.

В основе религии саха лежит культ Природы, любовь к родному очагу, дому, родине, которые маркировались образами духов и богов. Стремление к духовной гармонии проявляется в удивительной толерантности к другим религиозным учениям. Шаманство существует благодаря развитому культу предков. Шаман выступал в роли сакрального медиатора между сородичами и духами иных миров. Родовые духи могли защищать или покарать потомков до девятого колена. Культ предков, воплощаясь в разные формы анимизма, фетишизма, тотемизма, сыграл ведущую роль в одухотворении Природы. Только в продолжении рода заключается смысл бытия. Так проявляется вторая ценность религии – культ Человека, который представляет составную часть Природы.

Вселенная состоит из трех миров, соединенных Мировым деревом. Саха верили, что жители верхнего и нижнего миров были скотоводами. Небесные творцы содержали лошадей, а жители нижнего мира имели только коров. По материалам Г.Ф.Миллера, верхние божества подразделялись на три ранга: «небесные», «воздушные» и «земные». Высшими божествами являлись Юрюнг Айыы (Светлый Творец), Аар Тойон (Священный Господин) и Сюгэ Тойон (Топор Господин). Божествами среднего ранга были Хомпорун Хотой (орел – общий тотем саха), Джесугей Тойон (бог коневодства и охоты), Хоро тангара (также орел) и Кюбэ Хотун (супруга Сюгэ Тойона или Юрюнг

---

* Канд. Ист. Наук (этнограф),старший научный сотрудник Института гуманитарных исследований Академии наук Республики Саха (Якутия),

Айыы). Кроме них были злые божества *абаасы* верхнего мира во главе Улуу Тойона (Великого Господина).

В религии саха существуют: *тангара* «небо, бог», *айыы* «творец», *иччи* «дух, хозяин», *абаасы* «демон», *юёр* «дух умершего». Слово *иччи* родственно с древнетюркским *иди* «дух, божество» и общетюркскими *йейе*, *ийе*, *ия* «хозяин» (сравните с якутским *ийэ* «мать). Видимо, термин *айыы* также связан с узбекским *ая* «мать». Поэтому духи земли и воды (*сир-уу иччитэ*) представлялись как женщины. В число творцов *айыы* шаманы включали первопредков саха Оногой баайа и Эллэй боотура. У человека было три души: *ийэ кут* (мать-душа), *салгын кут* (воздух-душа), *буор кут* (земля-душа), Наделение душой осуществляли Юрюнг Айыы и богиня Айыысыт.

Якутские шаманы подразделялись на «верхних» и «нижних», а великие имели сразу два «корня». Они также являлись слабыми, средними или сильные. Женщина-шаманка (*удаган*) считалась сильнее мужчин-шаманов (*ойуун*). В целом, шаманы представляли собой сакральных лиц, сочетавших черты мага, жреца, врачевателя, певца, сказителя, вождя и воина. Наиболее знаменитые становились родоначальниками крупных улусов. Высокий статус шаманов выражался в том, что в переломные моменты истории они нередко становились духовными лидерами общества. Так, в начале XVII в. шаманы упоминались среди предводителей восстаний против русских казаков. Даже во время гражданской войны 1920-х гг. коммунисты считали, что 80 % населения Якутии находится под сильным влиянием шаманов. В настоящее время якутское шаманство прочно заняло свою позицию в сфере народной традиционной медицины.

SAHA HALKININ KAMLIĞI*

Valeriy ***VASİLYEV*** **

Kamlık (Şamanlık), Lena Irmağı'nın orta havzasında Taş devrinden beri var olan Fetişizm, Totemizm, Büyücülük gibi arkaik kültleri ihtiva eden geleneksel Saha dinidir. Kadın-şamanın eski bir mezarlığın Saha'da Neolitik döneme kadar indiği tespit edilmiştir. Sahaların Türk atalarının Sibirya yerlileriyle ilk temasları güneydeki ana yurtlarında başlamıştır. Bu yüzden Sahaların Kamlığı uzun ve oldukça karmaşık bir tarihe sahiptir. Kamlık dini, dünyadaki bütün küresel ve millî dinlerin kabul ettiği ortak ilkelere uymaktadır. Saha halkı ruh ile tanrılar ve kült görevlilerinden oluşan kast ve kamlara inanan halk kitlesinden meydana gelmekteydi.

Sahaların dininin temelinde Doğa kültü, ruh ve tanrılar tarafından simgelenen ve sınırları çizilen aile ocağı, ev ve öz yurduna yönelik sevgi yatmaktadır. Manevi uyuma yönelik gayret diğer dinî öğretilere karşı sergilenen hayran bırakan hoşgörü esaslı yaklaşım yoluyla dışa vurulmaktadır. Kamlık gelişmiş atalar kültü sayesinde varlığını sürdürmektedir. Kam (şaman) yaşadığı toplumdaki insanlar ile diğer dünyaların ruhları arasında bir çeşit kutsi aracılık yapan kimsedir. Boy ruhlarının bir kimsenin dokuzuncu kuşağına kadar koruyabildikleri bilinmektedir. Atalar kültü, animizm, fetişizm, totemizmin çeşitli biçimlerine bürünerek doğanın canlı bir varlık olarak algılanmasında önemli bir katkıda bulunmuştur. Yalnızca boy varlığının devam ettirilmesi var oluş nedenini anlamlaştırmaktadır. İşte bu biçimde dinin ikinci değeri olan ve doğanın önemli bir katmanını meydana getiren insan kültü ortaya çıkmaktadır.

Dünya ağacı tarafından birleştirilen üç dünyadan oluşan evren vardır. Saha halkı üst ve alt dünya sakinlerinin hayvancılıkla uğraştıklarına inanmaktaydı. Gökyüzündeki yaratıcılar atlar bulundururken, alt dünya sakinleri yalnızca sığırlara sahipti. G.F.Miller'e göre üst dünya tanrıları aşağıdaki üç kategoride toplanmaktaydı: "göksel", "havasal" ve "dünyasal". En üst tanrılar olarak Yürüng Ayıı (Aydın Yaratıcı), Aar Toyon (Kutsal Efendi) ve Süge Toyon (Balta Efendi) kabul edilmekteydi. Orta düzey tanrıları ise Homporun Hotoy (Sahaların ortak totemi olan kartal), Cesugey Toyon (atçılık ve avcılık tanrısı), Horo Tangara (kartal) ve Kübe Hotun (Süge Toyon veya Yürüng Ayıı eşi) idi. Bunların haricinde Uluu Toyon (Ulu Efendi) başkanlığında üst dünyanın kötülük tanrıları olan *abası*lar vardı.

Saha dininde *tangara* (gökyüzü, tanrı), *ayıı* (yaratıcı), *iççi* (ruh, iye), *abası* (şeytan), *yüör* (ölü kimsenin ruhu) gibi kavramlar mevcuttur. *İççi* sözcüğü

---

* Rusçadan Çeviren: Timur B. DÄVLETOV.

** Doç. Dr., Saha Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Humaniter Araştırmalar Enstitüsü.

eski Türkçedeki *idi* (ruh, tanrı) ve ortak Türkçedeki *ieye, iye, iya* (sahip, iye) sözcüğüyle akraba ilişki içerisinde (Sahacadaki *iye* "ana" sözcüğüyle karşılaştırınız) bulunmaktadır. Herhalde *ayıı* kavramı Özbekçedeki *aya* (ana) sözcüğüyle de bağlıdır. Bu nedenle, yer ve su ruhları (*sir-uu iççite*) kadınlar olarak algılanmaktaydı. *Ayıı* yaratıcılarının içinde kamlar Saha halkının ilk ataları olan Onogoy Baya ve Elley Bootur'u da dahil etmekteydi. İnsanın üç ruhu vardı. Bunlar: *iye-kut* (kut ana), *salgın kut* (hava kut), *büör kut* (toprak kut). Kutların verilmesiyle Yürüng Ayıı ile tanrıça Ayıısıt uğraşmaktaydı.

Saha Şamanları "üst" ve "alt" kamlar olarak iki kategoriye ayrılmaktayken büyük kamlar ise iki "köke" birden sahip olabilmekteydi. Onlar da zayıf, orta ve üstün derecede güç sahibi kamlar olarak aralarında kümelere ayrılmaktaydı. Kadın kam olan *udagan*ların erkek şamanlar olan *oyun*lardan çok daha güçlü oldukları kabul edilmekteydi. Bir bütün olarak kamlar, büyücü, rahip, emci, şarkıcı, ozan, önder ve asker gibi kişiliklerin hepsini de barındırmaktaydı. En tanınmış kamlar büyük yerleşim yerleri olan ulusların başına geçmekteydi. Şamanların sahip olduğu statünün yüksekliği, kamların toplumun içerisinde tarihsel süreçte yer alan kırılma noktalarında çoğu kez toplumun manevi önderleri olduklarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, XVII.yy'ın başında Rus Kazaklarına karşı gerçekleşen ayaklanmaların önde gelenleri arasında Şamanların da yer aldığı anılmıştır. 1920'lilerin İç Savaşı esnasında komünistler Saha ülkesi nüfusunun yüzde 80'inin Şamanların (Kamlar) güçlü etkisinde bulunduğu kanısındaydı. Günümüzde ise Saha Kamlığı geleneksel halk tıbbında kendine özgü yerini sağlam bir biçimde almış durumdadır.

MOĞOLİSTAN DUHALARI (TSAATANLAR)*

Bülent ***GÜL*****

Moğolistan, Türk tarihi ve kültürü açısından çok önemli ülkelerden birisidir. Tarihî Türk devletlerinin bu coğrafyada kurulmuş olması; Türk dili ve kültürüne ait yazıt, heykel, kaya resimleri gibi kültürel unsurların burada bulunmasının yanı sıra, Türk ve Moğol tarihi, kültürel ve lisani akrabalık bağları ve aynı tarihî coğrafyayı paylaşmamız gibi sebepler, Moğolistan'ı bizim için çok önemli bir bilimsel araştırma sahası konumuna taşımaktadır. Ayrıca, bugün yine bu topraklarda yaşayan Türk kökenli toplulukların da hâlâ eski kültürel yaşamlarını sürdürüyor olmaları, eski Türk yaşamını araştırmaya çalışanlar için de yine büyük bir fırsat yaratmaktadır. Moğolistan'da Kazaklar, Tsengel Tuvaları, Hotonlar ve Duhalar gibi Türk kökenli topluluklar yaşamaktadır. Müslüman Kazaklar, Türk toplulukları içinde nüfus yönünden en kalabalık grubu oluşturur. Müslüman Hotonlar ise, artık kendi dillerini unutmuşlar ve Moğollaşmışlardır. Moğollar, onları, günümüzde Moğollaşmış Müslüman Uygurlar diye kabul etmektedir. Tsengel Tuvaları ve Duhalar ise kadim Türk yaşamını sürdürmektedirler.

Moğolistan'ın kuzeyinde dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdüren Duhalar, bu bildirinin konusunu teşkil etmektedir[1]. Çok küçük bir topluluk olan Duhalar ile ilgili araştırmalar çok azdır[2]. Maalesef, Duhalar, Türkiye'de pek tanınmamaktadır[3]. Duhalar ile ilgili, kaynaklarda da tam bir bilgi birliği görülmez. Onları, Tuva/Türk, Uygur,

---

* Bu bildiri her ne kadar nüfusları ve kültürleri tehlike altında bulunan Duhaların tanıtılması amacıyla hazırlanmış olsa da, bildirinin hazırlanmasında Türk kültürü aşkıyla nefes alan çok değerli hocamız Prof. Dr. M. Cihat Özönder'in "Bülent, bu çok önemli, bildirini hazırla ve sun!" demesinin de çok büyük etkisi vardır. Rahmetli hocamızın aziz hatırası ile bu bildiri hazırlandı.

** Dr, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Duhalar ile ilgili fotoğraflar arkadaşım tarihçi Dr. Borbála Obrusànszky tarafından çekilmiştir. Kendisine teşekkürlerimi bildirmek isterim.

2 Duhaların yaşadığı topraklarda yani Moğolistan'da da yapılan çalışmalar maalesef çok azdır. Duhalar ile ilgili önemli çalışmalara imza atan kişi S. Badamhatan'dır. Onun şu çalışmaları çok önemlidir: "Hövsgöl aimgiin tsaatan (urianhai) ardın garlın asuudald", *Şincleh uhaan,* 1960, No: 1, 30-35.*; Hövsgöliin tsaatan ardın ac baidlın toim,* Ulaanbaatar, 1962; "Tuva Tsaatan", *Mongol ulsın ugsaatnı züi,* 3. c., Ulaanbaatar, 1996, 269-299. Ts. Şagdarsüren'in 1974 yılında yayımladığı "Mongolın Tsaatan Böögiin Tuhai", *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal),* c. VIII, fas. 6, Ulaanbaatar, 74-93. adlı makale de Duhalara ait folklor malzemesinin verilmesi açısından çok önemlidir. Türkolog L. Bold'un (1982). (1984). "Uigar urianhain ardın aman yaruu nairgiin şüleg holboh yösnoos", *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal),* c. XIII, Fas. 7, Ulaanbaatar, 120-127. adlı makalesi de Duhaların dili ile Eski Uygur Türkçesi arasında bağlantı kurulması açısından ilginçtir.

3 Duhalar ile ilgili olarak Türkiye'de bilgi veren ilk çalışma, bizim Moğolistan'dan getirdiğimiz Ts. Şagdarsüren'in "Mongolın Tsaatan Böögiin Tuxai", *Aman Zoxiol Sudlal / Studia Folclorica,* Tomus VIII, Fasc. 6,Ulaanbatar, 1974: 74-93. adlı uzun makalesinin Marie-Dominique Evem tarafından Fransızcaya kısaltılarak "Quelques aspects du chamanisme des Doukhas (Tsaatanes) de Mongolie" başlığıyla çevrilen makalesinin Türkçe çevirisidir. Bu Fransızca makale öneminden dolayı Prof. Dr. Dursun Yıldırım ve bizim isteğimiz üzere Prof. Dr. Sibel Bozbeyoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş ve "Moğolistan Duhalarının Şamanizmi" adı ile *Türkbilig* dergisinin 2004/7 sayısında yayımlanmıştır. Ayrıca, burada şunu da belirtmek isterim ki, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu'nda (HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 25-26 Mayıs 2006, Ankara) sunduğum "Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine" adlı bildiride de Duhaların önemine dikkat çekmiş ve bunlar ile ilgili bir projemizin olduğunu bildirmiştim.

Samoyed kökenli gören muhtelif görüşler ileri sürülür. Ancak, dilleri incelendiğinde, onların Türk/Tuva kökenli oldukları rahatlıkla söylenebilir. Bu küçük kadimî halkın kendilerine Duha adını vermeleri ve kendilerini diğer boylardan ayırmaları da ilginçtir. Moğol kaynaklarında onların diğer Tuva boylarıyla, yani Urianhaylar ile de karıştırıldığı görülmektedir. Bu karışıklıkların olmasındaki en büyük sebep, bu bölgede yaşayan halklar için verilen adlandırmadan kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere özellikle Tuva bölgesinde yaşayan Tuva Türkleri için genel ad olarak Soyot adı kullanılırken; Rusların bu bölgeyi işgalinden sonra bu bölge için Tıva/Tuva adının kullanmasından sonra da Tuva adının yaygınlaştığını görüyoruz. Duhaların, Darhatların yaşadığı bugünkü Kuzey Moğolistan bölgesine bazı kaynaklarda ve Genel Ağ (İnternet) sitelerinde Sayan bölgesi adının verilmesi de bu sebeptendir. Tuva/Moğolistan sınırının da yer aldığı bu bölge, dağlık bir bölgedir. Bu bölgede yaşayan halkların birbirinden ayrılmasının coğrafi sebepleri olmasının yanı sıra Tuva bölgesinin Ruslar tarafından işgalinden sonra özellikle Moğolistan'ın Tuva ile sınır olduğu bugünkü Kuzey Moğolistan bölgesinde de karışıklıkların olmuş olması gibi sebepler, Tuvaların da birbirlerinden ayrılmalarına sebep olmuştu. Bu nedenle hem Tuva Özerk Cumhuriyeti'nde hem de Moğolistan'ın bu bölgesinde Tuva boyları birbirlerinden ayrı şekilde yaşamaya başlamışlardı. Sayan, Kızhı adı verilen bu Tuva boylarına bazen Moğolların yine Tsaatan yani Duha adını verdikleri de bilinmektedir. Hatta Altay bölgesindeki Urianhaylara *Altay Urianhay* adı verilirken, bizim de bilgi vermeye çalıştığımız Duhalara da Moğolların *Urianhay Tsaatan* adını verdiklerini ve bunları Urianhay olarak düşündüklerini de görüyoruz. Görüldüğü gibi, Tuvaların bu boyları ile Duhalar birbirine karışmaktadır. Sadece Duhalar ile ilgili yapılacak saha araştırmaları bile bu durumu açıklamak için yetersiz kalacaktır. Dil araştırmalarının da tam bir bilgi vermesi zor görünmektedir. Çünkü, Urianhayların dili ile Duha/Tsatanların dili için de Uygar yani Uygur dili adı verildiği bilinmektedir. Aslında burada yapılması gereken en önemli iş, Urianhay, Darhat ve Duhaların konuştukları dil ile Tuva ve Tofa Türkçelerinin karşılaştırılması olacaktır. Çünkü, özellikle Şagdarsüren'in derlemiş olduğu Duha dil malzemesi incelendiğinde Eski Türkçe sözvarlığının ve morfolojik özelliklerinin yaşadığı görülmektedir[4]. Ancak, bildirimizdeki amaç bir dil araştırması değil, bilakis dillerinde Eski Türkçe unsurların yaşadığı ve kendilerine Duha adını veren bir boyun hem nüfus hem de dil

---

4 Türkçenin sınıflandırılması denemeleri bilindiği üzere çeşitli zamanlarda, çeşitli yöntemlerde birçok araştırmacı tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırma denemelerinde her ne kadar Duhaların dili Duha adıyla bir grubun içine konulmamış olsa da –ki, Duhaların dilini belki de ayrı bir gurubun içinde değerlendirmeye gerek de kalmayacaktır. Çünkü, elimizdeki malzemeye göre her ne kadar Eski Türkçe özelliklerin bugünkü Duha dilinde yaşıyor olsa da ayırıcı bir özellik de olmayabilir. Çünkü, Tuva ve Tofo Türkçeleri adı verilen Türk lehçelerinde de bu özellikler yaşamaktadır.- bazı sınıflandırmalarda Soyot, Tofa, Urianhay Türkçeleri değerlendirme içine alınmıştır. Samoyloviç, "d-alt gurubu" olararak adlandırdığı bölümde "Eski dillerden Orhon Türkçesi ve Uygurca, bugünkü dillerden (Soyot ya da Urenhay), Karagas ve Salar diyalektleri" (Bkz. Tekin 2005: 367) şeklinde Soyot ve Urianhay dillerini Orhon ve Uygur Türkçeleri ile birlikte değerlendirir.

Baskakov da "Uygur-Tukyu Alt Grubu" olarak adlandırdığı bölümde "Eskilerden Orhon yazıtlarının eski Oğuz dili (=Tukyu), Eski Uygur dili; yenilerden Tuva (=Urenhay, Soyot ya da Soyon), Karagas (Tofa)" (Bkz. Tekin 2005: 372) şeklinde Tuva ya da diğer adlarla Urianhay ve Soyot dillerini bu gruba sokar.

olarak tehlike içinde olduğunu bildirmek ve bu boy üzerine araştırmacıların dikkatini çekmektir. Bu boyların dillerinin ve kültürlerinin ortaya konulabilmesi için Duhaların yanı sıra Altay Urianhayları ile birlikte Sayan ve Kızhı adları verilen diğer Tuva boylarının da araştırılması ve karşılaştırılması gerekmektedir. Bu boylar arasında benzerliklerin olması muhtemeldir; ancak, boylar arasında çeşitli farklılıkların da olduğu ve bazen bu durumun boylar arasında çeşitli itilaflara da yol açtığı bilinmektedir. Kaynaklarda, Duhaların, Urianhay ve Darhadlara karşı, kendilerini Duha (Tsaatan) olarak tanıtmadıkları; çünkü, bu boyların Duhaları tuhaf ve kültürsüz insanlar olarak tanımladıkları belirtilir. Gerçek olan şudur ki, Duhalar, kadim yaşayışları, Tofalar gibi geyiği evcilleştirmeleri, yılda yedi sekiz defa yer değiştirerek yaşamlarını sürdürmeleri; Şamanist yaşama sahip olmaları ile Moğolistan'da bulunan diğer Türk topluluklarından ayrı yaşamları olan bir topluluktur.

Kaynaklarda onların kökeni ile ilgili olarak Çin yıllıklarında geçen tu-po, yani dubo adına dikkat çekildiği, dolayısıyla da Tuvalara bağlandıkları görülür. Çin yıllıklarından Tang Devleti'ne ait (MÖ 618-907) belgelerde geçen *tu-po,* yani *dubo* adının Tuvaları gösterdiğini belirten Şagdarsüren, aynı zamanda, V. Radloff, İ. G. Georgi ve A. Castren gibi bilim adamlarının Duhaların kökenini Samoyedlere bağladıklarını da belirtir (bk. Şagdarsüren 1974: 74). Ancak, tu-po, dubo, tuba, tuva adları ile duxa adının bağlantısını çözmek kolay değildir. Duhalar ile ilgili olarak Prof. Dr. Dursun Yıldırım'a ilk bilgileri verdiğimde hemen, o, Dede Korkud Hikâyelerinde geçen Duha Koca Oğlu Deli Dumrul adındaki Duha adı ile bu kadim yaşayışı sürdüren kadim kavim arasında bir ilişki olabileceğini ileri sürmüştü. Duha adının araştırılması gerekmektedir.

Duhalar, bilim dünyasında ren geyiği yetiştirmelerinden dolayı, daha çok Moğolların vermiş olduğu Tsaatan (geyik çobanları) adıyla tanınmaktadırlar. *Tsaa* kelimesi Moğolcada "geyik" anlamına gelir ve sondaki *–tan* eki de aitlik, iyelik bildiren bir ektir. Ancak, onların bu adı kullanmadıklarını, bunun yerine Duha adını kullandıklarını biliyoruz. Ts. Şagdarsüren, çalışmasında "Onlar kendilerine duha adını vermekte ve Tuvaları kendilerinin bir parçası olarak kabul etmektedirler. Darhadlar ise onları Uygur olarak, dillerini de Uygur dili olarak kabul ederler" demektedir (Şagdarsüren 1974: 74).

Duhaların kökeni ve Duha adı üzerinde daha çok çalışılması gerektiğini, yapılan çalışmalardaki karışıklıklardan anlayabiliyoruz. Duhalar ile ilgili saha çalışmalarından elde edilen bilgilerin, Urianhaylar, Darhadlar, Sayanlar gibi diğer Tuva toplulukları ile de karşılaştırılması ve gerçekten Tuvalardan ayrılan bir Duha boyunun olup olmadığının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu konu, ileride yapılacak saha çalışmalarına bağlı olduğu için, şimdilik, burada bu mevcut bilgiyle yetinip Duhaları tanıtmaya çalışacağız[5].

---

5 Duhaların kültürel ve dinî yaşamı ile ilgili olarak Moğol bilim adamı Şagdarsüren'in yaptığı çalışma çok önemlidir. Burada da Duhaların kültürel ve dinî yaşamı ile ilgili bilgi verirken genel olarak bu çalışmadan faydalandığımızı da belirtmek isterim: Şagdarsüren, Ts. (1974). "Mongolın Tsaatan Böögiin Tuhai", *Studia Folclorica* (Aman zohiol sudlal), c. VIII, fas. 6, Ulaanbaatar, 74-93. Bu makalenin kısaltılarak Fransızca yayımlanan değişik versiyonunun Türkçe tercümesi için bk.: Chagdarsürüng, Ts. (2004), "Moğolistan Duhalarının Şamanizmi", (Çev. Sibel Bozbeyoğlu), *Türkbilig*, 2004/7, Ankara: 149-162.

Çok zor şartlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışan Duhaların geleceği de tehlike altındadır. Çeşitli kaynaklarda Duhaların nüfusu, 200 ile 400 kişi arasında gösterilmektedir[6]. Bu nedenle de, Duhaların bu yaşam şartlarında bu kadar nüfus ile kendilerini ve kültürlerini korumaları zor görünmektedir. Bu bildiride, konu olarak Duhaların seçilmiş olması, işte bu sebeptendir. Bir an önce Duhalar ile ilgili araştırmaların arttırılması gerekmektedir.

Moğolistan'ın kuzey bölgesindeki Xövsgöl aymağının *Ulaan-uul* ve *Rinçenlxümbe* kasabalarında yaşayan Duhalar, Kuzey Moğolistan'ın bu dağlık

6 Duhalar için bk.: Ts. Şagdarsüren: "Mongolın Tsaatan Böögiin Tuxai", *Aman Zoxiol Sudlal / Studia Folclorica*, Tomus VIII, Fasc. 6,Ulaanbatar, 1974: 74-93.

bölgelerinde evcilleştirdikleri geyikler ile yaşamlarını sürdürmektedirler. Moğollar daha çok, koyun, keçi, at, deve gibi evcil hayvanlar üzerine bir yaşam tarzı kurmuşlarken; Duhaların sadece geyik üzerine bir yaşam tarzı kurdukları görülür. Geyiklerin sütünden faydalandıkları bilinen Duhalar, geyik etini yememektedirler. Bunun sebebi tam olarak bilinmiyorsa da geyik soyunun azalmış olmasından dolayı bir çözüm yoluna gitmiş olabilirler. Çünkü, her ne kadar son yıllarda geyikler için özellikle Moğol ve Batılılar tarafından çeşitli organizasyonlar kurulmuş olsa da geyik sayısının bu bölgede çok azaldığı bilinmektedir. Geyik sayısında bir artış sağlanamaz ise, bu durum, Duhaların yaşam tarzlarını kaybetmelerine yol açacaktır. Son dönemde, Duhalı gençlerin para kazanmak amacıyla başka bölgelere göç ettikleri, özellikle balıkçılıkla uğraştıkları söylenmektedir. Bu durum, gençlerin kendi yaşam tarzlarından uzaklaşmalarına ve özellikle, dillerini kaybetmelerine yol açacaktır.

Çok zor yaşam şartları içinde varlıklarını sürdürmeye çalışan Duhaların kendi içlerinde de birçok boya ayrıldığını görüyoruz. Onların Moğolistan'a yerleşimleri de ilginçtir. Bu konuda Ts. Şagdarsüren, Duhalar ile ilgili şu önemli bilgileri vermektedir:

"Duhalar, kendi içlerinde kullandıkları diyalektler ile ayrılırlar. Bu ayırımı, o bölge asıllı olmaları veya köklerinin dayandığı (özellikle Dzögöd aşireti) Tuva'daki Ter Gölü bölgesinden (Kırmızı Taiga sıra dağlarının öbür tarafındaki) ve Todj'dan getirdikleri özellikler belirler. İlk iki grup genelde Ulaan-Uul kasabasında, üçüncü grup ise, Khövsögöl bölgesi Rencinlxümbe kasabasındaki Beyaz Göl'de yerleşmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerde, Ulaan-Uul ve Nuun Duhası

konuşulmaktadır. Nuun Duhası daha yumuşak seslendirilmesi ve kullanılan bazı sözcükler nedeniyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Rencinlxümbe'ye yerleşen Duhalar Todj'dan ve Gurvan Belcir'den 1910'larda gelirler. Ter Gölü bölgesinden gelen Duhaların bölgeye yerleşmesi daha geç, 1950'lerde olur. Burada söz konusu olanlar, birçoğu sonraları Tuva'ya dönen Baligsi, Sajon ve Dzood boyları mensuplarıdır." (Chagdarsürüng 2004: 149).

Yine Şagdarsüren'in belirttiğine göre Duhalar, kendi içlerinde de çeşitli aymaklara ayrılırlar. Bunlar şunlardır (Şagdarsüren 1974: 74):

1. Kara, Sarı *Balagsi*'ler yani balıkçılar
2. *Dodad*
3. Beyaz, Kara *dzōd*
4. *Salidzag*
5. Kara, Sarı *Soyon*'lar
6. *Torgalar* veya ağaçkakanlar (tonşuuluud)
7. *Urad*
8. Kara, Beyaz, Sarı *Hūlar* yani kuğular
9. *Erhud*

Badamxatan ise, Duha aymakları ile ilgili 11 aymağın adını verir: Xuular, Urud, Sors, Dargalan, Kaştag, Balgaş (balıkçı), Demjee, Dodot, Soyon, Zoot (jogd), Xerdeg" (Badamxatan 1962: 270-273).

Duhaların dinî yaşamlarında eski Türk inanışlarının izlerini bulmak mümkündür. Duhalar ile ilgili yapılan çalışmalarda onların Şamanist bir yaşam tarzına sahip oldukları kabul edildiği için, biz de burada onların dinî yaşamını adlandırırken Şamanizm terimini kullanacağız. Duha Şamanizmi'nde eski Türklerde olduğu üzere, göğe, güneşe, aya, yıldıza, dünyaya, atalara ve onlar için yapılmış sunaklara saygı göstermek büyük önem taşımaktadır.

Duhalar, Şaman'a *xam* adını, yani Türklerdeki "kam" adını verirler. Erkek Şaman'a *dzāran*; bayan Şaman'a ise, Moğollarda da olduğu üzere, *udagān* adı verilmektedir.

Duha Şamanizmi'ne göre eski dönemlerde ak ve kara yön ruhları[7] vardır. Ak yön ruhları şunlardır:

1.Kişisel tengri, yani *ērān*. Moğolcası ongon "ruh".

2. Kazanç, ava uğurlu gelen silah tengri, yani *eg bū.* Moğolcası, *sain buu* "iyi silah".

7 Şagdarsüren, çalışmasında ak ve kara yön ruhları için tenger terimini kullanmaktadır. Bu terim, Moğolcada "gök, hava" anlamlarını taşımaktadır. Ancak, Duhalardaki tenger için Moğolca karşılık olarak da ongon "ruh" karşılığını vermiştir. Ongon teriminin bazı Türk topluluklarında da kullanılmasından dolayı biz de burada tenger için "ruh" karşılığını vermeyi uygun bulduk.

3. En iyi dost olan avcı köpek tengri, yani *eg it.* Moğolcası, *sain noxoi* "iyi köpek".

4. Hastalıksız sağ sağlam, kazanç doluluğu temsil eden *tegşe ērān,* yani tam ruh.

5. Çok akrabalık ve dostluk için uyumlu olmasını sağlayan *dzon dēr,* yani *zon tengri*.

Duhalarda, yukarıdaki ak ruhlara gündüz vakti tapınılır. Güneş batımından sonra ise, aşağıdaki kara yön ruhlarına tapınılır. Bu tapınılan kara yön ruhları ise şunlardır:

1. *gara eran,* yani kara ruh.

2. *gara dzalama,* yani kara kuşak/kumaş (Şagdarsüren 1974: 79-80).

Şamanizm anlayışına göre Duhalarda, Şamanlar, toprak, iyi ve kötü yön sahipleri ve ruhları ile buluşurken şaman davulunu yanında taşır ve davul tokmağını kırbaç ya da rehber olarak kullanıp görüşme yaparlar. Duha Şamanı, ayin yaparken davuluna "kahverengimsi" (at) adını verir:

Galtār dorūm munab algāş
Gastāl derab olarār men
Erke dorum munab algāş
Estāl derab olarār men[8] (bk. Şagdarsüren 1974: 80)

"Kahverengimsime binerek
Hızlıca dörtnala gidiyorum
Eski esmerime binerek
Rüzgâr esirterek dörtnala gidiyorum." diyerek büyü yaparlar.

Bu yüzden, Şaman olmak isteyenler, önce "Şaman davulu canlandırma" töreni yaparlar. Bu törenin nedeni ise, aracını güvenilir kılmak ve buyruğunda tutmak için yapılan bir alıştırma âdeti olmasıdır. Davulunu taşıyarak ruhuna kavuşma âdeti, hem Samoyed ve hem de Türk Şamanizmi'nde mevcuttur. Moğol Şamanizmi'nde ise, önce Şaman ruhuna kavuşur ve bundan sonra, davulunu taşıyarak üç evreni gezip dolaşır.

Duha Şamanizmi'nde ruhların köklerinin gökten; ayaklarının ise, toprak ve sudan olduğu düşünülerek büyü yapılır ve o sırada, şöyle denir:

Dērdān ugdag
Tebā bulad xoşigālag
Xan dzayātşilāram
Ogtarxaydān ugdag
Orān lusdān xollag
Xan dzayātşilāram

Duha Şamanizmi'nde ruhların insan şeklini almış biçimde ve genelde, ayaklı varlıklar olarak düşünülmesi Moğollardan farklıdır. Duha Şamanizmi'nde ruhun çeşitleri vardır: erkeklerin av ruhu, bayan ruhu, davul ruhu ve köpek ruhu gibi. Bunlardan sadece köpek ruhu ters tarafta; diğerleri ise, evin kuzeyinde yer alır. Ruh sahipleri Şamanlara, yıldız ve gökkuşağı olarak görünürmüş. Duha Şamanları ava giderken kazanç istemek, çocuklarına iyi hayat dilemek, hastalık ve zulümden arındırmak gibi hayatı ilgilendiren bütün hususlarda büyü /ibadet yaparak bütün bu istekleri koruyucu ruha emanet ederler.

Duha Şamanizmi âdetine göre, kötü yön sahipleri, insanlara hiç görünmeyen ***adza*** adında bir şeytan ile tasvir edilmektedir. Burada, sözü edilen *adza*,

---

8 Şagdarsüren, yukarıdaki şiiri şu şekilde Moğolcaya çevirmiştir:
Халтар хээрийгээ унаж аваад
Хурдан давхиулан сууна би
Хуучин хээрийгээ унаж аваад
Салхилуулан сууна би гэж тамладаг байна.

Şaman'a karanlıkta köpek, duman, kuş kafalı hayvan ya da akan nehir olarak görünürmüş.

Şamanlar, kötü yön ruhlarını iki çeşit yöntemle basarlar. Bu yöntemler, Moğol Şamanizmi'ne benzemektedir. Bu yöntemlerden ilkinde Şamanlar, kötü yön sahiplerini korkutarak ve ateş ederek kovar; ikincisinde ise, kurban, ibadet ve sunak yaparak yani onları sakinleştirerek uzaklaştırır.

Duha Şamanizmi'nde de Moğol Şamanizmi'nde olduğu gibi, birbirine küfrederek büyü yapma âdeti mevcuttur. Aşağıdaki örnekte bir tehdit sahnesi yer alır:

Dunnē xunen arāsanā

Buru gorgan inyas adānā

Xomar ogtag

Adzag desdag idigdag dudzār bis[9]

"Gün ve geceler arasında

Ters bakmış ağacın kenarında

Silah taşıyarak

Vahşi hayvana binip görüşeceğiz biz"

diyerek Şamanlar büyü yapmaktadır. Bu mücadelede, güç sahipleri birbirleriyle savaştıktan sonra, köpeklerinin de birbirlerini ısırdıkları söylenmektedir (bk. Şagdarsüren 1974: 80-81).

Duha Şamanlarının kurban olarak kutsal geyiği seçtikleri bilinmektedir. Boyunlarına çeşitli renklerdeki dokuz kumaştan ve samur kürkten yapılmış kurbanlık bağı bağlanmış geyik, adak olarak seçilir ve bu geyiğe kimse binemez.

Şagdarsüren'in yaptığı araştırmalarda Duhaların ad verme gelenekleri ile ilgili az da olsa kimi bilgilere yer verilmiştir. Ad verme gelenekleri ile ilgili olarak verilen iki örnekte, Türk ve Moğol ad verme gelenekleri içinde görülen "çocukların yaşamadığı durumlarda, onlara kötü/çirkin adların verilmesi" geleneği görülmektedir.[10]

Şagdarsüren, yaptığı derleme çalışmasında verdiği şiir örnekleri ile ilgili olarak da şu görüşü ileri sürer: "Moğol şiirinin karakteristiği olan aliterasyon veya mısra başı

---

9 Şagdarsüren, bu şiiri de şu şekilde Moğolcaya çevirmektedir (1974: 80):

Өдөр шөнийн хооронд
Буруу харсан модны захад
Нүүрсэн сумтай / буутай/
Сэтэрт араатан унаж уулзана бид

10 Bu konuda Şagdarsüren, saha çalışmasında şu bilgileri kaydeder: "12 doğum yaptım, diye anlatır bir kadın ve dördü ikiz 14 çocuğum oldu. Ancak bunlar doğduktan sonra ölüyorlardı. Bir oğluma Oros [rus] adını verdim. Bir tek o yaşadı…"… "Bizde adı Sadar olan bir adam var, daha önce adı "Kurumuş" anlamında Guuren Yori idi. Ebeveyler, daha önceki çocuklar öldüğü için, böyle isimler verirlerdi." (Chagdarsürüng 2004: 155).

uyağı ile Türk şiirinin özelliği olan mısra sonu uyağı karıştırılarak kullanılan Duha Şaman dualarının şiirsel yapılarını incelemek ilginç olacaktır" (Chagdarsürüng 2004: 155). Evet, yukarıda da gösterilen bu şiirsel dua metinlerinde başta görülen uyak çeşidi de uygulanmıştır. Aynı zamanda mısra sonunda da son uyak görülmektedir. Ancak, Şagdarsüren'in baş uyak'ı Moğol şiirinin özel yapısı olarak göstermesi yanlıştır. Çünkü, baş uyak "Altay Uyak"ı olarak da bilinir ve Altay halklarının ortak bir yapısıdır. Eski Türk atasözleri ve şiirlerinde de baş uyak/Altay uyak'ı görülmektedir. Bu nedenle Duha Şaman şiirlerinin yapısını Türkçenin şiir yapısından farklı göstermenin doğru bir yaklaşım kabul edilmesi mümkün görülmemektedir.

Nüfusları tehlike altında olan Duhaların, aynı zamanda dilleri ve kültürleri de tehlike altındadır. Dillerinde her geçen gün Moğolcanın etkisi artmaktadır. Aynı şekilde Şagdarsüren'in derlemiş olduğu "Anşi ol" masalındaki gibi, Budist unsurlar da bu dile girmektedir. Bu metinler okunduğunda, Duhaların kesinlikle Türkçe konuştukları anlaşılmaktadır. Bir an önce araştırmaların arttırılması ve nesli tehlike altında bulunan Duha Türk halkının bugün sahip olduğu bu kültürün araştırılarak kayıt altına alınması, Türk kültür mirası açısından bir zorunluluktur.

Kaynakça

BADAMHATAN, S., (1960). "Hövsgöl aimgiin tsaatan (urianhai) ardın garlın asuudald", *Şincleh uhaan*, No: 1, 30-35.

BADAMHATAN, S., (1962). *Hövsgöliin tsaatan ardın ac baidlın toim,* Ulaanbaatar.

BADAMHATAN, S., (1996). "Tuva Tsaatan", *Mongol ulsın ugsaatnı züi*, 3, Ulaanbaatar, 269-299.

BOLD, L., (1982) (1984). "Uigar urianhain ardın aman yaruu nairgiin şüleg holboh yösnoos", *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal),* c. XIII, Fas. 7, Ulaanbaatar, 120-127.

CHAGDARSÜRÜNG, Ts., (2004). "Moğolistan Duhalarının Şamanizmi", (Çev. Sibel Bozbeyoğlu), *Türkbilig,* 2004/7, Ankara: 149-162.

GÜL, Bülent, (2006). "Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine", *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 25-26 Mayıs 2006, Ankara,* Ankara: 203-217.

ŞAGDARSÜREN, Ts., (1974). "Mongolın Tsaatan Böögiin Tuhai", *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal),* c. VIII, fas. 6, Ulaanbaatar, 74-93.

TEKİN, Talat, (2005) [1989]. "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Makaleler 3,* (Haz. E. Yılmaz-N. Demir), Ankara: Grafiker Yayınları: 361-386.

PUEBLO KIZILDERİLİLERİNİN ÇOK YÖNLÜ KACHINASI*

Meldan ***TANRISAL*****

Beş yüzyıl önce kuzey Amerika'nın güneybatısında yaşayan tarih öncesi insanların soyundan gelen insanlar olarak bilinen Pueblo Kızılderilileri, Avrupa ırkından gelen beyaz toplumun sürekli müdahalelerine rağmen zengin kültür ve kimliklerini korumayı başarmışlardır. Bütün Pueblo kabilelerinde din ve ritüel karmaşık sosyal yaşamın ayrılamaz parçalarıdır. Öncelikle batıdaki gruplar, yani Hopi ve Zuniler arasında dinin esasını oluşturan Katçina kültü, yaşam biçimlerinin korunmasında çok önemli bir rol oynar. 1977 yılında basılan *Hopi Katçinaları, Katçina Bebek Koleksiyonu Yapanlar için Kapsamlı Rehber* adlı kitabında, Benton Wright şöyle der: "Katçinalar gerçek dünyadaki her şeyin ruh özüdür." Bu katçina kültünün ve karmaşık Hopi dininin sadece bir yönüdür. Hopiler katçina kültlerini daha geliştirdikleri ve beyazların etkisine daha çok direndikleri için, konuşmamda Hopi yaşam biçiminin korunmasında, canlandırılmasında ve Hopi yaşam tarzının vurgulanmasında Katçina kültünün önemi üzerinde duracağım.

Son yüzyılda etnografların dikkati Katçina fenomeni üzerine odaklanmıştı ve Katçina kültünün işlevini belgelemek, çeşitli Katçinaların anlamını ve Meksika'ya atfedilen doğuşunu keşfetmek için çabalamışlardı. MS 1200-1400 yılları arasında göç eden grupları köylerden oluşan bir bütün hâline getirmeye yarayan yeni bir dinî düzen oluştu. Katçina veya Katsina kültü olarak bilinen bu teşkilat çeşitli doğaüstü varlıkları tasvir etmek için karmaşık maskelerin kullanıldığı toplumsal ritüeller düzenliyordu. Meksika geleneklerinden ilham alan Katçina kültü Rio Grande nehri boyunca kuzeye, günümüzün New Mexico eyaletine ulaştı. 1275 ve 1325 tarihleri arasında Little (küçük) Colorado'nun kuzeyinde gelişti. Günümüzün Katçina kültü de maskeler, köyün meydanında yapılan grup gösterileri, bütün kadın ve erkeklerin genel üyesi olduğu ve Keresan dili konuşulan pek çok köydeki özellikleri ile eski Katçina kültü ile benzerlikler taşır. (Keresan dili, Acoma, Laguna, Zia, Santa Ana, San Felipe, Santa Domingo ve Cochiti Pueblolarında konuşulan farklı orijini olan üç değişik dil grubundan biridir.) Özellikle bulutlar ve yağmur, şifa dağıtma, verimlilik ve güç ile bağlantılı olsa da, Katçina kültünün farklı toplumsal işlevleri vardır. Katçina ritüeli en önemli ritüellerden biri olup, Hopi manevi dünyasının yansıtır ve Hopi yaşam biçiminin şekillendirilmesinde, sürdürülmesinde çok önemli bir etkendir. Bu kültün korunması sayesinde kabile kimliğinin manevi yönü sağlanmaktadır. Bu noktada Katçinaların üç farklı biçimde varoldukları belirtilmelidir: 1)doğaüstü varlıklar; 2)temsil ettikleri Katçinanın ruhunu alarak kiva (ritüellerin yapıldığı yerlere verilen ad) ve meydanlardaki doğaüstü varlıkların kimliğine bürünen maskeli kişiler; 3)Hopilerin 'tihu' dedikleri, yontularak yapılmış Katçina benzeri

* Bu bildiri daha önce *JAST (Journal of American Studies of Turkey)* adlı dergide yayımlanmıştır.
** Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü.

küçük bebekler. Katçina bebekleri sadece yontulmuş figürler veya çarpıcı süslü objeler olarak algılanmaz. Onların Katçina ruhlarını canladırdığına inanılır.

Puebloların yaşamı âdeta asırlardır günümüze kadar hiç değişmemiştir, hele Pueblolar arasında, Hopilerinki çok az değişmiştir. Mucizevi bir şekilde yaşam biçimlerini korumayı başarmışlardır ve bunda dinin payı büyük olmuştur. Hopi köyleri arasında en güçlü bağ dinleridir. Tarıma dayalı hayatlarını yansıtan din, soğuk ve sert hava şartlarında yaşamlarını idame ettirebilmek için en önemli unsurdur. Dinleri onları acımasız bir çevreye karşı ve dış etkenlerin içlerine sızmasından korumuştur. Din onlara varlıklarını dahi tehdit eden engelleri aşmaları için güç vermiştir ve birlik olmalarını sağlamıştır. Hopiler yaşamlarını kendi inançlarına göre sürdürmeyi yeğlerler. Beyazların yaşamlarına müdahaleleri sonucunda aralarında "dostlar" ve "düşmanlar" olarak bölünen Hopiler, tarihlerindeki çekişmelere rağmen, kendilerini "dostane ve barışcıl insanlar" anlamına gelen "Hopitu" olarak adlandırırlar. Hopiler zorlukları yenmelerini sağlayacak manevi gücü, karmaşık ayinler düzenleyerek ve tanrılarına dualar ederek Katçinalar aracılığıyla sağlamaya çalışırlar.

Daha önce de belirtildiği gibi, Katçinalar Hopilerin manevi yaşamlarının belkemiğini oluşturur. Pek çok saldırıya uğradığı yıllarda bile Katçina kültü ayakta kalmayı başarmıştır. Bu da dinamik, bulunmaz esnekliği olan bir dinî ifade biçimi olmasından kaynaklanır. Bir Katçina yok olabilir ama yerini bir yenisi alır. Böylelikle devamlılık sağlanır ve kült korunur. Yapılan yenilikler, uygulamadaki küçük değişiklikler ve malzeme düzenlemeleri, Katçina dininin değerini eksiltmeden, bütününü bozmadan dinsel törenlere eklenmiştir. Hopilerin hayatta kalma yeteneği olan değişikliklere uyum sağlama, Katçina kültünde de varlığını gösterir. Şüphesiz ki bütün Hopilerin Katçina kültünün yapısında yer almaları bu dinî faaliyetin güçlenmesini sağlamaktadır.

On iki Hopi köyünün her birinin özerk olmasından ve dinî törenlerini bağımsız yürütebilmesinden dolayı Hopilerin dinî yapısı son derece karmaşıktır. Törenlerin zamanı, belli ritüellerin seçimi, altında yatan kavramlara felsefi yaklaşımlar bile Hopi köyleri arasında değişkenlik gösterebilir. Hopi dininin çok eski ve karmaşık olması, yazılı dillerinin olmaması nedeniyle, Katçina'nın altında yatan kavramlara yaklaşımları farklıdır. Yine de, tüm Hopi topraklarında misyon aynıdır: evrendeki her şeyin 'bütünlüğünü' sağlamak. Çok eskiden beri kıtada yaşayanlardan oldukları için, Hopiler dünyada Amerika kıtasının koruyucusu olarak kutsal bir amaçları olduğuna inanırlar. Detaylarda farklılıklar olsa dahi, Katçinaların ortaya çıkmasına sebep olan düşünce basittir. Hopilere göre maddi dünya, manevi dünyanın yansımasıdır. İnsanlar maddi ile manevi dünya arasında kesin bir çizgi olmadığına inanırlar. Bu nedenle, ruhlar insanlarla ilişki kurabilirler hatta onların hayatlarını etkileyebilirler. Hatta ruhlar, Katçinalarda olduğu gibi, bazı kutsal zamanlarda insanları sahiplenebilirler. Maskelerle temsil edilen varlıkların yeryüzünde görünmesi olan maskeli dansların gizli (esoteric) anlamı vardır. Ruhlar yeryüzüne gelip gidebilirler. Katçinaları canlandıranların doğaüstü nitelikler kazandığına ve maskelleri takarak Katçina hâline geldiğine inanılır. Katçinalar ölülerin ruhları

değildir; onlar, hayvanların, bitkilerin, minerallerin, yıldızların ve doğal güçlerin ruhlarıdır. Bir anlamda onlar, tüm doğanın insanlaştırılmış hâlidir. Kutsal bir hayvanın maskesini takan bir insan, sadece o hayvanın biçimini almaz, aynı zamanda yeryüzünde onu barındıran ruh hâlini alır. Bundan dolayı yeryüzündeki her şeye tahsis edilmiş bir Katçina vardır. (bk. Resim 1-10)

Resim 1. Tahtadan Katçina bebekler: mısır Dansçısı, Karga Ana, Güneş Katçinası

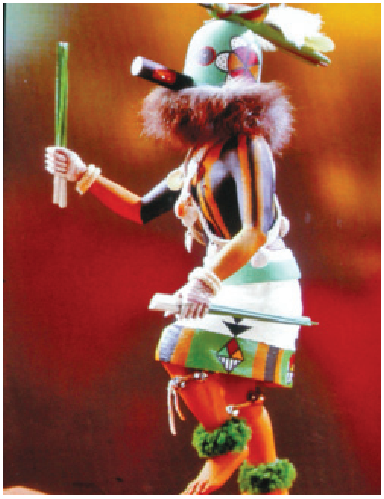
Resim 2. Sabah Şarkıcısı Katçina – Talavani Katçina: Şarkı söylemesine rağmen buna sessiz Katçina da denir.
Sabahın erken saatlerinde ortaya çıkan Katçinalara özgü kırmızı beyaz elbisesini giyer. (Birinci Mesa'daki Walpi köyü)

Resim 3. Kartal Katçina– Kwahu: Hopiler arasında kartallar özel bir yere sahiptir. Onlar şeref konuğu muamelesi görür. Hopi çocuklarına olduğu gibi onlara da hediyeler verilir.

Resim 4. Beyaz Ayı Katçina – Hon: Bütün ayı Katçinaların kötü hastalıkları iyileştirici özellikleri olduğuna ve çok güçlü olduklarına inanılır. Aynı zamanda büyük savaşçıdırlar.

Resim 5. Zuni Savaşçı Katçina: Yukka kırbacından da belli olduğu üzere Bekçi Katçinadır.

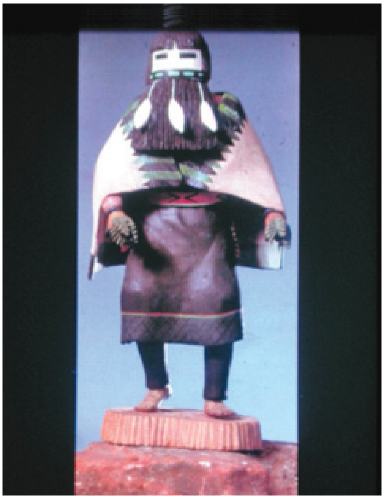
Resim 6. Ahola Tohum Tanrısıdır, bir Mong ve Reis Katçinadır. Bereketli ve iyi cins mısırla bağlantısı vardır.

Resim 7. Kar Katçinası: San Francisco dağlarında yaşadığı varsayılır. Hopilere kışın soğuğunu ve kar getirdiğine inanılır.

Resim 8. Kabak Katçina: Yiyecek olarak onlara bağımlı oldukları için, sebzelerin Hopiler için önemi büyüktür.

Resim 9. Uzun saçlı Katçina – Angak'china bereketli yağmurlar ve çiçekler getirir. Üzerinde yükselen bulutlar gibi görünen kartal tüyleri ile dansçının uzun saçları yağan yağmuru hatırlatır.

Resim 10. Karga Ana – Karga Gelin – Angwushahai-i: Pek çok Hopi tarafından Katçinaların anası kabul edilir. Kollarında bir sepet mısır ve fasulye filizi taşıyarak sembolik olarak yeni ekin mevsiminin iyi başlaması için diğer Katçinaları köye götürür.

*Hopilerin Kitabı*nda, Frank Waters Hopiler arasındaki Katçina kavramına açıklık kazandırır. Waters şöyle der:

"Katçinalar insanoğlunun sonsuz yolculuğuna devam etmesini sağlayan iyi güçlerini göstermek için çağrılan maddi formların ruhsal ögeleridir. Bunlar yaşamın görülmez güçleridir, tanrı değil fakat aracı ve habercidirler. Ana görevleri yağmur yağdırarak ürünün bereketini ve hayatın devamını garantilemektir". (Versluis 37)

Nitekim, Katçinalar Hopiler için iyi niyetli güçleri temsil ederler. Kışın en uzun gecesinden Temmuz'un ortasına kadar Hopi köylerinde maskeli dansçılar olarak altı ay dolaşan Katçinalar, bunun dışında Flagstaff yakınlarında San Francisco dağlarında bulutlarda yaşayan manevi varlıklardır; Onlara bulut insanlar da denir. (bk. Resim 11)

Katçinalar aynı zamanda şimdiki Hopilerin atalarıdır. Hopiler bir insan öldüğünde bulutlara taşındığına ve tekrar yağmur olarak yeryüzüne düştüğüne inanırlar. Böylece Katçinalar soylarından gelenlere, kar ve yağmur olarak, yani topraklara ve ekinlere su olarak geri dönerler. (bk. Resim 12)

Resim 11. Hopi sanatçı Milland Lokmakema eserinde San Francisco tepelerinde yaşayan Katçinaların mısırların verimli olması için yağmur duasını resmetmektedir.

Resim 12. Hopilerin hâlen kullanılmakta olan tören takvimi Katçinaların ziyaretlerine göre yılı ikiye böler.

Katçinalar ilk olarak Aralıkta Soyalwini'de gelirler ve daha kalabalık olarak Şubatta Powanyu ritüelleri zamanında ortaya çıkar ve manevi dünyaya Temmuzdaki Niman ritüellinden sonra dönerler.

Jemez Pueblsoundan tarihçi Joe S. Sando şöyle der: "Bazı gözlemciler Puebloların bütün yıl dansettiklerini söylerler. Bu doğru sayılabilir, ritüeller takvimi bütün yıl sürdüğü için eskiden bu danslar daha da sıktı. Dans ve şarkı sayesinde Hopiler (rebirth) yeniden doğar ve (rejuvenation) gençleşmeyi gerçekleştirebilirler. (*Through Indian Eyes* 92) Hopi kimliğinin canlandırmasını Katçinalar sağlarlar. Katçina kültünün başlıca ritüeli, her biri farklı önem taşıyan çok işlevli dokuz günlük Powamu ritüelidir. Katçina kültüne ve Powamu cemiyetine kabulü de içerir. Gelecek mevsimde filizlenme ve verimliliği sağlayacak bir de (Bean Dance) Fasulye Dansı ritüeli vardır. (bk. Resim 13)

Tören mekânları olan kivalarda fasulye yetiştirilir. Kivalarda yetiştirilen fasulye filizlerinin bolluğu o seneki ürünün bereketli olacağını gösterir. Bu, Hopi inancının yeni ve yabancı bir dinle yok etmek için her şeyi yapan, böylece Hopilerin yaşam biçimini yok eden İspanyolların, yerlilerin bütün törenlerini yasakladığı zamanı hatırlatır. "Şeytana tapmayı" engellemek maksadıyla İspanyollar Katçina danslarını yasakladılar. Kivaları kumla doldurdular, bulabildikleri bütün maskeleri ve dinî malzemeleri yaktılar. Ama bu, Katçina danslarını gizlice yer altı Kivalarında yapılmaya başlanmasıyla, Hopi dininin yeniden canlanmasına sebep oldu.

Yeniden doğma ve canlanma anlamını taşıyan Niman Dansı da diğer bir dinî törendir. (bk. Resim 14)

Resim 13. Powamu veya Fasulye Ekme töreni sırasında Katçina dansları

Resim 14. Niman Dansı sırasında Hemis-katsinam ve Katsinamant, Temmuz 1922

Dağlardaki efsanevi yerlerine dönmeden önce Katçinalar son kez göründüğü için buna Ev dansı da denir. Niman töreni sırasında hediyeler verildiği için, zaman zaman Noel'e benzetilmiştir. Hemiskatsinamlar büyük meydanda dans ederler. (bk. Resim 15)

Resim 15. Hemis veya Jemez Katçinası özellikle yağmur getirmek konusunda etkili olduğu için, başka Pueblolardan ödünç alınmıştır. Mısırı garantileyen, olgun mısırı insanlara getiren ilk Katçinadır.

Resim 16. 1891 yılında Mishongi'de "Karışık Katçinalar", farklı Katçinalardan oluşan sıra

Hopi katçinaları yağmur, sağlık, uzun yaşam ve bolluk için şarkı söylerler. Uzun saatler süren şarkılar ve danslar bütün toplumun umudunu içerir. (bk. Resim 16-17)

Resim 17.

Yağmur dualarının yerine ulaşması için bütün Hopi törenleri hasat mevsiminden çok önce yapılır. Konuşmamın başında da belirttiğim gibi, Katçinalar, insanlar ve tanrılar arasında habercilik ve aracılık görevini yerine getirirler. Yaklaşan hasat mevsimi beklentisi ve hazırlıkları Hopi yaşamını hareketlendirir. Kadınlar törenlerde Katçina ve diğer köylülere yedirmek üzere yemek hazırlarlarken, erkekler de günlerini kivalarda törenlere hazırlanarak geçirirler. Hazırlık devresinde Hopiler dua eder ve kivalarda dikilen sunaklar önünde arınma törenleri yaparlar. Törenler öncesi dansçılar saçlarını yıkar. Bu arınmalar Hopilerin maddi dünyadan kutsal dünyaya geçiş yaptıkları kritik zamanlarda gerçekleşir. Zira son günde erkekler kivalardan Katçina olarak çıktıklarında, aslında yeni bir görünüm ile yeniden doğarlar. Her tören Hopilerin bir bütün olarak yeniden yaradılışı anlamını taşıdığı gibi, her bir Hopinin Katçina hâline gelmesidir. (Washburn 40) Halkın önünde gösteri zamanı yaklaştıkça, dansta yer alanlar kendilerini ayrıca ruhen arındırmak zorundadırlar. Gösteriden önceki dört gecede fikren ve bedenen arınmış olmak zorundadırlar, kadınlardan uzak durmalıdırlar, yağ ve tuz yememelidirler ve "temiz bir kalp" sahibi olmak için dua etmelidirler. Eğer dinî törenler istenilen sonuca ulaşmazsa, bu Katçinaları canlandıranların tabulara uymadıkları anlamına gelir.

Powamu törenleri ve Niman Dansı süresince yapılan yedi aylık devamlı ritüel faaliyetleri döneminde, Katçinalar Hopilerin başlıca koruyucularıdır. Daha önce söz edildiği gibi, Katçinalar mevsimin başında ortaya çıkarak Hopi dualarını tanrılara göndermeye başladıkları gibi, aynı derecede önemi olan, Hopilerin hareket ve düşüncelerinin temiz ve dürüst olması için onları terbiye etme görevini de yerine getirirler. (Wasburn 44)

Bu da, Katçina maskeleri takarak onların güçlerini alanların bütün kabileye karşı sorumlu oldukları anlamına gelir; bu süre zarfında düşüncesiz hareketlerde

bulunmamalıdırlar yoksa geleneksel doğal ve ruhsal devirlerin devamını tehlikeye sokabilirler.

Katçina dininin gücü, Katçina dininin gereklerini yerine getirmeleri sonucunda yerlilerin geleneksel yaşam biçiminin vurgulanmasında kolaylıkla izlenebilir. Katçina dini her bir erkeği, kadını ve çocuğu ilgilendirir. Her Hopi çocuğunun on yaşına gelene kadar Katçina kültüne başlatılması sadece paylaşılan bir deneyim olmanın ötesindedir. Böylece bütün dinî gruplar ve farklı klanlar bir araya gelir. Hopilerde bireysellik önemsizdir ve toplumun çıkarları bireyin çıkarlarının üstündedir. Bu törenler tüm toplumu birleştirir. İyi niyetli varlıklar oldukları için Katçinalar barışçıdırlar**,** insanlar arasında saldırganlığa izin vermezler.

Katçina kültü Hopi dini yaşamında herkesin parçası olduğu yegâne dönemdir. Dışlanmak veya kısıtlanmış imtiyaz diye bir şey yoktur. Aslında Katçina gösterileri erkekler tarafından gerçekleştirilse de kadınlar da bazı görevleri üstlenerek maskeli Katçina dansçıları olarak törenlere katılabilirler; her biri Katçina kültünün bir parçası olarak faaliyetlerde yer alırlar. Kadınlar sadece dansçılara yiyecek temin etmezler, aynı zamanda tarihî maskelerin sahipleridirler ve anaerkil faaliyetlerden dolayı ritüel ilişkilerini de sürdürürler.

Kültün içinde çocuklar da önemli bir yer tutar. (bk. Resim 18)

Katçina kültüne henüz girmemiş olsalar bile, törenler sırasında çocuklar hediyeler alır ve Katçinalar konusunda eğitilirler. Katçinalar çocukların terbiye edilmesinde yardımcı olduğu gibi, çocuklar da onlara saygı göstermeyi ve itaat etmeyi öğrenirler. (bk. Resim 19)

Resim 18. Şubat 1989'da iki yaşındaki Kelly Shupla Katçinaların Powamuya töreninde getirdikleri hediyeleri taşıyor: Mısır Katçina bebeği, Karga Ana ve Güneş Katçina bebeği.

Resim 19.

Resim 20.

Ogres, umacılar, disiplin görevini üstlenen Katçinalardır. Kara umacı Nataska ve Ak umacı Wiharu bunların arasındadır. (bk. Resim 19) Çocuklardan yiyecek toplarlar. Çocuklar eğer uslu olmazlarsa umacıların onları yiyebilecekleri söylenir. Kara umacı Nataska ve Ak umacı Wiharu keser veya bıçak taşırlar.(bk. Resim 20)Beyazlar onları öcü olarak adlandırır. Üstelik çocukların kalbi kötülüklerden uzak ve temiz olduğu için ruhlara duaları ulaştırabilirler diye düşünülür. Bu nedenle çoğu zaman Katçinalar çocuklara ruhlara duaları taşımaya yarayan tüylü oklar ve yaylar hediye ederler.

Katçina törenlerinin bir başka yönü de Hopi yaşamında kabilesel dayanışmayı sağlamasıdır. Katçina kültü Hopi yaşam biçiminin işbirlikçi özelliğini yansıtır, bu bireysel bir şey değildir. Birey kültün bir parçası olsa dahi bundan kazancı ikinci planda kalır, kültün asıl yararı klana, toplumadır bir başka deyişle kabileyedir. Katçinalar bireyi değil, bütün toplumu kutsarlar. Bir Katçina belli bir kişiye veya çocuğa hediyeler getirebilir ama, yağmur ve bereket tüm köy içindir.

Katçinaların eğlendirici yönü unutulmamalıdır. Genel kanının aksine, Hopiler gülmeyi severler. Farklı varlıklar olan soytarılar, törenlerde şarkılar ve danslar arasında çocuğa hediyeler getirebilir ama değerli hediyeleri, hayat veren izleyicileri güldürerek rahatlatırlar.

Resim 21. Soytarılar

Resim 22

Koshare Katçinasının Soytarı, Obur, Hano Soytarısı, Paiyakyamu gibi birkaç ismi vardır (bk. Resim 21). Farklı isimlerle adlandırılması bu soytarının başka Pueblolarda da olduğunu gösterir.

Soytarılar hem kutsal hem de dine karşı saygısızdırlar. Hareketleri çok eğlendirici olsa da onları izlemek için toplanan insanları utandırırlar (bk. Resim 22). Yaptıkları her şey abartılıdır. Çoğu zaman oburluğu simgeleyen karpuzla

beraber resmedilirler (bk. Resim 23). Koyemsi veya Çamur kafa da bir soytarıdır. Ensest suçu sonucunda çamurla kaplanmışlardır. Bu Katçinalar pek çok dansta farklı rollere çıkarlar (bk. Resim 24). Bazen davulcu olurlar veya dansları sunarlar. Bazen de gösterileri izlemek için toplananlarla oyunlar oynarlar ve onları eğlendirmek için "soytarılık yaparlar" (bk. Resim 25). Soytarılar yanlış davranış biçimlerini abartarak oynayıp Hopi yaşamını hicvederler (bk. Resim 26-27). Soytarılar oyunlar oynarlar, absürt pandomimler yaparlar veya izleyicileri taklit ederler. Soytarılar genellikle olumsuz karakter özellikleri taşırlar (bk. Resim 28). Törenin sonuna doğru yoldan çıkan soytarılar Baykuş Katçina tarafından uyarılırlar ve kırbaçlanarak doğru yola getirilirler.

Mongwu, Büyük Boynuzlu Baykuş Katçina soytarıların davranışları çığrından çıkınca onları terbiye eden savaşçı Katçinadır (bk. Resim 29). Daha ciddi Katçinalar gibi, fakat esprili bir biçimde soytarılar Hopi toplumunda kabul edilen doğru davranış biçimini insanlara hatırlatarak toplumdaki uyumu sağlarlar. Bundan başka, parodi ve taklitlerle soytarılar Hopilere baskı yapanlara, yani beyaz adama saldırırlar. Bu onlara psikolojik bir rahatlama sağlar.

Sonuç olarak Katçina törenleri Hopilerin manevi gereksinimlerini karşılar. Katçinalar kültürlerinin ve yaşamlarının sürmesi için gereken ana varlıklardır. Katçina kültü kabile içinde esaslı bir güç oluşturduğu gibi, Hopi olma bilincini ve gururunu sağlayan önemli bir unsurdur ve Hopi yaşam biçiminin temelini meydana getirir.

Resim 23.

Resim 24.

Resim 25.

Resim 26.

Resim 27. Pablita Velarde'nin yaptığı Taos'un Koshareleri, Santa Clara 1947

Resim 28. San Juan Pueblosundan dört soytarı 1940'tan kalma bu fotoğrafta ağız burun bükerek insanlarla alay ederler.

Resim 29. Mongwu

Kaynakça

COLTON, Harold S, (1949). *Hopi Kachina Dolls with a Key to their Identification*, Albuquerque: University of New Mexico Press.

DAVID, Neil, (1993). *Kachinas, Spirit Beings of the Hopi*. Albuquerque:Avanyu Publishing, Inc..

DOCKSTADER, Frederick J, (1985). *The Kachina and the White Man*, Albuquerque: University of New Mexico Press.

DUTTON, Bertha P, (1983). *American Indians of the Southwest*, Albuquerque: University of New Mexico Press.

Encyclopedia of North American Indians, (1996). New York: Houghton Mifflin Co..

FEWKES, Jesse W, (1985). *Hopi Katchinas*, New York, Dover Publications, Inc..

Handbook of North American Indians, (1983).Vol. 9, 10 Southwest, Washington D.C., Smithsonian Institution.

SANDO, Joe S, (1992). *Pueblo Nations*, Santa Fe, N. M.: Clear Light Publishers.

TANNER, Clara L, (1980). *Ray Manley's Hopi Kachinas*, Tucson, AZ.:Ray Manley Publications, n. d.

TEIWES, Helga, (1991). *Kachina Dolls*. Tucson : University of Arizona Press.

VERSLUIS, Arthur, (1993). *The Elements of Native America Traditions*, Shaftesbury, Dorset: Element, Inc..

WALKER BRYCE, Chief ed, (1995). *Through Indian Eyes*, New York: Reader's Digest Association, Inc..

WASHBURN, Dorothy K. Ed, (1980). *Hopi Kachina : Spirit of Life*, California Academy of Sciences.

WATERS, Frank, (1963). *The Book of the Hopi*, New York: Penguin.

WATSON, Smith, (1990). *When Is a Kiva?: And Other Questions About Southwestern Archeology.* Tucson: University of Arizona Press.

WRIGHT, Barton, (1977). *Hopi Kachinas: The Complete Guide to Collecting Kachina Dolls*, Flagstaff, AZ.:Northland Publishing.

Sunu

ORTA ASYA TÜRK VE AMERİKA KIZILDERİLİ ŞAMANLARININ GİYSİLERİ

Ahmet Ali ***ARSLAN****

Üzerinde araştırma yaptığımız konuya Avrupa ve Amerikalılar "Şamanizm", Ruslar, "Şamanstvo" diyorlar. Konuya yakın ilgisi olan milletler bu kelimeyi kendi dillerinde söylüyor ve anıyorlar. Altay, Hakas, Tuva Türkleri *"kam"*, Saha-Sire Türkleri *"oyun"*, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Afganistan Türkleri *"bahşı"* veya *"bakşı"* , Buryatlar ve Moğollar *"bo"*, Eskimolar *"angakok"*, Kuzey Amerika yerli Kızılderili kabilelerinden Komançiler *"puhakut"* diyorlar.

İnsanlık tarihi boyunca hiçbir inanç, Şamanizm kadar, kendi etrafında tartışma çıkarmamış ve bilinmeyen ellerde, kendisini çıkmazlar içine bu denli sürüklememiştir.

Bu konuyla ilgilenen sıradan insanlar, bilim adamları ve dinî sistemlerle uğraşan din sosyologları kendilerine "Şamanizm nedir, kime şaman denir, tarihî başlangıcı nereye kadar uzanmaktadır?" sorularını devamlı olarak sormuşlardır.

Şaman kimdir; kime Şaman denir; nasıl seçilir veya nasıl Şaman olunur; Şaman bir din adamı mıdır; hipnozcu, hokkabaz, şarlatan veya akıl hastası mıdır? Bütün bu sorular cevabını aramaya devam ediyor.

Rusya'da, Amerika, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Finlandiya, Hindistan, Çin, Japonya ve İsveç'te üniversiteler kendi bünyelerinde, içinde Şamanizm uzmanları olan akademik ve bilimsel araştırma merkezleri ve disiplin dersleri okutulan bölümler kurmuşlardır.

Türkiye, antropolojik, etnografik, folklorik açıdan bakıldığında, üniversitelerinde Şamanizm dersleri okutulmayan ve uzman yetiştirilmeyen ülkeler grubuna dâhildir.

Avrupalı bilim adamları ve araştırmacılar Şamanizm ile XVII. asırda gezginlerin, seyyahların, diplomatların ve bazı araştırmacıların yayımladıkları notlarla tanışmışlardır. Bu kaynaklar giderek artmış ve bu konuda yazılanlar XIX. asırda çoğalmış ve XX. asırda insanların beklentilerinin aksine Şamanizm'le ilgili araştırma ve çalışmaların geçmişle kıyaslandığında bir hayli çoğaldığı görülmüştür.

Şamanizm'in yalnız Merkezî Asya, Sibirya, Batı Avrupa'da doğmuş olduğunu ve buralarda yaşamakta olduğunu iddia eden araştırmacıların yanında, bazı bilim adamları Şamanizm'in Asya, Kuzey ve Güney Amerika, Afrika ve Kafkaslarda doğduğunu ve yaşamakta olduğunu iddia etmektedirler.

* Yrd. Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği Ana Bilim Dalı

Üzerinde metalden kesilerek yapılmış kuş ve çeşitli hayvan şekillerini taşıyan bir Şaman'ı, yüzü kapalı, boynuzlu maskesiyle gören sıradan bir insan ona hayran olur ve çok şaşırır. Şaman'ı gördüğü an, hayatı boyunca hafızasında kalır. Şaman'ın elindeki "bengir"iyle yürekleri hoplatan dansıyla kendi "balağan"ında yarattığı atmosferi unutmak pek kolay bir iş değildir.

Şaman'ın bu dansını görenler irkilir. Bazıları ürperti geçirir ve korkar. "*Balağan"*ın içindeki ocaktan yükselen loş ateşin ışığında yaşanan bu an, kolayca hafızalardan çıkmaz. Bizim Türk Kamlığı olarak bildiğimiz, Şamanizm'in, tek tanrılı dinlerde görüldüğü gibi bir inanç sistemi ve kesin kuralları mevcut değildir. Şamanizm'i tarif ederken ona, Orta Asya ve Sibirya bölgesini çevreleyen dinlerden, çeşitli yollarla etkilenmiş ve zamanla kendi kültür kimliğini oluşturmuş bağımsız bir "kültür ocağıdır" denilebilir.

Yaptığımız saha araştırmalarından çıkardığımız sonuca göre, Türk Şamanizmi; Orta Asya, Batı ve Doğu Sibirya Türk kültürü başta olmak üzere, geniş anlamda Türk Dünyasının yaşayıp, bugüne kadar yaşattığı Türk kültürünün bel kemiğidir denilebilir. Türk kültürü, bir anlamda, Şamanizm ekseni etrafında döner.

Orta Asya, Batı ve Doğu Sibirya "tayga"larına yaptığımız saha araştırmaları sırasında, Saha Sire'de bile, Türk topluluklarının, Sahaların söyledikleri gibi belirtmek gerekirse; "uluslar"ın yaşadıkları ve geçimlerini temin için yaptıkları işlere bağlı olarak, Şaman inancıyla ilgili unsurlar ve yakarışlar büyük değişiklikler göstermektedir.

Saha Sire'nin başkenti Yakutsk ve çevresinde geçimlerini balıkçılıkla sağlayan Sahaların bölgesinden, daha kuzeye doğru uzaklaştıkça, deniz memelileri avlayan ve Şaman kültürü içinde yaşayan topluluklarla, ren geyiği sürülerine çobanlık eden Sahaların Şaman gelenekleri ve merasimlerinde mutlak ve kesin hatlarla ayrılmış farklılıklar göze çarpmaktadır.

Kesin olarak, Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında yaşamakta olan Türk Şamanizmi'nin nerede ve ne zaman başladığını tespit etmek oldukça güçtür. Elimizde mevcut tarihî kalıntılar ve Sibirya'da kayalara çizilmiş tarih öncesi kaya resimlerinden ilk Türk Şaman geleneğinin Sibirya'nın kuzeyinde yaşayan Türk topluluklarından yaban hayvanları avlayarak onlarla hayatını devam ettiren ve hayvanların "ruh dünyası"yla bağ kurduklarını söyleyerek yaşayan, Türk toplulukları arasında doğup yayıldığını söylemek mümkündür.

Türk Şamanizmi'nin doğuş, gelişme ve yayılma tarihini kesin hatlarıyla tespit etmek oldukça karmaşık ve zor bir iştir. Sosyal antropoloji metot ve tekniğiyle tespit edilen folklor, halk inançları ve bunların en önemli kolunu oluşturan destan numuneleri, fiziki antropoloji ve tarih ilmiyle uğraşan bilim adamlarının ve uzmanlarının taleplerine cevap verememektedir.

Bu sahada çalışan bilim adamları, kesin fiziki delil istiyorlar. Oysa sosyal antropoloji ve folklor uzmanlarının elde ettikleri sözlü halk edebiyatı ürünleri üzerlerinde herhangi bir tarih taşımıyorlar. Kesin tarih tespit etme konusunda asıl

zorluk işte burada başlıyor. Sibirya "tayga"larında yaşayan Türk Şamanları'nın, ruhlarının kendi bedenlerinden çıkarak başka ruhlarla buluşması, gökyüzüne yükselip ve yeraltı dünyasına seyahat ederek yerin yedi kat derinliğine inmesi, oradan sağ olarak geri dönüp tekrar canlanması, gördüklerini etrafındakilere anlatması; bizlere Sibirya'da yaşayan Kuzey Türk Şamanizmi dairesi içinde yaşayan Türk Şamanları'nın ruhlarının, çifte görev yapabilecek bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Yapmış olduğumuz saha araştırması sırasında, Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türk Şamanizmi'nin prensiplerinden ve özelliklerinden anladığımıza göre, Şaman'ın sahip olduğu "*iki ruhtan biri*", Şaman trans vaziyetindeyken veya yarı uyku hâlindeyken, Şaman'ın bedenini korumaktadır. "*Diğer ruhu*", Şaman'ın vücudundan çıkarak, serbest bir şekilde gökyüzünün derinliklerindeki veya yeraltındaki "*kara ruhlarla*" buluşabilmektedir. "*İki ruhlu*" Şamanlık, Sibirya Türk Şamanlığının en belirgin özelliklerinden biridir denilebilir.

Sibirya Türk Şamanizmi'nin asıl ana kaynağını nereden aldığını tespit etmek ancak elde mevcut ve bundan sonra elde edilebilecek küçük parçaların birleştirilmesiyle mümkün olabilecektir kanaatini taşımaktayız. Sibirya'da kayalara çizilmiş tarih öncesi resimleri ve mağaralardan bulunan tarih öncesinden kalma fiziki delillerden ve kalıntılardan hareket ederek, tarihin ilk çağlarından beri insanların tabiatüstü olaylara ve üstesinden gelemedikleri güç kaynaklarına büyük saygıyla yaklaştıklarını ve onlara olağanüstü değer verdiklerini anlamaktayız.

Doğu ve Güney Sibirya'da bulunan tarih öncesine ait bölgelerden elde edilen belgeler, burada tarih öncesi dönemlerde yaşayan insanların, büyük bir güç kaynağına saygı duyma ve ona tapınma isteğinin, Taş Devri'nden de öte, yüz binlerce yıl öncesinden başladığını gösteriyor.

Mircea Eliade, *Shamanism: Archaic Techniques of Ectasy* (1964) adlı eserinde, sözü edilen konuya açıklık getirerek, ruhların uçması ve seyahat etmesi esasını bünyesinde barındıran Şamanizm'in, *Paleolitik* çağda doğduğunu, Budizm içinde, Lamaizm ve hatta eski Uzak Şark ve Güney Asya topraklarında yaşayan inançlarla beslenip geliştiğini kaydetmektedir.[1]

Eliade'ın, Şamanizm'in doğuşunu Avrupa'ya ve Avrupa'da yaşanmış Taş Devri öncesine bağlamağa çalışması, Orta Asya ve Sibirya'da, bildiğimiz kadarıyla, tarihin var olduğu günden beri yaşayan insanların kayalara çizmiş oldukları resimleri gömemezlikten gelerek onların varlığını hiçe saymak gibi algılanabilir. En azından biz böyle düşünüyoruz.

Orta Asya ve Sibirya'da bulunan kaya resimleri bilim adamları tarafından, ilk Türk Şamanizmi'nin, Milattan Önce iki bininci yıla kadar uzanan fiziki delilleri olarak kabul edilmektedir. Baykal Gölü'nün çevresinde bulunan kaya resimleri, Şamanların, Milattan Önce iki bininci yılların ortalarında, Türk Şamanları'nın mevsimlik merasimler düzenlediğini göstermektedir.[2]

1 ELIADE, Mircea, *Shamanism: Archaic Techniques of Ectasy*, New York, 1964, s.11.
2 OKLADNİKOV, Alexey P., *Neoliti i bronzovyi vek Pribaikala, Vol: III*, Moskva, 1955, s. 344-348.

Türk topluluklarının Sibirya ve civarında yaşadığı tarihî topraklarda Rus ve bağımsız bilim adamları tarafından 500 000 (beş yüz bin) den fazla kaya resmi tespit edilmiştir.

Bu kaya resimlerinde, bu bölgede yaşayan Türk topluluklarının yaşadıkları hayat tarzı açıkça gösterilmektedir. En önemlisi; bu kaya resimleri arasında Türk Şamanlarının yer aldığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Yazıyla belge bırakılma dönemi Türkler arasında henüz başlamadan önce, bu kaya resimleri Türk milletinin geçmişini bize kadar taşımış fiziki tarih belgeleridir. Bu resimler, bazı yerlerde kayalara oyulmuş, bazı yerlerde ise, kayalara kabartma şeklinde işlenmiştir.

Ural Dağları'ndan, Pasifik Okyanusu'nun kıyılarına kadar uzanan 10 000 kilometrekarelik bir sahaya yayılmış olan bu kaya resimleri, bazı yerlerde yüz bin tanesi aynı bölge içinde yer almaktadır. Sibirya'da Türk topluluklarının hayatını anlatan kaya resimlerinin incelenip, çözülmesinde en büyük zahmeti, Rus bilim adamı Alexsey Okladnikov'un çektiğine şahit olmaktayız.

Okladnikov'un tespit ettiği kaya resimleri arasında, özellikle, "*elk*", Kanada geyiğinin, yaşadığı bölgelerde MÖ 2 ve MÖ 1. bin yıla ait Türk hayatını yansıtan kaya resimleriyle karşılaşmaktayız.

Bu kaya resimleri, Asya Hunları ve diğer Türk topluluklarının hayatını anlatmaktadır. Amur Nehri'nin aşağı bölgesinde yaşayan Türk boylarına ait olduğu Rus bilim adamları tarafından kaydedilen Şaman maskeleri, büyük bir dikkatle kayalara işlenmiştir.

Kaya resimleri arasında yer alan "insan iskeleti" şeklindeki tasvirler, etinden ayrıldığı açıkça belli olan Şaman figürleri ve maskeleri burada, Türk Şamanlarını sembolize etmektedir. Türk Şamanizmi'nde maskeler, kırsal bölgelerde olduğu kadar, orman ve orman yanı bölgelerde yaşayan Türk toplulukları arasında da bilinen ve kullanılan bir ayin aracıdır.

Amur, Ussuri, Sufyun Nehirlerinin aşağı kısmında, Amur Nehri'nin Sakaçi-Alyan bölgesinde 19 kaya resminin yer aldığı büyük bir "resim" grubu bulunmuştur. Sakaçi-Alyan bölgesindeki bu kaya resimlerinde daha çok, Şamanların ruhlar âleminde gezerken tanınmamak için yüzlerine taktıkları maskelerden oluşan motifler yer almaktadır. Bu kaya resimleri arasında insan iskeleti şeklindeki çizimler, Şamanların bazı hâllerde etinden ayrılarak, ruhlar âlemini gezdiklerini, sonra geri dönerek ve etlerini yeniden birleştirerek, eski hâllerine geri döndüklerini yolunda hâlâ yaşamakta olan bir Şaman inancını temsil etmektedir. Bu kayalıklara çizilen tarih öncesi kaya resimlerinde, Şamanların ruhlarından en çok yararlandıkları hayvanlar arasında ayı ve "mus" geyikleri yer almaktadır.

Saha Sire'de (Yakutistan'da) kayalara çizilmiş resimlerden, özellikle Türk toplumunu ilgilendiren kaya resimlerinden, onların geçmişte nasıl hareketli bir hayat yaşadıklarını görebilmekteyiz. Bu kaya resimlerinde yer alan Türkler,

genellikle at sırtında ve savaş durumunda gösterilmişlerdir. Lena Nehri'nin(Uluhan Örüs Nehri) kaynağına doğru, Kulenga bölgesinde yer alan kaya resimlerinde, silahlı ve savaşırken resmedilmiş atlılar görülmektedir.

Rus bilim adamı A.P. Okladnikov, *Angara* Nehri ve onun kollarının oluşturduğu vadide, renkli, özellikle "*kırmızı*" renkle çizilmiş kaya resimleri üzerinde dikkatle çalışmıştır.[3] Burada yer alan kaya resimlerinde çoğunlukla sürüler hâlinde hareket etmekte olan Mus geyiği, Kanada geyikleri görülmektedir. Bugün bile, Sibirya tundralarında ve taygalarında yaşayan Saha Türklerinin hayatında, geyik sürülerinin önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla, bu bölgede yaşayan Türk Şamanlarının "geyik boynuzları"ndan yapılmış başlıklar takmasının ve geyik boynuzlarıyla bezenmiş maskeler takmasının sebebini anlamak zor olmasa gerek. Aynı kaynakta Okladnikov, bulunan kaya resimlerinden kayda alınan 1, 3, 4, 19, 20, 22–26, 34–38, 50–57, 153–156. levhalarda ve özellikle 13. levhada Türk atlısını göstermektedir.

Angara Nehri'nin geçtiği vadide bulunan kaya resimlerinde, batılı bilim adamlarından bazılarının "*horned devil*-boynuzlu şeytan" diye tanımladıkları Şaman figürleri yer almaktadır[4]. Oysa Türk Şamanları arasında yaygın olan geleneğe göre, Şamanların, karanlık dünyaya ve ruhlar âlemine seyahat ederken, ruhlar âleminde kendi yakınları ve akrabaları tarafından tanınmamak için, yüzlerine bölgenin hâkim olduğu hayvanın boynuzlarından yapılmış "geyik boynuzlu" maskeler taktığını yapmış olduğumuz saha araştırmaları sırasında kaynağından öğrendik.

Yakut Şamanları'nda "Ana Hayvan" veya "Hayvan Ana" ve bu arada eski Şamanların yaşayan ruhu büyük rol oynar. "Hayvan Ana", Yakut Şamanı'na görünmeyen bir ruh *şeklinde* yardım eder. Bu ruh kendini ölüm veya doğum anlarında gösterir. Yakut Şamanları'na yardım eden gizli ruh, "Hayvan Ana", çoğu zaman tüyleri demirden bir kuş şeklinde görünür. Tüyleri demirden olan bu koruyucu kuş şeklindeki "Hayvan Ana" Şaman'ın sahip olduğu ağacın bir dalında tüner.[5]

Ob–Uygurlardan olan Hanti ve Mensilerde, Şaman'ın mutlaka yedi tane yardımcı hayvanı olmalıdır. Hayvan şeklinde kendisini gösteren yardımcı ruhlar, Şaman'a çeşitli zorluklarda yardım ederler. Coğrafyanın değişmesi ile Şaman'a yardım eden bu hayvanların da türleri coğrafyaya bağlı olarak değişir.

Şamanlara yardım eden yedi yardımcı hayvan ruhu genellikle ayı, geyik, kurt, at, yılan, balık veya kuş şeklinde görünür. Kuş şeklindeki ruhlar, kuzeye doğru gidildikçe kartal ve baykuş şeklinde kendini gösterir. Sahillere yaklaştıkça, bu hayvanlar, Şaman'ın su altındaki seyahatine yardım eden çeşitli deniz hayvanları şeklinde görülürler.[6]

---

3 OKLADNİKOV, A.P., *Petrogrify Angary*, Leningrad, 1966.
4 OKLADNİKOV, *age.*
5 SIIKALA, Anna Leena, HOPPAL Mihaly, *Studies on Shamanism*, Budapest, 1992. s. 9.
6 SIIKALA, *age,* s. 9.

Yakut Şamanları'nın, ruhî seyahat ve hastaları iyileştirmek için giriştikleri uğraşta kendisine yardım eden "Hayvan Ana" şeklindeki varlıklarla münasebetleri oldukça karmaşık görünür. Öbür dünyaya, yeraltı dünyasına ve denizlerin altındaki seyahatlerinde Yakut Şamanı'na yardım eden ruhlar Şaman'la beraber seyahat ederler. Şaman'a seyahatinde yardım eden ruh, coğrafyaya bağlı olarak o yörenin bilinen bir hayvanı kılığında eşlik eder.

Yakut Şamanı, kötü ruhlara karşı uğraş verirken onlarla, "Hayvan Ana"lardan birinin kılığına girerek savaşır. Bu hayvanlar çoğunlukla geyik olmaktadır. Yardımcı ruhlar Yakut Şamanı'na öbür dünyaya yaptıkları seyahat ve mücadelesinde yardım eder.

Yakutistan'da Türk Şamanların yaptıkları dinî ayinlerde kullandıkları en önemli alet ellerinde çaldıkları "*bendir*"dir. Yakut Şamanı, öbür dünyaya veya yeraltı dünyasına herhangi bir sebeple seyahat ederse, elinde çaldığı bendirle kendisine yön tayin eder. Bazen Şaman'ın yardımcılığını yapan başka bir şahıs, Şaman'a yol göstermek için devamlı olarak bendir veya davul çalar.

Davulun sesini takip eden Yakut Şamanı öbür dünyadan veya yeraltı dünyasından yeniden ışıklı dünyaya geri döner. Davulun sesi kesilirse, Şaman öbür dünyadayken yolunu şaşırır ve yeraltında kalabilir.

Davul, Yakut Şamanı'nın yeraltı dünyasında yaptığı seyahatinde ona yol gösterir. Yakut Şamanı'nın öbür dünyaya seyahatinde elindeki davul, Şaman'ın bindiği "At", elindeki tokmağı ise "Kamçı"sıdır. Şaman'ın davulu, onun üzerine binerek yol aldığı ve bazen de gökyüzüne uçuşunu sağlayan en önemli bir unsurdur.[7]

Yakut Şamanları'nın öbür dünyaya ruhlarla konuşmak için gittikleri seyahatte kullandıkları davulun kasnağı ve elindeki tokmağı çok önemli bir unsur olarak görülür. Şaman'ın elindeki davulun etrafındaki çıkıntıların sayısı, Yakut Şamanı'nın gücünü ve "mertebesi"ni gösterir. Şaman'ın elindeki davulun kasnağı ve tokmağı, Yakut Türklerince çok mukaddes bilinen "Hayat Ağacı"nın dallarından yapılmıştır. Yakut Şamanı'nın elindeki davulun kasnağına gerilen deri ise, Şaman'a yardım etmek maksadıyla hayvan şekline girmiş "Ulu Ruhlar"ı temsil etmektedir. Yakut Şamanlarının kullandıkları davul–tokmaktan başka dikkati çeken en önemli unsurlardan biri de onların giydikleri elbise ve takındıkları bazı fetiş ve gerdanlıklardır. Şamanların giydikleri kıyafetler, Orta Asya, Kuzey Asya ve diğer bölgelerde birbirinden farklıdır.

Kuzey Amerika'da yaşayan Inuit Şamanları ile Kuzey–Batı Sibirya Şamanlarının kıyafetlerinde büyük benzerlikler görülür. Kuzey–Batı Sibirya Şamanları ile Nentsy (Samoyed) Şamanları'nın giydikleri "baş bezekleri" büyük benzerlikler gösterir. Kuzey Amerika'da Bering Boğazı civarında yaşayan Kızılderili kabileleri ile Orta Asya, Güney Sibirya ve İç Asya Şamanları'nın baş bezemeleri arasında büyük paralellikler vardır.[8]

---

7 SIIKALA, *age,* s. 9.
8 SIIKALA, *age,* s. 10.

Yakut Şamanları'nın giydikleri elbiseler tabaklanmış ve hasıl edilmiş deri veya dokuma kumaştan yapılmaktadır. Şaman elbisesinin üzerine çeşitli şekillerde kesilmiş, demir, metal, kemik, bunlardan başka insan ve hayvan ruhunu temsil eden, kumaştan kesilmiş insan veya hayvan şeklindeki figürler asılmıştır.

Yakut Şamanları'nın sırtında, onların karanlık dünyaya yapmakta oldukları seyahatte yoluna ışık tutsun diye, metalden kesilmiş "ay" ve "güneş" şeklinde parçalar dikilir. Metalden kesilmiş ay ve güneş şeklindeki diskler, Yakut Şamanı'nın elbisesinin sırtını süsler. Yakut Şamanı'nın baş bezeğine, elbisesinin kollarına dikilen tüyler ve baş bezeğine ilave edilen geyik boynuzları, Yakut Şamanı'nın kullandığı hayvan ruhlarının kaynağını belirler. Bu tüy ve boynuzlardan, Yakut Şamanı'nın hangi hayvanların ruhundan yararlandığını öğrenmek ve anlamak mümkün olur.

Altay bölgesindeki Şamanların elbisesini "kartal" ve "baykuş" teleği Kuzey Sibirya'da ise, geyik boynuzu, Samoyed ve Ket'lerde ise, ayı tırnağı kullanılır.[9]

Yakut Şamanları elbiselerine demir ve metallerden başka çeşitli hayvan kemikleri de asmaktadır. Yakut Şamanı'nın dinî merasimlerde giydiği elbisesi başka bir kabileye verilemez veya satılamaz. Şaman'ın kullandığı ve üzerinde sembollerini taşıdığı yardımcı hayvanların ruhları, ancak o Şaman'ın mensup olduğu yöre ve kabileye aittir.

Eğer Yakut Şamanları'ndan birisi kendisine yardım eden ruhları serbest bırakmak istiyorsa, o zaman sırtındaki Şaman hırkasını çıkarır ve ormanda bir ağacın dalına asar. Şaman'a yardım eden ruhlar, kendi rızaları ve istekleri ile Şaman'ın elbisesinden ayrılır ve arzu ettikleri herhangi bir Şaman'ın merasim elbisesinde yer alırlar.

Angara Nehri'nin geçtiği vadide bulunan kaya resimlerindeki "boynuzlu" Şaman figürlerinin yanı sıra, Kamennyy *Ostov* bölgesinde "etinden sıyrılmış" sadece iskelet şeklinde görülen Şaman resimlerini görmekteyiz. Türk Şamanları'nın "etinden ayrıldıktan" sonra, ruhlar âlemine seyahate çıktığını, geri döndükten sonra tekrar ayrılan parçaları yerine koyarak, ayağa kalkıp yürüdüğünü Saha Sire'ye yaptığımız saha araştırması gezisinde yerli Şamanlardan ve folklor sahasının yerli bilim adamlarından dinledik.

Baykal Gölü civarında *Bukhta Aya*'da bulunan kaya resimlerinin MÖ 2 bininci yılda bu bölgede yaşayan Türk boylarına ait olduğu A. P. Okladnikov tarafından dile getirilmektedir.[10] Burada bulunan Şaman resimlerinin "iki boynuzlu" maskelerle çizildiğine değinen Okladnikov, bunların hayvan figürleriyle ve iskelet şeklinde resmedilmiş Türk Şamanları olduğunu anlatmaktadır.[11] Bu kaynak özellikle Türk

---

9 SIIKALA, *age,* s. 10.

10 OKLADNİKOV, A.P., *Petroglify Baykala-pamyatniki drevney kultury naradov Sibirii*, Novosibirks, 1974.

11 OKLADNİKOV, *age* özellikle 4, 10 ve 19. levhalar.

şamanlar üzerinde dikkatle durmakta ve bazı kaya resimlerinin Türk Şamanları temsil ettiğini kaydetmektedir.[12]

Tarih öncesi Türk boylarının yaşadığı Altay ve Tuva bölgelerindeki kaya resimleri, MÖ 4 bininci yıla aittir.[13] Türklerin yaşadığı hayatı anlatan kaya resimleri çoğunlukla kayalara sivri uçlu bir aletle oyulmuş olarak günümüze kadar kayalar üzerinde yaşamıştır. Bunların yanı sıra, *Elangash* bölgesinde, kabartma tekniği ile kayalarda yer alan resimler görülmektedir. Bu resimlerden, Türklerin kışın fırtına ve kasırgasından korunmak için Altay bölgesini seçtikleri anlaşılmaktadır. *Elangash* bölgesinde bulunan kaya resimlerinde bugün bile bu bölgede yaşamakta olan "*Yak*" denilen Orta Asya bizonlarından yük hayvanı olarak yararlanıldığı ve "çift tekerlekli" arabaların kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Bu bölgede bulunan kaya resimlerinden özellikle 1 ve 68 numarayla kayda alınan kaya resimlerinde atın üzerinde, elinde bir bayrak tutan süvarinin Türk olduğu altı çizilerek Okladnikov tarafından ısrarla belirtilmektedir.[14] Atlarıyla dörtnala giden iki süvarinin ise, *Hun* atlısı oldukları kayıtlarda yer almaktadır.

Tuva Eli'nde, *Yenisey* Irmağı'nın kaynağına doğru, *Uluğ Khema* (Büyük Nehir) vadisinde birbirinden farklı bölgelerde bulunan kaya resimleri, Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Türk kamlığı ve Türk Şamanizmi'nin Türkler arasında yayılması noktasından ele alındığında, *Uluğ Khema* vadisinde bulunan çarpıcı güzelliğe sahip, birbirinden ilginç "boynuzlu" 70 Şaman maskesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.[15]

M.A. Devlet'in üzerinde çalıştığı kaya resimlerinden kayda geçen, özellikle, 4–7, 10–20 ve 68. levhalarda "boynuzlu şaman" figürlerinden sıkça bahsedilmektedir. Bu tutanaklar ve kayıtlar Türk kültür tarihi açısından oldukça ilginçtir. Bu maskelere Şaman kültürü açısından yaklaşıldığında, 70 Şaman maskesinin her birinin kendi başına bir bilinmeyenin resmi olduğu ortaya çıkmaktadır. Yaptığımız saha araştırmalarından edindiğimiz bilgiye göre, Şaman, ruhlar âlemine yaptığı seyahatlerde, oralarda karşılaşabileceği kendi yakınları ve akrabaları tarafından tanınmamak ve onlardan korunmak maksadıyla takılmaktadır.

Uluğ Khema vadisindeki *Mugur Sargol* bölgesinde bulunan kayalara çizilmiş bu Şaman maskelerinin yanı sıra, Bronz Çağına ait olduğuna inanılan "iki tekerlekli savaş arabaları" çizilmiştir. Türk kültürünün belgeleri açısından önemli olduğu kaydedilen kaya resimlerinden bir grubu da, Yenisey Nehri boyunca uzanan ve *Hakas Elinde* bulunan Oglakhty bölgesinde tespit edilerek kayda alınmıştır. Buradaki kaya resimlerinin MÖ 1. bin yıla ait olduğuna inanılıyor. Buradaki kaya resimleri arasında, özellikle, iki atı tek başına zapt etmeğe çalışan bir süvari dikkati çekmektedir. Bu kaya resimleri arasında ayrıca "sığır"ların

12 OKLADNİKOV, *age* özellikle 11 ve 12. levhalar.
13 OKLADNİKOV, A.P., *Petrogrify doliny reki Elangash*, Novosibirsk, 1979.
14 OKLADNİKOV, *age* özellikle 1 ve 68. levhalar.
15 DEVLET, M.A., *Petrogrify Ulug-Khema*, Moscow, 1976.

da resmedildiğini görüyoruz. Buradaki kaya resimleri arasında atların "iskelet" şeklinde çizilmeleri dikkati çekmektedir.[16]

Şamanizm bazı kaynakların ve kişilerin kasıtlı olarak iddia ettikleri gibi, bir "din" değildir. Kendi başına bir dinî inanç olmadığı gibi, herhangi bir "mezhep" veya "tarikat" hiç değildir. Şaman kültürü ve kamlık inanç ve prensipleri açısından bakıldığında, Orta Asya Türk kültür mirasımızın orta direğidir. Şaman kültürünü bu felsefeyle ve maksatla ele alır incelersek daha az yanılgıya düşer ve daha az yanlış yapmış oluruz.

Orta Asya Türk toplulukları arasında Gök Tanrı inancı vardır. Eğer İslamiyet'ten önce Türklerin sahip oldukları din kastediliyorsa, Türkler Gök Tanrı dinine inanıyorlardı. Sözü edilen bu Gök Tanrı inancı bilimsel olarak herhangi bir önyargıyla hareket edilmeden incelenecek olursa, tek Tanrılı dinlerden önce Orta Asya ve Sibirya Türklerinin inandıkları ve tek Tanrılı dinlere en yakın dinin Gök Tanrı dini olduğu gerçeği ortaya çıkar.

Bugün Sibirya "taygaları" ve buzlarla kaplı tundralarında yaşadığına bizzat şahit olduğum Şaman kültürü, gün yüzü görmemiş karakter ve özellikleriyle Türk'ün henüz keşfedilmemiş tarihî hazinesidir. Bugün yaşanmakta olan Türk kültürünün temelindeki köşe taşlarından biri olan Şaman kültürü çok değişik ve yanlış çarpık metotlarla "incelenmeğe" çalışılmış ve "din" olarak ortaya atılmıştır. Kesinlikle bu doğru değildir ve Şaman kültürünün bir din olarak algılanması ve "Türklerin dinidir" tekerlemesiyle ortaya atılmasında karanlık maksatlar yatmaktadır diye konuya hassasiyetle ve dikkatle yaklaşmakta fayda görüyoruz. Bugün İslam dini içerisinde yaşamakta olan, Şaman kültürünün ana ögeleri derinliğine ele alınıp incelendiğinde, İslam'a en sadık ve İslam'ı en iyi şekilde yaşayan müminlerin ve içinde namaz kıldığımız ibadethanelerin bile Şaman kültürü ile ne kadar iç içe yaşamakta olduğunu görürüz.

Türkler İslamiyet'i kabul etmişlerdir ve sahip oldukları eski Şaman kültürünü kabullendikleri Müslümanlık içine taşımış ve yaşayıp, yaşatmışlardır. Bugün, İslamiyet'in yapısında ve özünde olmayan birçok Şaman âdet ve geleneğini İslamiyet'i sonradan kabul eden Türkler, hâlâ İslamiyet'in içinde yaşatmaktadırlar. Şaman kültürüne ait bazı inançların İslam dini içerisinde yaşatılmasının sebebi bu olsa gerek.

Türklerin eski dinî inançları konusundaki tarihî bilgileri eski Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bununla ilgili en eski bilgiler Çinlilerin "Wey-Şu" ve "Sui-Şu" belgelerinde yer almaktadır. Bu iki belgede yer alan bilgiler hem birbiriyle uyuşmaz ve hem de kolay anlaşılmaz.[17]

Türklerin dinleri ve eski kültürleriyle ilgili en eski bilgilerin tarihî Çin kaynaklarında gizli olduğunu biliyoruz. Birbirinden farklı olan Çin kaynakları

16 SHER, J. ve BLEDNOVA, N., *Reportorie de Petroglyphs Asie Centrale*, Paris, 1994.
17 GUMİLEV, L.N., *Eski Türkler*, İstanbul, 1999, s. 115.

Türk dinini tam olarak izah edemediği için, bugün bu konuda araştırma yapan Türk ve diğer milletlere mensup bilim adamlarını çıkmaza sokmakta ve ister istemez "Çin'in farklı kaynaklarındaki bilgiler birbiriyle tezat teşkil ediyor" şeklinde kayıtların düşülmesine sebep oluyor.

Çin'in eski "Wey-Şu" belgelerine göre, Türkler dinî törenlerinde bazı dinsel seremonileri yerine getirirken, hakan otağının kapısını mutlaka gün doğan tarafına getirilir. Hakanın otağa girişiyle, güneşin girişi arasında manevi bir bağ kurulmuş olur.

Devletin başında bulunanların atalarının ruhuna, yine onlara ait olan mağaralarda yılda bir defa kurban kesilir. Bu gelenek aynı inançla bugün de devam etmektedir. Her yıl Mayıs ayının 10 - 20. günleri arasında halk nehir kenarında toplanır ve Gök Tanrı'nın ruhuna kurbanlar kesilir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Sahalar, bu bayramı, dinî maksatlı bu kutlamaları, her yıl Haziran ayının 21. günü Uluhan Örüs (Lena) Nehri boyunda toplanarak yerine getirirler. Burada her yıl büyük şenlikler yapılır. Gök Tanrı'ya kurbanlar kesilir. "Dağlar gibi et yenir ve nehirler gibi bol kımızlar içilir." Kurbanlar kesilip etler pişirilmeden ve kımızlar içilmeden önce, Şaman ilk önce "ateş"i doyurur ve ona kesilen kurbanın etinin en yağlı yerinden ve kımızın en iyisinden sunar. Birbirinden uzak köy ve kasabalarda yaşayan Türk boylarına mensup ve evlenme çağına gelmiş genç kız ve oğlanlar birbirlerini burada görüp beğenme şansını elde ederler. "Isıah" Bayramı, Sibirya Türklerinin sosyal yönünü sergilemesi bakımından ciddi olarak ele alınıp incelenmesi gereken bir olaydır. Türkün özü ve kültür varlığı bu bayramın inceliklerinde gizlidir. Sibirya Türkünü anlamak ve onu keşfetmek için *Isıah* Bayramının bilinmeyen sırlarını çözmek gerekmektedir.

Akdeniz sahilleriyle Çin'in Sarı Deniz'i arasındaki uzun yolu defalarca kat eden Türk soylu kervancılar bu uzun yolculuklarında çok değişik kültürler ve inançlarla karşılaşmış ve tanışma fırsatını elde etmişlerdir. Onlar, develerine yükledikleri denklerde ipek ve değerli mallar taşıdılar ama bunun yanında birbirinden değişik fikir ve güzel sözleri değişik kültürlerin ürünlerini de bir yerden alıp başka bir iklime zihinlerinde ve beyinlerinde taşıdılar. İnsanlar bir yerden başka bir yere fiziki olarak göç ettiklerinde mensup oldukları millete ait ulusal kültür varlıklarını da kendileriyle beraber götürürler.

"Işığı mukaddes bilme" inancı Saha Türkleri arasında yaygın olarak yaşamaktadır. Sibirya'ya 2001 yılının Mart ayında yaptığımız saha araştırması sırasında, başkent Yakutsk yakınlarında Ivan Gabışev-II' nin mezarına giderken merhumun dul eşi bayan Dr. Gabışeva'nın Kangalas civarında Uluhan Örüs (Lena) Nehri'nin donmuş suları üzerinde yağda kızartılmış pişileri (Alaacı) bir "Güneş "şeklinde karın üzerine dizip sonra "Nuo" ya dua etmesi ondan yardım dilemesinin sebebi budur. Buradaki "Nuo" hepimizin gözle görebileceğimiz "Gökyüzü" demektir ve hiçbir açıklamaya gerek kalmadan "en ulu" manasının

karşılığıdır. Bu eski Türk İnançlarında "Gök Tengri" demektir. Âlemlerin yaratıcısı "Nelata-Nuo" Türklerde "Göklerin Ruhu" manasında kabul görmektedir.

Göklerin ruhuna yani "Nelata-Nuo"ya yakarma bazı değişikliklere maruz kalmıştır. Fakat bu inanış 1900'lü yılların başına kadar bozulmadan kalabilmiştir. Göklerin Ruhu, Farsçada "Huda", Orta Asya Türkleri arasında "Kuday" Amerika Yerlileri arsında "Great Spirit-Ulu Ruh" adını almıştır. Ululuk sıfatı olan bu ruh, Saha Şaman kültüründeki Ülgen ruhlarıyla aynı ululuktadır. Bu yoldaki açıklamaya A.V. Anohin ve Gumilev'de de rastlamaktayız.

L.N. Gumilev, *"Hazar Çevresinde Bin Yıl"* adlı eserinde, Saha Türklerinin Milattan önce VI. yüzyılda Sibirya'nın soğuk tundralarından, Aral Gölü ve Hazar Denizi kıyılarına kadar indiklerini yazıyor. Sözü edilen bölgelere kadar inen Saha Türklerinin "Massagetler" adıyla buralara ün saldıklarını kaydediyor.[18]

K.V. Trever, Sahaların Aral ve Hazar Denizi kıyılarına indiğini doğrulayan çalışmasında bunların "Büyük Saha Ordası" olabileceği ihtimali üzerinde duruyor. Bu bölgeye kadar inen Sahaların asıl ana gövdenin bir kolu olduğuna dikkati çeken K.V. Trever, onların Mas-Saha-t-ta: Büyük Saha Ordası olduğunu ve Massagetler adıyla bilindiğini yazıyor.[19]

Sahalarla ilgili eski tarihî kayıtlara tarihçi Strabon'un eserlerinde de rastlıyoruz. Strabon, *"Coğrafya"* adlı eserinde, "...Tarihçiler yaptıkları araştırmalar sonucunda bu kabile hakkında doğru ve hakkani bilgi vermemişlerdir." diyor.[20]

Gumilev de Sahalarla ilgili kayıtlarında onların Hazar Denizi kıyılarına kadar inerek İran ve Kırım'a kadar yayıldıklarını belirtiyor. "MÖ VIII. yüzyılda Karadeniz kıyılarına yayılan İskitler (Sahalar) yerli Kimmerleri kovarak, ziraatçı orman-step kabilelerini itaat altına alıp, burada 500 yıl hayat sürdüler. Hellas (Yunanistan) ile ticaretlerini geliştirdiler. Büyük sanat eserleri ve orijinal kültür varlığını meydana getirdiler. Fakat MÖ 1.yüzyılda İskitler(Sahalar)e karşı soykırımına girişen Sarmatlar'ın kurbanı oldular. Burada şu sonuca varabiliriz, tekâmül dışardan gelen bir darbeyle parçalanmıştır."[21]

Sahaların Karadeniz kıyılarında büyük bir katliama maruz kaldıklarını defalarca tekrarlayan Gumilev bu katliamın tarihin derinliklerinde kalmış vahşi yüzünü su yüzüne çıkarmakta ısrar etmiştir.

''...Göçebe Sarmatlar. İskit (Saha) sınırından içeri dalarak kimi buldularsa öldürdüler. Bu bir fetih hareketi değil, bir imha hareketiydi ve böyle bir vahşete isim bulmak zordu. İskitler (Sahalar) ve tebaaları zar zor Kırım'a ve ülkenin diğer uçlarına kaçabildiler."[22]

18 GUMİLEV, L.N., *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, İstanbul, 2000, s. 282.
19 TREVER, K.V., *Istoria Uzbekistana*, 1/46.
20 STRABON, *Coğrafya, XI. Kitap, VI. Bölüm*, s. 480.
21 GUMİLEV, *age,* s. 44.
22 GUMİLEV, *age,* s. 77.

Buradan anladığımıza göre, Karadeniz sahillerinde yaşamakta olan Sahalar, katliamdan kurtulmak maksadıyla Kırım bölgesine çekilmişlerdir.

Sahaların, Aral Gölü, Hazar Denizi sahilleri ve Karadeniz kıyılarından Pers topraklarına inerek orada Saha hükümdarı Arsak tarafından kurulan Arşaklar Devleti'nin varlığını uzun müddet sürdürdüğüne şahit oluyoruz. "...MÖ III. yüzyılın aynı döneminde Sarmatların akrabaları Parfiyanlar, Saha (İskit) hükümdarı Arşak'ın kumandası altında İran'dan Makedonyalıları kovarak Büyük İskender'in kurduğu Midya-Pers monarşizminin yerine güçlü bir devlet kurdular. Böylece 'bozkır'da yeni bir devir başladı."[23]

"...Perslerin nazarında Arşaklar Turanlıydı, yabancı ve istilacıydı. Neticede, hanedan azalarının zayıflığı, kanunların bozulması, aralarında Parfiyanlardan türeyen kitlelerin de yer aldığı halkın başarısına zemin hazırladı..."[24]

Gumilev Sahalar hakkında derin bilgiler vermekle, büyük bir noksanlığı doldurmuş, yolumuzu aydınlatmış, önümüzü görmemizi sağlamıştır. "...MÖ 161'de, Yueçiler, Kaşkar'ı Sahalardan aldılar ve yine MÖ 127 ve 123'te Parfiyanlar Saha saldırılarını durdurdular ve Milattan önce 114'te onları Merv vadisinden Doğu İran'a sürdüler. Milattan önce 58'de Sahalar Hindistan hükümdarı Vikramidit'i mağlup ettiler. Sahaların desteği sayesinde, Fraat Parfıya tahtına oturdu." [25]

Sahaların Anadolu'ya da indikleri bu topraklarda uzun müddet yaşadıkları tarihçilerimiz tarafından bilinmekte ve tarihî kayıtlarımız arasında yer almaktadır. Saha ve İskitlere bugün başta İranlılar olmak üzere herkes sahip çıkmaktadır. En büyük hakem zamanın kendisidir.

Dünyanın en büyük kültür hazinelerinden biri ve Türk'ün millî kültürünün orta direği veya Sahaların diliyle dersek, "*Serge*"si diyebileceğimiz Şaman kültürüne, eğitim sistemimiz içinde yer vermekten çekinmemiz ve özellikle üniversitelerimizde Şamanizm araştırmalarına kayıtsız kalmamız ve akademik bir disiplin içerisinde ele alıp incelemekten korkmamız, doğrudan doğruya akademik bir cinayettir.

Bugün, Hunların torunları olduklarını inkâr etmiş olsalar bile, Macarlar, üniversitelerinin bünyesinde Şamanizm'i araştırma enstitüleri kurmuş ve başına da bu konuda doktora yapmış, bu gerçeklere Sovyet zamanında inandığı için hücrelerde hapsedilen, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra serbest bırakılan değerli bir insan, Dr. Mihaily Hoppal'ı getirmişlerdir.

Orta Asya sınırlarını da aşan çok geniş bir coğrafya üzerinde yaşayan Türklerin oluşturduğu Türk dünyası çeşitli devirlerde çeşitli dinlere girip çıkmış, fakat sonunda kesin olmamakla beraber, çoğunluk olarak İslam'da karar kılıp kalmıştır diyebiliriz. Dünyanın başına bela ve aynı zamanda 600 yıl "efendi" olan

23 GUMİLEV, *age,* s. 77.
24 GUMİLEV, *age,* s. 78.
25 GUMİLEV, *age,* s. 111.

Türkler, neden İslam'da karar kıldılar? Bugün bu suale kesin olarak bir cevap veremiyoruz. Orta Asya'da Arapların yaptığı Türk katliamları, bizi bu konuda tarihimizi yeniden araştırmaya mecbur ediyor. Araştırıp, öğrenmemiz lazım.

Atatürk, zamanında bu konuya çok önemle eğilmiş ve Şaman Kültürünün araştırılması için Başkurdistan Türklerinden Abdülkadir İnan (1889–1976), Bolşevik Devriminden sonra Başkurt Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık mücadelesi başarısızlığa uğrayınca 1925'te Türkiye'ye getirilmiştir.

O vakitler Atatürk sağdır ve genç Türkiye Cumhuriyeti'ni imar etmekle ve Türk kültürü ile ilgili teşkilatları kurmakla meşguldür. İnan, 1925'te Türkiyat Enstitüsüne asistan olarak alınır ve 1935'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine profesör olur. Şaman kültürü onun zamanında araştırmaya başlanır. 1954'te *Tarihte ve Bugün Şamanizm* adlı eserini yazar. Sonra, 1975 yılında *Eski Türk Dini Tarihi* okuyucularıyla buluşur. Bize Türk kültürümüzün Şaman kültürü içindeki zenginliklerini aktarır ve derin bilgiler verir.

Şaman kültürünün zenginliği sadece bugün değil, Kaşgarlı Mahmut zamanında da dikkati çekmiş ve derin İslami inanç ve duygularına rağmen, Kaşgarlı Mahmut, *Dîvânü Lûgati-t Türk*'te Şaman kültüründe çokça geçen kelimelere de yer vermekten kaçınmamıştır.

Şaman kültüründe yer alan kelimelerin Kaşgarlı Mahmut'un dev eserinde yer alması, bu konunun mutlaka derinliğine incelenmesi ve mutlaka Saha Sire'de saha araştırması yapılması gerektiğine en büyük delildir; mutlaka saha araştırması yapılmalı, Türkiye Türkü ulusal kültür varlıklarına Göktürk Kitabeleri gibi sahip çıkmalıdır.

Türk Şamanizmi'nin Kaynağına Doğru:Saha Sire, Loomtuka Köyü[26]

Saha Yeri'nde takvimler 28 Mart 2001 tarihini gösteriyor... Başkent Yakutsk'tan sadece adını duyduğum ve hakkında birçok kitaplar okuduğum Saha Sire'nin "yüreğine" doğru bilim adamlarıyla birlikte yola çıktık. Her şeyi yine, Prof. Dr. Boris Popov hazırlamıştı. Arazinin şartlarına uygun güzel ve oldukça lüks bir minibüsle yola çıktık.

Yol boyu, şimdi rahmetli olan, Akademik Prof. Dr. Vladimir Larionov devamlı olarak bize engin bilgisiyle, vatanını ve milletini, bu arada sahip oldukları kültür hazinelerinin ne kadar zengin olduğunu anlatıyor. Sahaların atalarının nereden gelip buraya yerleştiğini anlatıyor.

Başkent Yakutsk'tan Prof. Larionov, Kazan Tatarlarından Prof. Dr. Talgaî S. Yusupov, Novosi-birsk'teki Rus Bilimler Akademisinden Termofizik

26 Burada yer alan Saha Şamanı Vasiliy Nikiforov'un yaşadığı Loomtuka köyündeki saha araştırmamızın bir kısmı ve karşılıklı konuşmalarımız, 28 Mart 2001 tarihinde Şaman Nikiforov'un "balağan"ında ses bandına tarafımızdan kaydedilmiş, Ankara'da Ayhal Gabışev tarafından Türkiye Türkçesine uygunlaştırılmıştır. A.A.Arslan

Enstitüsünün Başkanı Prof. Dr.Anatoly P. Burdukov, Moskova'da yeni kurulan Uluslararası Yakut Üniversitesinin Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mihail Vasiliyev, beni evinde misafir eden ev sahibim değerli dost Prof. Dr. Boris Popov, Kangalas Valisi G.M. Artemyev ve genç, dinamik, İngilizce ve Japonca da dâhil dört dil bilen tercümanımız üniversitede araştırma görevlisi Andrei T. Nazarov, hep beraber benim hayallerimi gerçekleştirmeye, hakiki bir Türk Şamanını yaşadığı tabii ortamında, onların tabiri ile "Balağan" (otağ)ında görmek için Kangalas vilayetine bağlı Loomtuka köyüne herkesin hürmet ettiği Şaman Vasiliy Nikiforov'u ziyarete gidiyoruz.

Loomtuka köyüne vardığımda, kendimi zaman tüneli içinde 1500 yıl geriye kaymış gibi hissettim. Ne diyeceğimi şaşırdım. Etrafıma bakındım. Kendi kendime "Acaba beni Kars'a mı getirdiler?" diye mırıldanmağa başladım. Etrafımda ot "taya"ları, toprak damlı evler, tezek "kalakları", at kızakları, otu tayadan kesmek için kullanılan "*keski"*, dirgen, yaba, tırmık, evin etrafına çekilen hasar, eve girmek için yapılmış "*tırhıç*" kapı, bacada eriyen kar suyunun akması için yine ağaçtan yapılmış "*lüllük*", eriyen kar suyunu biriktirmek için altına koyulmuş ağaç "*borçka*"... Bunların hepsine bir de köyün güleç yüzlü cana yakın insanlarını görünce, insanın Türkiye'den 14 000 km uzaklıkta bir Türk diyarında olduğuna inanası gelmiyor. ''Bu bizde de var." demek yerine, "Biz buralardan giderken, bunu da beraberimizde buralardan götürmüşüz." dememiz daha doğru olur diye düşündüm ve konuşmalarımda hep; "Bunu da beraberimizde götürmüşüz." şeklinde cümlelerimi dikkatle kurmağa çalıştım. Ben bunların burada hâlâ canlı olarak yaşamakta olduğuna sevinirken, Loomtuka yerlileri ve beraber gittiğimiz değerli dostlarımız ise benim bu kadar alet ve edevatın adını ve neye yaradığını bilmeme seviniyor ve heyecanlanıyordu. Kendimi, yeni bir şeyi keşfetmenin gururuyla "Türk bu, Sibirya Taygaları'nda ve Kars'ın yaylalarında da olsa aynı... El bir, dil bir, bel bir..." diye düşünmekten alamadım. Mart ayı olmasına rağmen yerli halkın hayretle karşıladığı pırıl-pırıl bir gün. Bahar gibi. Şaman Nikiforov'un evinin kapısındayız. Ne olur, ne olmaz diye yine de tedbir olarak kulağıma "Hürmette kusur etmeyelim" diye fısıldıyorlar.

Şaman Nikiforov'un evi, Sibirya Taygaları'ndaki böylesine bir köyde, görebileceğiniz ağaçla yapılmış en güzel "tomruk" evlerinden biri. Sarıkamış ve Kars'taki evler gibi, bir "dalan"la eve giriyorsunuz. Burası, rüzgârı ve şiddetli soğuğu kırmak ve evin oturma odasının kirlenmesini önlemek için alınmış tedbir olarak düşünülmüş. Ayakkabılarımızı çıkardık. Ellerimizi yıkadık ve yine açılmış bizi bekleyen sofranın başına oturduk.

Duvarda büyükçe bir ayı postu, onun üzerinde biraz yukarıda duvara yerleştirilmiş bir geyik boynuzu ve onun altına asılmış "Şaman Davulu". Şaman davulunun köşelerini sayıyorum... Tam "dokuz" tirli(çıkıntı). Bu Şaman Nikiforov'un Şamanlık mertebesini gösteriyor ki, "Dokuz" tirli davulu en yüksek mertebeye ermiş Şamanlar kullanır.

Şaman Vasiliy Nikiforov'un neden bu kadar saygıyla anıldığını, bize "Hoş geldiniz" demek için odalarından çıkan 13 tane küçük çocuğu görünce daha iyi anladım. Şaman Nikiforov, rüyasında gördüğü bir olayı gerçekleştirmiş ve Rusya'nın çeşitli Cumhuriyet ve topluluklarından, savaş ve çeşitli olayların sonunda tamamen kimsesiz ve yetim kalmış çocuklardan 13 tanesini nüfusuna geçirerek onları evlat edinmiş. Yaşları 3 ile 18 arasında. Bir tanesini evlendirmiş ve bir tane de torunu var. Bu çocukları seçerken kesinlikle din, dil ve ırk ayırımı yapmamış, içlerinde bir tane de Çeçen yetimi vardı. "Ben de bu çocuklara şekerleme almanız için küçük bir yardımda bulunabilir miyim?" diye sordum. Şaman Nikiforov'la göz-göze geldik. Yüreğimin içinden geçenleri okumakta olduğunu hissettim..." Olur! Gönlünüzden ne kopuyorsa Valimiz Artemyev'e veriniz... O bana yetiştirir." diye gürledi. Valiyle yan yana oturuyorduk. Kimse görmeden, onun avucuna masanın altından gönlümden kopan neyse onu sıkıştırdım. Vali gözlerime baktı. Yavaşça elindekini cebine götürdü. İkimizin de gözleri dolmuştu.

Yemekteki kısa sohbetten sonra Şaman Nikiforov'un özel "Balağan"ına (Otağ) gittik. Balağan, küçük otağ manasında kullanılıyor ve dışarıya açılan sadece küçük bir kapısı var ve penceresi yok. İçerisi çok sade ve temiz. Yerde sergi yok. Tamamen toprak. Sağ tarafta büyükçe bir ateşlik, ocak var. İçeride sadece tomrukların içeride kalan kısmı görünüyor. Duvarlar dışarıdan samanla karıştırılmış çamurla kuvvetlice sıvanmış.

Şaman Nikiforov, gereken izahatı verdikten sonra bizim hepimize hitaben sorumuz olup olmadığını sordu. Beni buraya getirme zahmetine katlanan dostlarımın hepsi fen bilimleriyle uğraşan kişilerdi. Hepsi "Haydi Ahmet Ali... Meydan senin... Sor sorularını bakalım." der gibi bana baktılar. Yıllardır beynimi meşgul eden sorularım vardı. Bazılarına hiç olmazsa burada cevap alayım düşüncesinden yola çıkarak Şaman'ın tam gözlerinin içine baktım ve birkaç sorum olduğunu, istemezse cevap vermek mecburiyetinde olmadığını söyledim.

Bu arada, Şaman Nikiforov'un çok ilginç bir özelliğini keşfettim; eğer siz tebessüm ediyorsanız, o da size bağlı olarak tebessüm ederek konuşuyor. Eğer suratınızda gergin bir ifade varsa, onun da suratındaki ifade geriliyor. Yani, kendi yüz ifadenizi onun yüzünde görmeniz kesinlikle mümkün. Sizin yüz ifadenize göre, onun yüzü şekilden şekle giriyor. Bana sorularımı memnuniyet ve samimiyetle cevaplandıracağını belirtince rahatladım.

Söze, en önemli unsur olan Şaman "davulu"ndan başladım:

- Kaçıncı mertebedesiniz?
- Dokuz!
- Hiç "yukarı" veya "aşağı" dünyaya seyahat ettiniz mi?
- Hayır! Henüz oralara seyahate çıkmadım.
- Neden? Yoksa korkuyor musunuz?
- Hayır korkmuyorum.

- Korkmuyorsanız, neden seyahate çıkmıyorsunuz?
- Henüz “yukarı” ve aşağı”ya gitmek için hazır değilim.
- Yoksa, size “davul” çalıp yol gösteren rehber yardımcı mı bulamadınız?
- Hayır, mesele “yardımcı” bulup bulmama meselesi değil.
- Mahsuru yoksa asıl sebebi sorabilir miyim?
- “Aşağı” ve “yukarı” dünyaya seyahat edebilmem için önce “ölüp” sonra tekrar “dirilmem” gerekiyor. Bu safhayı henüz yaşamadım. Hamım pişmedim. Şimdilik “Orta Dünya” işlerine bakıyorum, dedi.

Bu kısımla ilgili cevabımı aldım. Evinde duvara asılı davulunun kenarındaki çıkıntıları doğru saymış olmama sevindim. Demek ki “tirler” dokuzdu ve o dokuzuncu mertebede olan en yüksek yere erişmişti. “Ölüp” tekrar ”dirilme”mişti. Demek ki, zamanı henüz gelmemiş. “Hamım, pişmedim.” demesinin sebebi bu olsa gerek, ölüp dirilen ve hatta “kemiklerinden ayrılan” tekrar birleşen Şamanların olduğunu okudum. Ama henüz benim böyle biri ile tanışma şansım olmadı. Sorularımı sormaya tekrar başladım:

- Hiç mistik rüya gördünüz mü?
- Evet, gördüm.
- Hangi ruhlar size yardım etti?
- Ayıların ruhları.
- Sizin yaşadığınız bu bölgede kuvvetli ve üstünlük kurmuş olan ruhlar var mı?
- Evet, var.
- Hangi ruhlar daha üstün, Bozkurtlar mı, Geyikler mi, Kartallar mı, yoksa Ayılar mı?
- Bizim bu bölgede ayıların ruhu daha güçlü.
- Bize gördüğünüz mistik rüyanızı anlatır mısınız?
- Anlatayım... Rüyamda bana doğru topallayarak gelen bir ayı gördüm. Bana doğru geldi, elini bana doğru uzattı ve beraberce “tayga”nın derinliklerine doğru yürüdük. Her şeyi, pırıl pırıl, dupduru, içtiğim su kadar temiz ve berrak bir şekilde gördüm. Sonra beni geri getirip evimizin önüne bıraktı. Uyandığımda, gece yarısıydı. Yatağımdan dışarıdaydım ve yatak kıyafetimle evin kapısının önündeydim. Evin kapısı içerden kilitliydi.

Şaman Nikiforov sohbetine bu noktadan sonra devam etmek istemedi. Etrafına bakındı ve konuşmasını tamamladı. Sonra bana dönerek, “İstersen seninle Şamanca konuşalım, ne dersin?” diye sordu. “Olur, neden olmasın. Bundan büyük şeref duyarım.” dedim.

Balağan’da olan diğer misafirleri dışarı çıkardı. İçerde sadece tercümanımız Andrei Nazarov kaldı. Ocağa birkaç tane odun daha attı. Çam çırası hemen alıştı ve alevler çıtırtıyla yükselmeğe başladı. Odayı mistik bir hava sardı. Balağan’ın içini

tamamen odadan yayılan ışık kapladı. Ocağın önüne bir kabın içinde "pişi (*Alaacı*) ve üç küçük deste ak atın yelesinden kesilmiş at kılı koydu. Kendi sırtını ateşte iyice ısıttı ve sonra üzeri çeşitli sembollerden oluşan metal parçalarıyla kaplı abasını giydi. Tahminen 20 kg ağırlığında olan bu özel abayı dikkatle giydi. Benim ona yaklaşmama ve dokunmama kesinlikle izin vermedi. Buna kadınlar da yaklaşamaz ve dokunamaz. Abasının önünü düğme yerine dikilmiş karşılıklı sicimlerle ilikleyip, kapattı.

Ateşin önüne yerleşti. Ateşe tabağın içindeki "pişi"leri ve at yelesinden kesilmiş "ak kılları" atarak "ateşi besledi". Bu arada ben, onun arkasında yüzüm ateşe dönük olarak bir taburenin üzerinde oturarak sessizce Şaman'ın yaptıklarını izliyor ve yaptıklarını sırasıyla izlemeğe çalışıyordum.

Sonra, aniden yüksek sesle Saha Türkçesiyle "ateşle konuşma"ya başladı:

- Huuuwwww.... Eeeeeaaaahhhhh.....Heeeehhhhhaaaaa....
- *Aal uotum içççite*... "Ey Al Ateşin ruhu..."
- *Bırca bıtık Xatan temeriye*... "Ak sakallı Xatan Temeriye"
- *Aan Uxxan ehekkeem*... "Atam Aan Uxxan" (Orhan; Ateş Ruhunun adı)
- *Sinim doydum içççide*... "Ana doğma vatanımın ruhu..."
- *Ulu caan öbügelerim tınnara*... "Hürmetli ulu soyumun ruhları..."
- *Agam tına, ehelerim, ebelerim tınnara*... "Atalarımın ruhları, dedelerimin, ninelerimin ruhları..."
- *Köstübet külümeex kömölöhööççülerim*... "Göze görünmeyen yıldırım güçlü yardımcılarım..."
- *Üörderim, süürükterim*... "Akar su gibi soyum, sopum..."
- *Köüskeeççilerim, aranaççılaaççılarım, kömölöhööççülerim*..." Kurtarıcılarım, koruyucularım, yardımcılarım..."
- *Abaahılarım*... "Ey cinlerim..."
- *Üs sırdık uluu küüstex aann'al ayıl kömölököççülerim*... "Üç parlak ulu büyük ve güçlü melek ruhlu yardımcılarım..."
- *Çugas çugas buolun*... "Bana doğru yaklaşın..."
- *Bu min balaganım ihiger*... "Benim bu balağanımın içinde"
- *Girip oturun*... "Girip oturun..."
- *Kırcagas omuk kihitger kömölöhügün, ıraastıagın, arçılıgın, kömüslüögün, algıagın*... "Tarihî milletin temsilcisine beraberce yardım edelim, temizleyelim, kutsayalım, koruyalım ve dua edelim..."
- *Suolun tördün çöllörütüögün*... "Eğilmiş yolunu doğrultalım..."
- *Aaartıkların arıyıagın*... "Ona doğru yolun kapısını açalım..."
- *Meheleyin moholun ıraastıagın*... "Yolundaki engelleri ve zorlukları kaldıralım..."

- *Üs sılınan buoluoxtaax kuhagan bıhını tuoratıagın...* "Üç yıl sonra başına gelecek belayı defedelim..."

- *Kuhagan tüülün barıtın ıraastıagın...* "Görmekte olduğu kötü düşlerin tamamından onu kurtaralım..."

- *Doruabuyatın könnörüögün...* "Onun sağlık ve sıhhatini düzeltelim..."

- *Kırcar saahıgar etenne olororun onoruogun.... "*Yaşlılığında hiçbir sıkıntı geçirmeden yaşamasını sağlayalım..."

- *Bu min balaganım ihiger kiiren olorur eder kihini innikitintüstüögün, algıhın etiegin, ömüskelitüheriegin...* "Bu benim balağanımın içinde oturan kişinin geleceğini parlak kılalım. Onu dileğine erdirelim. Ona Yukarı Dünyanın koruyucu ruhlarını indirelim..."

- *Kördöhöbün... Kördöhöbün... Kördöhöbün*. "Sizlere yalvarıyorum...Sizlere yalvarıyorum...Sizlere yalvarıyorum..."

- *Aal uotum nönnüö ahattagım buollunç Küöx uotum nönnüö kündüleetegim buollun. Arıılaax-sıalaax alaacınan ayax tuttagım buollun...* "Al ateşim vasıtasıyla, Gök ateşin vasıtasıyla size ikramda bulunuyor, size tereyağında pişmiş pişi (Alaacı) sunuyorum..."

- *Sieri kehemmin, sıt sımar tahaaardagım buollun*. "Sizi rahatsız ettim. Üstelik etrafa koku yayarak sizin keyfinizi kaçırdım. "

- *Kömüskel kömö kördöstögüm buollun...* "Bana yardım etmenizi sizden rica ediyorum..."

- *Huuuuuhhhhhh...*

Ateşe doğru eğilerek içindeki havayı ateşe doğru kuvvetlice üfledi. Ama dikkat ettim, ateşe tükürmedi. Sonra davulunu eline alarak "Huuuwwww..." diye bir ses çıkararak davul çalıp kendi etrafında dönmeğe başladı:

- *Tuox baar xara caydargın, tuox baar ogustarbıkkın, möltööbükkün, con kuhagan sanaatın barıtın eyigitten, meheygin moholgun barıtın ıraastıbın, ıraastıbın, ıraastıbın..."* Size kötü ruhların yaptığı kötülüklerin, onlardan yediğiniz kötü darbeleri, zayıf düştüğünüz anlarınızı, kötü insanların size karşı olan kötü düşüncelerini, içine düştüğünüz sıkıntılarınızı ve önünüze çıkarılan engellerin tamamını bu üflememle ortadan yok edip kaldırıyorum... Temizliyorum... Temizliyorum... Temizliyorum. "

Yukardan aşağıya oturduğum yerde beni boydan boya üç defa üfledi. Başımın tam ortasından öptü. Saçımın o kısmı tamamen döküldüğü için dudaklarının temasını bedenimde hissettim. Sanki, onun öptüğü yere bir buz parçasıyla temas edilmiş gibi kesinlikle serinlik hissettim. Başımın ortasından öptüğü yere elindeki davulu çalmakta olduğu tokmağını koydu ve şu sözlerle ayinine devam etti:

- *Min bu olorur kihini kömüsküübün, kömüsküübün, bierbeppin... Huuuwwwww...* "Ben burada oturan bu kişiyi sıkıntılarından kurtarıyorum,

onu sıkıntılarından kurtarıyorum... Onu size vermiyorum... Vermiyorum işte...” *Huuuuwwww...*

Sonra ateşin başına giderek, içindeki bütün havayı öğürürcesine olanca kuvvetiyle ateşe doğru üfledi. Kesinlikle tükürmedi. Sadece üfledi. Davuluna kuvetlice üç defa vurdu. Ardından şu sözleri söyledi:

- *Kihi xara buol, kihi süöhü tördö buol. Col sorgu argıstan, üörüü-kötüü kötöllön, uygu-bıyan oloxton, ütüö cohun ürdük üleni bul, ogolorgun öydösüöyös, kergennineen eyeles, kırcar saahın colox buollun, üyeleex buollun, üörüüleex buollun, kömükellex buollun... Dom!...Dom!...Dom!...* “Sıkıntılarından kurtulmuş biri olarak yaşa, senden sonra soyun türesin, mutluluk ve sevgi her zaman seninle olsun, sevgi ve neşeyle dolu olarak yaşa, hayatın huzur dolsun, en yüksek makamlara erişmek nasibin olsun, çocuklarınla birlikte ol, onlara sevgi ile yaklaş ve destek ol, hanımınla mutlu yaşa. Bundan sonra hep mutlu ol. Nice yıllara neşe ile var. Bunlar hep senin olsun. Çünkü artık senin de koruyucuların var... Amin!... Amin!...Amin!.

Saha Şamanı Vasiliy Nikiforov’un “balağan”ından ayrılıp başkent Yakutsk’a doğru yola koyulduğumuzda kendimi çok huzurlu ve sıkıntılardan kurtulmuş hissettim. Sahalar, kökü Türk tarihine dayanan kültürleriyle sessizce talihin yüzlerine güleceği günü beklemektedirler. Bir gün mutlaka Saha Türklerinin tarihini doğru olarak yazacak tarihçi ve etnograflar onlara tarihî itibarını geri verecekler. Saha Türklerinin öğrenilmesi ve anlaşılmasıyla Saha Sire yerindeki buz gibi sessizlik bozulmuş olacaktır. Dünya, gerçek Saha Türklerinin tarihiyle tanışmış olacaktır.

Saha Sire’nin Güneyinde Yaşayan Şamanlık

Karakurum’un Moğolların tarihinde büyük önemi vardır. Cengiz Han 1220’de Karakurum’u Moğol İmparatorluğu’nun başkenti olarak kurdu. Başkentin kuruluşunun tamamlanması Cengiz Han’ın ölümünden sonra onun oğlu Ögedey Han tarafından tamamlandı ve imparatorluğa 40 yıl başkentlik yaptı. Kubilay Han Çin’i zapt edince başkent Karakurum’dan Pekin’e taşındı. Moğol İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra Çin’in Ming ve Qing hanedanları Moğolların ilk başkenti olan Karakurum’u yerle bir etti. Karakurum’dan arta kalan malzemeyle 16.yüzyılda bugün görme fırsatı bulduğumuz Erdene Zuu Budist manastırı yapıldı.

Moğolların Yaratılış Destanıyla ilgili olarak bize kadar ulaşan tarihî belgeler ve kayıtlarda, şu önemli bilgiye rastlıyoruz: “...Dünyanın başlangıcında henüz yeryüzü yaratılmamışken, her taraf suyla kaplıydı...”[27]

Moğolların folkloru, halk yaşayışı ve halk edebiyatı ile ilgili olarak

27 BAJAR, *Mongol kitad-yin alab egusul-yin sidatu uluger-yin garici ulul* (Dünyanın Yaratılışı ile İlgili Moğol ve Çin Mitolojileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma), 1988,s. 27.

Kırgızistan'ın Manas Üniversitesinde okumaya gelen öğrenciler arasında yaptığımız bir araştırmada, öğrencilerin bu konuda çok az bilgiye sahip olduğunu tespit ettik. Bu konularda yapılmakta olan ciddi araştırmalar Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra gün yüzü görmeğe başlamıştır denilebilir.

Moğolların Yaratılış Destanı ile ilgili kayıtlara, Japonya'nın öncülük ettiği folklor ve saha çalışmalarıyla ilgili yayınlar arasında rastlamak oldukça sevindiricidir. Japonya'da konu ile ilgili yayımlanan bir makalede, Moğolların Yaratılış Destanıyla ilgili eski Sovyet döneminde yayımlanan bir belgeye atıfta bulunulmaktadır. Sözü edilen bu belgede Moğollara göre dünyanın yaratılması şöyle anlatılmaktadır:

"... Çok uzun zaman önce dünyada var olan her şeyi yaratan *Udan* adlı bir "*Lama*" yaşardı. Bu Lama beş yüz yaşına vardığında gökyüzü, üzerinde yaşadığımız dünya ve dünyada var olan canlı, cansız varlıklar henüz yaratılmamıştı. Udan bin yaşına vardığında Gökyüzü ve Dünya'yı iki ayrı parça olarak birbirinden ayırdı. Gökyüzünü 9 kata böldü, yeryüzünü de 9 kat olarak yarattı. Yeryüzünde 9 nehir yarattı. Sonunda Lama, çamurdan bir erkek ve kadın yarattı. Onlar evlendiler ve çocukları oldu. Yeryüzünde yaşayan insanların hepsi bunlardan türedi..."[28]

Önemli olan konulardan biri, Cengiz Han'ın Şamanlık mertebesine erişmiş ve bunu kendi hayatı boyunca yaşamış ve Moğol kültürüne sokmuş olmasıdır. Hint tarihçisi Juvaini, Cengiz Han'ın ulu Şamanların sahip olduğu güce erişmiş olduğunu kaydetmektedir. Moğol Kağanı Cengiz Han'ın bilinmeyen yanları hakkında John Andrew Boyle, *The Mongol World Empire* adlı eserinde Cengiz Han'ın Şamanlığıyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir : "...Cengiz Han büyülü ve mistik işlerle uğraşma konusunda oldukça mahir bir ustaydı, o, kendisinden geçip trans vaziyetine girdiğinde kendisine yardım eden gizli güçler, onun zaferlere nasıl ulaşacağını kendisine bildirdiklerinde, Cengiz Han bunları yüksek sesle diline geldiği gibi konuşurdu. Şaman seanslarında üzerine giydiği özel giysi ve "manyak"ını bir sandığa kilitleyip ve onları her gittiği yere götürmeyi âdet hâline getirmişti. Ona ilham geldiğinde, trans vaziyetindeyken içine düştüğü durumu, elde edeceği zaferlerini, yaptığı teşebbüslerini, düşmanın gücünü ve konumunu, ülkelerin kendisi tarafından fethedilmesini, düşmanlarını yenmesini ve elde etmeğe hakkı olan ne varsa bunların hepsini görür ve bunları sesli olarak dile getirirdi. Yanında bulunan özel kâtibi, kendisi trans vaziyetindeyken onun ağzından çıkanları kelimesi kelimesine kayda geçirir ve yazardı, sonra bu yazdıklarını özel bir çantaya koyar ve ağzını mühürlerdi. Cengiz Han trans vaziyetinden çıkıp kendisine geldiğinde kâtibi onun ağzından çıktığı gibi yazıya döktüğü Cengiz Han'ın sözlerini Cengiz Han'a teker teker okurdu; Cengiz Han, kendi ağzından çıktığı gibi yazıya geçirilen bu sözlere göre hareket eder ve onların çoğu gerçek olarak karşılarına çıkardı..."[29]

---

28 Juvaini, The History of the World Conqueror, Mirza Muhammed Qazvini tarafından yazılan *"Ala-al-Din Ara-Malik"* 2 Vols, adlı bu eser John Andrew Boyle tarafından tercüme edilmiş ve 1958 yılında Manchester'de yayınlanmıştır.

29 BOYLE, John Andrew, The *Mongol World Empire 1206-1370*, London, 1977, s.181.

Moğolistan'ın eski başkenti Karakurum 1220'de Orhun Vadisi'nde kuruldu. Karakurum şehrinin Çinliler tarafından yerle bir edilmesinin ardından, bu şehirden geriye kalanlarla bu bölgedeki ilk Budist Manastırı 1586 yılında kuruldu. Büyük kayalardan oyularak dört tane kaplumbağa heykeli yapıldı. Bunlar eski başkent Karakurum'dan arta kalan taşlarla yapılan Erdene Zuu Budist tapınağının dört çıkış kapısına birer sembol olarak dikildi. Bu kaplumbağa heykelleri başkent Karakurum şehrinin sınırlarını belirliyordu. Bunların sembolik olarak şehri koruduklarına inanılırdı. Bugün sözü edilen bu dört kaplumbağa heykelinden sadece iki tanesi günümüze kadar erişebilmiştir. Diğer iki kaplumbağa heykeli kayıptır. Bu kaplumbağa heykellerinden ilkine varmak için, Erdene Zuu Manastırının kuzey kapısından çıkınız, Kuzey-batıya doğru yöneliniz, 300 metre kadar yürüyünüz, birinci kaplumbağa heykeline varırsınız. İkinci heykel, Manastırdan hayli uzağa taşınmıştır. Bunu bulmak için Erdene Zuu Manastırından mutlaka bir rehber almanız gerekmektedir.

Şamanların Giyim ve Kuşamları

Türk "kamı", Avrupa veya Amerikalıların dediği gibi adlandıracak olursak, Türk Şamanı, mevsimlik veya inanç ağırlıklı merasimlerin yanı sıra, sadece tedavi ve ruhsal sıkıntılardan kurtulmak isteyenlere uyguladığı merasimlerde, çok özel giysiler giyinir. Türk Şamanlarının sözü edilen bu merasimler için giyindikleri ve kuşandıkları özel eşyalar ana hatlarıyla beş parçadan oluşmaktadır.

Bunların en önemlisi Altay Türkleri tarafından "*manyak*" olarak adlandırılan Şaman çuhasıdır. Bu çuhayı, sırasıyla Şaman başlığı veya tepeliği, yüze geçirilen veya takılan maske, ayağa giyilen ayakkabı veya dize kadar çekilen çekme, demir veya çeşitli metallerden kesilerek "manyak"ın üzerine dikilmiş mistik değeri ve manası olan semboller. Şaman giysisinin en önemli parçası, tabak edilmiş geyik veya keçi derisinden dikilmiş "manyak"tır.

Bir şamanın halk arasındaki itibarı, üzerine giydiği çuhanın görkemli olup olmamasıyla ölçülmektedir. Şaman çuhasının üzerinde ne kadar çok metalden kesilmiş şekil, insan figürü veya küçük bebekler ve deriden sicim varsa, şaman o kadar itibar kazanır. Şaman'ın çuhasının üzerinde taşıdığı bu mistik değeri olan şekiller ve semboller, Şaman'ın ruhlarla olan ilişkilerine de ışık tutar. Bir Şaman için bu çok önemlidir. Ne kadar çok ruhun yardımını alırsa, kendisine gelen hasta insanların derdine o kadar çabuk çare bulur. Halk bu durumu böyle değerlendiriyor. Bu sembollerle temsil edilen ruhlar, Şaman çuhasının üzerine yerleşirler. Şaman ölünceye kadar bu çuhanın üzerinden ayrılmazlar. Her zaman Şamanla beraber ve onun çok yakınında olurlar.

Şamanlar her zaman bu görkemli çuhayı giymezler. Bazı önemsiz tedavi ve merasimlerde Şaman'ın çuhasını giymediği görülür. Daha önemli merasim ve çözümü zor vakalarda Şaman'ın büyük ve güçlü ruhların yardımına ihtiyacı olur. Bu mistik yardımı elde edebilmek için, Şaman güçlü ruhların gezindiği çuhasını

giymek mecburiyetinde kalır. Bu Şaman çuhası olmadan, Şaman, kötü ruhlarla vereceği savaşa girmez.

Gerekmediği zamanlarda Şaman, köy içerisinde halkın giydiği normal günlük kıyafetiyle dolaşır. Şaman, köyün ahalisinden kopmuş, daha yüksek bir sınıfa mensup olan bir fert değildir. Seyitlik, mollalık, papazlık veya keşişlik gibi bir unvan taşımaz. Halkından böylesine yapmacık bir makamla ayrılmaz. Şaman olarak ruhlar tarafından seçilmiş kişi, köy veya yaşadığı yöre halkı tarafından bilinir ama bir rütbe veya makamla onlardan ayrılmaz. Kendi geçimini kendi alın teriyle kazanır; tarlasında, bahçesinde çalışır.

Rusya'da Bolşeviklerin hâkimiyeti ele geçirmesinden sonra Orta Asya Türk Şamanlığına ve toplumu kendi tarihine, kültürüne bağlayan değerlerine karşı savaş açılmasından dolayı, şaman kültürü temelinden sarsılmış ve şamanlar halk düşmanı ilan edilmiş, büyük zarar görmüştür.

Türk Şamanizmi'ne ait değerler Bolşevikler tarafından yıkılmadan önce Rus bilim adamı Potanin yapmış olduğu saha araştırmalarında genel olarak Şaman'ın kıyafetini üç ana madde etrafında değerlendirmiştir. Potanin'e göre, Şaman'ın giydiği çuha dize kadar uzanan kumaştan dikilmiş bir giysidir. Bu çuhayı, başa takılan tepelik veya papak denen başlık tamamlamakta ve bunlar ayakkabı veya çekmeden (çizmeden) oluşmaktadır.[30]

Altay, Tuva ve Hakas Şamanlarına göre, onların ruhlar âlemine yaptıkları önemli seyahatlerde kendilerine yardım eden ruhlar Şaman'ın çuhasında yaşar. Şaman ölünceye kadar onlar şamanı terk etmezler. Şaman'ın varlığı sınıf farkı yaratmaz ama, şamanın çuhası onun toplumdaki mevkisini ve prestijini belirler. Halkın arasında ona itibar kazandırır.

Altay Türk Şamanları kendilerine Şamanlık verilinceye kadar mevsimlik merasimlere ve törenlere "manyak" giymeden çıkar. Bunu, kendilerinin alçak gönüllülüklerini ve halktan kopmadıklarını göstermek için böyle yaparlar. Daha sonraki yıllarda "manyak"larını giyerler. Kadın Şamanlar, iyilik sahibi ruhlara yakın gitmezler.

Kadın Şamanlar sadece karanlık dünyanın, yer altı dünyasının karanlık işlerinin hakimi Erlik'le temasta olurlar ve onun karanlıklar içinde yaşayan ruhundan yardım isterler, onun için ayinler yaparlar. Kadın Şamanlar, Bay Ülgen'e yakarmaz ve ondan yardım dilemezler, ona ruhsal anlamda ayin düzenlemezler.[31]

Altay şamanı kendisini koruyan ruhun yol göstermesine ve onun öğütlerine uygun hareket etmezse, sözü edilen yardımcı ruh tarafından cezalandırılır. Eğer Şaman çok ciddi şekilde hastalanırsa, bu, Şaman'ın koruyucu ruhu tarafından

30 POTANİN, G.N., *Oçerki Severo-Zapodnoy Mongoli*, Vol.2, St. Petersburg, 1881, s. 84.

31 ANOKHİN, A.V., *Materialy po Shamanstva u Altaitsev Sobranniye vo Vremia Puteshestvy po Altayu v 1910-192 gg po Paruchenениyu Russkogo Komiteta dlya Izuchenia Srednei i Vostochnoi Asii*, Leningrad, 1924, s. 38.

işlemiş olduğu herhangi bir hatasından dolayı cezalandırılmış olduğunu gösterir. Anohin konuyla ilgili olarak saha araştırmaları sırasında hatırasını şöyle nakletmektedir:

> "Katın Nehri'nin ana kollarından biri olan Kuyum Nehri'nin kıyısında yaşayan Sürtüş adlı bir şaman, kendisine emredildiği hâlde "manyak" diktirmediği için kendi koruyucu ruhu olan Palas'ın çok sinirlendiğini ve kendisinden yüz çevirdiğini anlattı. Şaman Sürtüş cezalandırıldığı için, yerde ölü gibi cansız yatarmış. Onu Şaman Bendiri çalarak kendine getirmişler."[32]

Altay Türk Şamanlarının zenginliği ve değerli mal-mülkleri yoktur. Onlar toplum içinde manevi makama sahip, aslında yoksul insanlardır. Onlar toplum tarafından beslenmediği için, kendi tarla ve bahçesinde çalışıp, kendi geçimlerini temin etmek zorundadırlar. Şamanlar iyileştirdikleri hastalarından herhangi bir ücret talep etmezler. Hastası iyileşen şahıs eğer isterse Şaman'a koyun, dana veya gönlünden ne koparsa bir hediye verir. Şaman'ın geliri eğer varsa, bunun gibi hediyelerden ibarettir.

Halk arasında şöhreti olan ve tanınmış Şaman'ın "manyak" denilen çuhasını dikiş bilen mahir kadınlar ve genç kızlar dikerler. Manyak dikilirken "kirli" ve temiz olmayan kadınlar ve kızlar "manyak"a yakın gelmezler ve yakın bırakılmazlar. Eğer bir Şaman zenginse, hâli-vakti yerindeyse, onun "manyak"ının dikimi üç ayda tamamlanır. Fakir ve yoksul Şamanların "manyak"larının hazırlanması üç yıl sürer. Kızlar, "manyak"ın zor olmayan kısımlarını hazırlarken, yaşlı ve tecrübeli kadınlar Şaman gelenek ve kurallarına göre hazırlanması gereken kısımlarını tamamlayarak "manyak"ı dikerler. Manyak ilk önce parçalar hâlinde hazırlanır, sonra "toplanır". "Manyak"ın dikimi için gereken malzemelerin çoğu Şaman'ın akrabaları, komşuları ve yakın arkadaşları tarafından temin edilir. Şaman'ın yakın aile üyeleri, yakın komşularından oluşan kadınlar, "manyak"ın dikiminde ilk sırada görev alırlar.

Şamanların "Manyak" ve Çuhalarının Süsleri

Potanin, Altay Şamanları'nın giydikleri "manyak" veya çuhanın Sibirya'nın diğer bölgelerindeki Şamanların çuhalarına kıyasla daha iyi ve tekmil bir durumda olduklarını kaydetmektedir. Araştırmacı, Altay Şaman'ın çuhasının geyik veya keçi derisinden yapıldığına dikkati çekmektedir.

Altay Şamanı'nın giydiği "manyak"ın kollarından ve sırtından aşağıya doğru deriden kesilmiş sicimler sallanmaktadır. Kalınca olan bu sicimler Şaman'ın koruyucu ve yardımcı ruhlarını temsil etmektedirler ve yılan şeklindedirler.

32 ANOKHİN, *age,* s.39.

Deri sicimlerin aşağıya uzanan ucunda yılan başı şeklinde semboller vardır. Bunlar ağızları açık, başın iki yanında gözleri olan yılan şeklinde hazırlanmıştır. Bazen üç yılanın tek bir başı olduğunu kaydeden Potanin, güçlü bir şamanın "manyak"ında 1070 yılanı sembolize eden deri sicim saydığını nakletmektedir. Altay Şamanları'nın giydiği "manyak"ın sırtına deriden kesilmiş bazı hayvanların şekilleriyle iki tane demirden kesilmiş diskin dikilmiş olduğunu belirtmektedir. "Manyak"ın yakasına siyah ve kahverengi baykuş tüyleri dikilmiştir. Altay Şamanları'ndan birisinin yakasına her birinin tepesinde bir baykuş tüyü bulunan yedi tane deri bebek dikildiği nakledilmektedir. Bu yedi bebeğin Bay Ülgen'in yedi semavi kızını "manyak"ın yakasına dikilen yedi küçük çıngırağın ise, bu yedi kızın semavi ve mistik sesi olduğu anlatılmaktadır.[33]

Orta Asya ve Sibirya Türk topluluklarının Şamanizm'i üzerine araştırma yapan Avrupalı araştırmacılar, kendi topluluklarına ilginç gelen bilgiler elde etmişlerdir. "Altay Şamanları'nın giydiği "manyak"lar üzerine dikilen deriden bebeklerin sayısı dokuzdur ve bunların, Bay Ülgen'in dokuz kızını temsil ettiklerine inanırlar."[34]

Baykal Gölü'nün kuzeyinde, Saha Sire topraklarına doğru uzanan ve Tunguslar arasında yaşayan Şamanların iki tür çuha giydikleri göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi "yaban ördeği" ikincisi ise, "ren geyiği" şeklindedir. Bu şaman çuhasının üzerine dikilen demir diskin bir yüzüne "at" şekilleri çizilmiştir. Çuhanın arka kısımlarından sarkan ve "Kulin" denen şeritler, yılanı temsil etmektedir.

Abakan bölgesinde yaşayan ve Abakan Tatarları olarak bilinen Türk topluluğunun Şamanlarının manyaklarının üzerinde bulunan sembol ve şekiller de Avrupalıların dikkatini çekmiştir.[35]

"Şaman karanlık dünyaya seyahat ettiğinde sözü edilen bu yılan ve attan yararlanmaktadır, bunlar Şaman'a yardım etmektedirler. Tungus Şamanları'nın çuhalarında yer verdikleri "ay", "güneş", "yıldız" şekilleri, Saha Sire şamanlarının tesirinde kalınarak çuhalarda şekil bulmuştur. Çuhalara şerit şeklinde işlenmiş "yılan" şekilleri Türklerden ve Buryatlardan, "at" şekilleri ise yine Buryatlardan alınmıştır."[36]

Agapitov ve Kangalov yaptıkları araştırmayı beraberce bir kitapta toplamışlardır. Bu araştırmadan anladığımız kadarıyla, Buryat Şamanları'nın giysilerinde üç önemli kısım dikkati çekmektedir.:

"Bunlardan birincisi: Bir Buryat Şamanı iyi huylu ruhlardan yardım alıyorsa "beyaz", kötü huylu ruhlardan yardım alıyorsa,"siyah" kürkten dikilmiş bir çuha giyer. Kürk kullanılarak dikilmiş çuhanın üzerinde "at", "kuş" ve diğer

33 POTANİN, G.N., *Ocherki Severo-Zapodnoi Mongolii*, IV. Vol., St. Petersburg, 1881-83, s. 49-54.
34 HARVA, Uno., *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker,* Helsinki, 1938, s. 49.
35 HARVA, *age* s.694.
36 SHIROKOGOROFF, Sergei M., *Psychomental Complex of Tungus*, London, 1935, s. 301

hayvanlardan bazılarının demirden kesilmiş şekilleri dikilmiş olmalıdır. İkincisi: Başında "vaşak" şeklinde bir başlığı olmalıdır. Şaman ilk ciddi merasiminin ardından beşinci merasimini de başarıyla tamamlarsa, demirden yapılmış başlığını takmağa hak kazanır. Üçüncüsü: Demir veya ağaçtan yapılmış "çubuktan at" olmalı. Çubuktan yapılan at, şamanın ilk merasimini icra edeceği günden bir gün önce yapılır. Çubuktan atın yapıldığı çubuğun kesildiği kayın ağacının merasime kadar kesilmemesine ve ölmemesine dikkat edilir. Demirden yapılan "çubuk at"ın bir başına at şekli verilir, etrafı küçük çıngıraklarla donatılır ve Şaman'a, onun beşinci başarılı merasiminden sonra verilir. [37]

P.S. Pallas üç ciltten oluşan eserinde Şamanlarla ilgili konularda detaylı bilgiler vermektedir. Özellikle kadın şamanlar konusunda Buryatlı bir kadın şamanın çuhasını ve üzerindeki mistik süsleri anlatmaktadır. Pallas'a göre Buryat'lı bir kadın şaman şöyle görünmektedir: "Elinde, birer başı at şeklinde, etrafı küçük zillerle bezenmiş iki çubuk tutmaktaydı. Omuzlarından eteğine kadar deriden kesilmiş ve "yılan"ı sembolize eden beyaz ve siyah sicimler sallanıyordu. Başında, üç sivri ucuyla geyiği sembolize eden bir başlığı vardı."[38]

Saha Sire Türklerinde Şaman Çuhası

Saha Sire Şamanlarında sırtın tam orta yerinde demirden kesilerek yapılmış ve "güneş"i temsil eden demir diskin yanında üzerinde delikler açılmış, başka bir demir disk daha yer alır. Sahalar buna, "oibonküngete" (güneşin ağzı) diyorlar.[39]

Genelde bu durum merkezinden açılmış yeryüzünü temsil etmektedir. Şaman buradan ruhlar âlemine doğru karanlık dünyaya giden semahatına başlar.[40]

Saha Şamanı'na ait çuhanın sırtında yine demirden kesilerek biçimlendirilmiş "ay" ve yine demirden yapılmış demir zincir asılmıştır.Bu demir zincir şamanın gücünü, onun direniş ve dayanıklılığını temsil eder. Şamanların açıklamalarına göre, demirden yapılmış bu diskler ve şekiller şamanı, karanlık dünyadaki ruhların sebep olduğu patlamalardan korur.[41]

İyi bir Saha Şamanı'nın çuhasının üzerinde metalden kesilmiş 15 – 25 kilo arasında çeşitli şekillerde süs ve disk vardır. Şaman dans ederken onu bizlerin yaşadığı "Orta Dünya"dan, cehennemi bir ortama, şamanın çuhasına dikilmiş bu metallerden çıkan sesler taşır. Saha Şamanları'nın inançlarına göre, metalden

---

37 AGAPİTOV, N.N., - KANGALOV, M.N., "Materialy dlya İzuchenia Shamanistva v Sibiri. Shamanistvo u Buryat Irkutskoi Gubernii," *Izvestia Vostochno-Sibirskovo Ordela Russkovo Geogrtaficheskovo Obshchestva*, XIV., Irkutsk, 1883, 1-2 1-61.

38 PALLAS, P.S., *Reise durch versciedene Provinzen des russischen Reiches*, Vol.III., St. Petersburg, 1771-76, s. 181-82.

39 SIEROSZEWSKI, *"Du chamanistme d' apre's les croyonces de Yakototes"*,RHR, XLVI., 1902, s.302.

40 HARVA, *Die religiösen*, a.g.e., s. 261, Fig: 1.

41 MIKHAILOVSKI, V.M., *"Shamanism in Siberia and European Russia, Being the Second Part of "Shamanstvo"*, JRAI, XXIV., 1894, s. 81.

kesilerek hazırlanmış ve şaman çuhasına dikilmiş olan metal şekillerin "ruhları" vardır. Onlar hiçbir zaman paslanmazlar. Kol boyunca aşağıya doğru sıralanmış demir çubuklar, Saha Şamanının kol kemiklerini temsil eder. Göğsünün sağ ve soluna dikilmiş metal parçalar kaburgalarını, biraz yukarıya doğru dikilmiş demir disk karaciğer, kalp ve diğer iç organları ve kadın Şamanlarda kadının göğüslerini temsil eder. Gizli güçleri olan mukaddes hayvan ve kuşları temsil eden demirden kesilmiş süsler de şaman çuhasında yer alır.

Ayrıca Şaman çuhasına, "delilerin ruhunu" temsil eden, "emeget" adlı bir sembol takılır. Bu sembol, küçük bir kano üzerinde ayakta duran ve onu idare eden bir adamdan ibarettir.[42]

Bundan 143 yıl önce, 1864 yılında, Şaman çuhası veya "Manyak"ı ile ilgili gözlemlerini ve görüşlerini yazan Shahshkov, Saha Sire ve onun komşusu olan ülkelerde yaşayan ve Şamanlıklarını yerine getiren Şamanların "olmazsa-olmaz"larını ve yapmak mecburiyetinde oldukları işleri dört maddede toplamıştır:

"Bunlardan birincisi, üzerinde mistik hayvanları temsil eden ve demirden kesilerek yapılmış disklerin yer aldığı bir çuha veya manyak. İkincisi, bir maske; Tadibay Samoyedlerinde Şaman'ın gözlerini bağlamak için bir bant. Böylece şaman ruhlar dünyasına kendi iç dünyasından yansıyan ışığı takip ederek gitmesi mümkün olur. Üçüncüsü; demir veya bakırdan yapılmış göğüslük. Dördüncüsü; Şaman'ın en önemli objelerinden biri olan başlık."[43] Rus araştırmacının bu görüşüne katılan Eliade "...bana göre, bir Şaman'ın giysisini tamamlayan en önemli parçalarından biri..." şeklinde görüşünü belirtiyor.[44]

Şaman çuhası çok hassas ve temiz olmayan ve yabancılardan kesinlikle korunmasına inanan Saha Sire Şamanları'nın bu hassasiyetini 2001 yılının Mart ayında Saha Sire'de, başkente bir hayli uzak Loomtuka köyüne yaptığımız saha araştırması sırasında şahit olduk. Benimle ilgili özel bir merasim yapmağa hazırlanan Şaman Nikiforov'u kendi Balağanı içinde çuhasını giyerken çuhanın çok ağır olduğunu gördüm. Yardım etmek istedim, büyük bir haykırışla beni bundan men etti.

Sibirya'da, diğer bölgelerdeki Şamanlar da çuhalarını titizlikle korurlar. "Mançurya'da yaşayan ve geyik çobanlığı yapan Şamanlar, kendilerini seyredenlerin yanında küçücük bir yerde, yaşadıkları Yurt'un içinde, görevlerini icra ederler. Üzerlerine giydikleri Şaman çuhasının üzerinde 15 kilodan fazla çeşitli biçimlerde kesilmiş demir objeler taşırlar. Onu seyredenlerin arasından hiç kimse şamanın bu çuhasına dokunamaz."[45]

42 SIEROSZEWSKI, *Du chamanisme*...s. 321.
43 SHASHKOV, S., *Shamanstvo v Sibirii*, St. Petersburg, 1864.
44 ELIADE, M., *Shamanism*, New York, 1964, s. 148.
45 LINGREN, E.J., "The Reindeer Tungus of Manchuria," *Journal of the Royal Central Asian Society,* London, XXII. April 1, 1935, s. 221-31.

Şamanların Başlıkları

Şamanlar, çok ciddi ve önemli merasimlerini başlarına çok özel başlıklarını takmadan yapmazlar. Gösteri olsun, gelenler hoşnut ayrılsın düşüncesiyle yapılan Şaman merasimlerinde, sözü edilen şaman, başlık giymez.

Loomtuka köyünde benim için özel bir merasim yapan Nikiforov'un da bu merasimde başlık giymediğini gördüm. Acaba başka ciddi merasimleri oldu mu, o merasimlerde başlık giydi mi? Bu soruya "evet" cevabı verebilmemiz, çok zor. Çünkü, görmedik.

Sibirya'da yaşayan bazı boy ve kabilelerin Şamanlarının en önemli giysilerinin "başlık"la tamamlandığı ve başlığın en önemli öge olduğu tespit edilmiştir. Şamanlara göre, onların gücü, başlarına giydikleri "başlık"ta gizlidir. [46] "Rusların ricaları sonunda "şaman" gösterisini yerine getiren bazı Sibirya Şamanları, başlığın gücüne zarar vermemek ve onu aşağılamamak için başlık takmazlar."[47]

Yine Şaman başlıklarıyla ilgili olarak saha araştırmaları sırasında değerli veriler elde eden Kal Donner Şamanlarla yapmış olduğu görüşmelerini şöyle aktarmaktadır: " Şamanlara konu ile ilgili sorular sorup onlarla konuştuğumda, bana şöyle dediler; başlık takmadan yapılan şaman yakarış ve ayinlerinde Şaman bütün gücünü kaybeder. Başlıksız yerine getirilen merasim, orada bulunan izleyicileri eğlendirmek ve onlara hoş vakit geçirtmekten başka bir işe yaramayan orta oyun niteliğinde bir gösteriden ibarettir."[48]

Dünyanın tanınmış bilim adamları Şaman giysilerinin sırları söz konusu edildiğinde hemfikirdirler. Mircea Eliade görüşlerini birkaç cümleyle şöyle açıklamaktadır: "Şaman çuhası insan inancına bağlı bilinmeyen gizli sırları ve kozmolojiyi kendi üzerinde taşımaktadır; şaman giysisi sadece gizli sırları açıklamakla kalmaz, aynı zamanda kozmik sembolleri ve metafizik nesneleri de açıklığa kavuşturur."[49]

Şaman giysilerinin önemi ve ihtişamını dünyanın önde gelen araştırmacı ve bilim adamları kabul etmişlerdir. Onun ihtişamı ve manası çoğumuz tarafından bilinmeyen, kırık-kırpık demir parçaları olarak gördüğümüz, semboller, şekiller, şeritler, sicimler, bağlar ve hiçbir şeyle kıyaslanamayacak kadar güzel olan duruşunda saklıdır.

Şaman üzerindeki giysileriyle, bize esrarengiz, bilmediklerimizle kaplı bir sır yumağı sunmakla kalmaz, o çok özel olan kendi öz dünyasını sırtına alarak gelir.

Amerikan Yerli Kızılderilileri Şamanları

Adına "Amerika" dedikleri kıtalar 1492 yılında işgale ve yağmaya başlandığında, iki kıtayı içine alan o topraklarda demografların hesaplamalarına

46 DONNER, Kal., "Les Ornament de la tête et de la chevelure," *JSFO*, XXXVII, 3, 1920, s. 11.
47 DONNER, Kal., *La Sibérie, La Vie en Sibérie, les temps ancients,* Paris, 1946, s. 227.
48 DONNER, Kal., *Le Ornaments,* age s. 11.
49 ELIADE, Mircea, *Shamanism,* New York, 1964, s. 145.

göre, 30 milyon Yerli yaşıyordu. Onların adını da işgalciler koydu. Kendileri sarışın olan bu işgalci ve yağmacılar güneşten tenleri yanmış yerlileri karşılarında görünce onlara "Red Skin", yani "Kızılderili" dediler. Burada, Amerika yerlilerinin nasıl katledildikleri ve nasıl temizlendikleri konusuna girmeyeceğim. Onların büyük liderlerinin, büyük Şamanlarının ve özellikle kendisi Büyük Cengizhan gibi Şaman ve bize akraba olan Cherokilerin büyük reisi ve büyük Şamanı Crazy Horse, "Deli At"ın ruhu önünde baş eğmeden edemeyeceğim.

Oglala Sioux Kızılderililerinin büyük ruh adamı ve Şamanı Black Elk "Kara Geyik", daha dokuz yaşındayken kaynağını kestiremediği kayıptan sesler duymağa başlar. O zamanlar, Kızılderililerin yaşadığı verimli otlakları bir örümcek ağı şeklinde parçalayan "Union Pasifik" demiryolu yeni yapılmaktadır. Demiryolu bitince, Kızılderililerin ana besin kaynağı olan Buffalo"yaban sığırı" sürüleri önce ikiye bölündüler. Sonra giderek daha küçük guruplara bölündüler. Geriye kalanları, her birini bir gümüş dolara vuran, sözüm ona "Beyazlar" temizlediler. Bu katliamın asıl maksadı Kızılderilileri aç bırakmaktı. Kasten yapıldı ve Kızılderililer aç kaldılar. Küçüldüler. Yok oldular. Black Elk, o günleri görür, yaşar ve bedeline şahit olur. Kaynağı belli olmayan bir yerden açık ve net sesler duyar. Black Elk anlatıyor:

"Ben kırda yalnız başıma olduğum günlerde, şimdi olduğu gibi, kaynağı belliolmayan sesler duyardım. Sanki biri beni çağırıyordu. Onu duyuyordum, fakat benden yapmamı istediği şeyi tam anlayamıyordu."[50]

Black Elk kabilesiyle birlikte bugünkü Rock Mountains (Kayalık Dağları) bölgesine doğru göç ederken Little Big Horn River yakınlarında küçük bir çayın kenarında geceyi geçirmek için çadırlarını kurarlar. Kabileden Man Hip adlı bir yerli, Black Elk'i akşam yemeği için çadırına davet eder. Black Elk orada yaşananları kendisi anlatıyor:

"Tee-Pee de yemek yerken, kayıptan bir ses işittim. Ses çok net ve yüksek sesle geliyordu. Bana açık ve net olarak, 'Vakit tamam... Seni istiyorlar.' diyordu. Ses o kadar açık ve güçlüydü ki, sesin sahibine inanmağa ve onu yapmağa kendimi hazır hissettim. Yemek sofrasından fırlayıp ayağa kalktım. Tee-Pee'den dışarı çıktım. Bacaklarım iki kalçamdan kilitlenmiş gibiydi. Çok ağrı veriyordu. Yürüyemiyordum. Sanki rüyamda yürümeğe çalışıyor gibiydim. Duyduğum ses kesilmişti. Ertesi gün çadırlarımızı söktük. Yola devam ettik. Akranlarımla atlarımızın sırtında sohbet ederek yol alıyorduk. Su içmek için bir kaynağın başında durduk. Attan indim ama, bacaklarım sanki benim değildi, beni taşımadılar. Yere yıkıldım. Öylece yerde kaldım. Arkadaşlarım beni atıma bindirdiler. Akşam olmuştu. Çadırları kurduk. Çok hastaydım. Ertesi gün çadırlar söküldü. Yola koyulduk. Beni atıma bindirmişlerdi, bacaklarım ve kollarım tutmuyordu. Her yanım ağrıyor ve yüzüm şişmiş, bendir gibi olmuştu. Çok hastaydım."[51]

---

50 NEIHARD, John G., *Black Elk Speaks*, New York, Flaming Rainbow, 1972, s. 17.
51 NEIHARD*, age* s. 18.

Black Elk, Asya topraklarında, Sibirya, Saha Sire, Tuva, Altay, Hakas ve Şor Türklerinin yaşadığı yerlerdeki Türk Şamanları'nın yakalandığı, "Şaman hastalığı"na yakalanmıştır. Türk topraklarındaki Şamanlara da aynı şeylerin olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Black Elk hastalığının üçüncü gününde şahit olduklarını anlatır:

"Üçüncü gün tekrar çadırlarımızı kurduk. Çok hastaydım. Tee-Pee'mizde yatıyordum. Annem ve babam hasta yatağımın yanında oturmuş bana bakıyorlardı. Çadırın kapısından dışarıya, gökyüzüne bakıyordum. Aniden, bulutların arasından iki kişinin çıkarak benim yattığım çadıra doğru, başları aşağıya dönük olarak bir ok gibi inmekte olduklarını ve bana doğru uçmakta olduklarını gördüm. Bunlar daha önce seslerini duyduğum kişilerdi. Bu defa ellerinde ucu çok sivri mızraklar taşıyorlardı. Mızrakların ucundan, yıldırıma benzer ışıklar çıkıyordu. Bana açık bir şekilde kendilerini gösterdiler. Yere ayak basarak yatağımın yanına kadar geldiler ve bana "Hadi toparlan, gidiyoruz. Büyük ataların seni görmek istiyorlar." dediler. Sonra gökyüzüne yaydan çıkmış bir ok gibi fırladılar. Aşağıya baktım, annem ve babam aşağıda kalmışlardı. Onları orada bıraktığıma üzüldüm. Bulutlar yanımızdan hızla geçiyordu. Çok süratle uçuyordum." [52]

Amerika Yerli Kızılderilileri yaşadıkları topraklara kendilerine göre, "Gün Batan" tarafından, "Ak Ruhlar" ülkesinden geldiklerine inanıyorlar. Amerikan Yerlileri yönleri renklerle belirlemektedirler. Kuzeyi "Kara", Güneyi "Sarı", Doğuyu "Gök Mavisi", Batıyı ise "Beyaz" renkle tanımlar ve bütün kilim, cecim ve battaniyelerinde bu renkler yerli yerinde kullanılır.[53]

Black Elk'e Şamanlık görevi iletildiğinde o henüz dokuz yaşındadır. Ona yardımcı hayvan olarak "Bay Horse" olarak bilinen "Dor At" verilmiştir. Black Elk kendisine "yardımcı hayvan" verilişini ve atların geldiği toprakların yönünü kendisi şöyle anlatmaktadır:

"Sonra, beni getiren bu iki kişi, kendi aralarında fısıltıyla konuştular. Sonra bana dönerek, "Şu gelen dört bacaklı yaratığa bak." dediler. Baktım, karşımda bir Dor Atın durduğunu gördüm. At dil açtı, insan gibi konuşmağa başladı. Bana hitaben, "Bak şuraya, benim hayat hikâyemi göreceksin." dedi. Sonra aniden "Gün batan" tarafına döndü, var gücüyle o tarafa doğru kişnedi, hemen ardından "Bak onlara... Görüp öğreneceğin onların tarihidir." dedi.[54]

Amerika'nın Kolorado Eyaletinden "batı" yani "Gün Batan" yönüne baktığımızda Altay, Tuva, Hakas, Şor, Televit ve Saha Sire'de Türk Şamanları'nın yaşadığı toprakları görürüz.

Black Elk kendisine yardım edecek olan "hayvan ana" seçildikten sonra, bakış alanının derinleştiğini, daha anlamlı, daha farklı şeyler görmeğe başladığını kaydeder. Hepsi Black Elk'e yardıma hazır varlıklardır. Black Elk anlatıyor:

52 *age,* s.19.
53 DOCKSTADER, Frederick J., *The Song of Loom*, New York, 1987, s. 70-84.
54 NEIHARD, *age* s. 19.

“ Etrafıma bakındım. Karşımda 12 tane at yan yana bir hizada duruyordu ve hepsinin boynunda birer tane “bizon tırnağı”ndan yapılmış gerdanlık vardı. Hepsi çok güzeldi. Ama, korkmağa başlamıştım. Yelelerinden yıldırımlar saçılıyordu. Burun deliklerinden gök gürültüsü gibi soluma sesleri geliyordu. Bana verilen Dor At, Kuzeye döndü ve kuvvetlice kişnedi. O anda 12 tane Beyaz At belirdi. Güneye döndü kişnedi, 12 koyu sarı (hardal renginde) at belirdi, Doğuya döndü kişnedi, 12 tane Al At belirdi. Bütün atlar, Siyah, Beyaz, Al ve Hardal renkli atlar yan yana dizildiler. Dor at en sonunda yüzünü “Gün Batana” döndü ve olanca gücüyle kişnedi. Aniden yer-gök bir birine karıştı. Fırtına gürültüsünü hatırlatan at kişnemeleri ortalığı sardı. Her renkten atlar göründüler. Dor at son defa kişnedi ve her renkten olan bu atları kuzeye yöneldiler. Dor at bana, “Senin Büyük Ataların, Büyük Kurultayı topluyor. Seni oraya götürecekler, sakın korkma. Cesur ol!” dedi. [55]

Yerli Kızılderili Şamanları

Amerika ve Avrupa’da yaşayan Amerikan Yerlilerinin kültür ve edebiyatını çalışan “beyaz” araştırmacı ve bilim adamlarının çoğunun Amerikan hükümetinin burs ve maddi destekleriyle çalıştıklarına şahit olduk. Bunlara “komisyoncu” yazarlar veya araştırmacılar diyorlar. Amerikan Yerlileri bu tip araştırmacılara pek itibar etmez. Çünkü onların çarpıtarak yazdıkları Amerikan hükümetinin politikasını yansıtır. Çoğu yazılanlar gerçekleri yansıtmaz ve okuyucuyu çıkmaza sokar.

Bu tür araştırmalara saplanıp kalanlar, yanlışlıklardan kendilerini kurtaramazlar. Bunlardan birisi, okuyuculara sunulan kitaplardan kaynaklandığına inandığımız, “Şaman”la, “halk doktoru”nun, yani “shaman” ile “medicine man”in birbirine karıştırılmasıdır. Yerli Amerikalılar Şaman’a *“wichasha wakan”* “holy man” derler. Black Elk’in de mensup olduğu Lakota yerlileri bildiğimiz hastalara bakan yerli doktora “*peyuta wichasa”* derler, ona *“wichasa wakan”* demezler. Bu yanlıştır. Sonra beyazların yazdıkları gibi, “*peyuta wishasha”* şamanların sevk ve idare ettiği inanca dayalı seremoni veya merasimler yapamazlar. Bu da yanlıştır. [56]

Amerikan Yerlilerin, Orta Asya ve Altay Tuva yöresindeki Türk Şamanlar gibi “Gök Tanrı” ya yakarmaları, özellikle bu kültürden gelen ve yüreğinde onu hissedenleri sarsmaktadır. Amerikan yerlilerinden birinin, Gök Tanrı’ya yakarırken ağladığını görmek, insanı düşündürüyor. “Bir insanın yaratanından ağlayarak, dileklerinin yerine getirilmesi için ona yakarması onun hayatında çok önemli bir yer tutar. Buna *lamenting* yani *ağlayarak yakarma* diyoruz. Yaratana yakaran insan, Şaman’dan, yani *“wichasha wakan”*dan yardım ister.”[57]

55 NEIHARD, *age* s.20.
56 BROWN, Joseph Epes, *The Sacred Pipe*, New York, 1983, s. 45.
57 BROWN*, age* s. 44.

Amerikan Yerlilerinin efsanevi kahramanı ve büyük Şamanı Crazy Horse (Deli At) savaşlara ve baskınlara gitmeden önce, tıpkı Cengiz Han'ın yaptığı gibi, "Yakarma, ağlayarak yakarma" yolunu seçer ve ulu ruhlardan yardım elde ederdi. Bu konuyla ilgili olarak "The Sacred Pipe" adlı eserde kayıtlara rastladık:

" Hepiniz büyük şef ve Şaman Crazy Horse'un adını duymuşsunuzdur ve onu bilirsiniz. Ama onun büyük gücünü yılda birkaç defa yarada sığınıp ondan "ağlayarak yardım" dilediğini ve kışın ayazına ve soğuğuna rağmen bu yakarışına ara vermediğini ve yerine getirdiğini belki bilmezsiniz. Crazy Horse ulu ruhlardan yardım istediğinde, kayalardan, gölgelerden, kendi adını aldığı yerinde durmayan azgın Yağız At'tan, *Wambli Galeshka* (Damalı kartal)dan gereken gücünü ve kutsallığını elde ederdi." [58]

Hristiyan "beyazlar"ın fetiş dedikleri ve alay ettikleri Yerli takıları, Amerikan Yerlileri tarafından "koruyucu güçler", "koruyucu melekler" olarak saygı görmektedir. Saygıyla kullanılmaktadır.

Sioux Yerlilerinin kutsal bildikleri "Beyaz Buffalo kadın" insanlara göründüğünde, onlara "*sacred pipe"* (kutsal pipo)yu hediye eder. Bu kutsal pipo kullanılmak suretiyle yedi ayrı merasim yapılır. Bunlar: "ruhları bir arada tutma"; "*inipi*," yani terleme evinde kötü ruhlardan arınma; *"hanblecheyapi,* yani, yalnız başına bir dağ başında ulu yaratan "*wakan tanka"* ya daha yakın olmak için yapılan yakarış; *"wiwanyag wachipi"* yani, Güneş Dansı; *"hunkapi"* yani, gençlerin birbirlerini görüp tanışması ve akraba edinme; *"ishnata awicalowan"* yani bir genç kızı evliliğe hazırlama ve *"tawa wanka yap"* kutsal top atma merasimlerinden ibarettir."[59]

Amerikan Yerlilerinin kültür ve değerler hazinesini çalışmak ve onları öğrenmek kolay bir iştir diyemem. Bu araştırmam kırk yılını doldurmak üzeredir. Amerika'da yaşadığım yirmi yılın on beş yılını Yerli Kızılderilileri araştırmak, onların ileri gelen liderleriyle tanışmak, konuşmak ve dertleşmekle geçirdim. Onların tavsiye ettiği kaynaklara, kaynak kişilere yöneldim. "Komisyonla yazılmış" kitap ve kaynaklardan uzak durdum.

Göreceğim kadar gördüm, yaşayacağım kadar yaşadım. Gök Tanrımın ruhsatına bereket!

---

58 a*ge* s. 45.
59 MCGAA, Ed, (Eagle Man), *Mother Earth Spirituality*, New York, 1990, s. 7-11.

Sunu

BAŞKURT ŞAMANLARININ TEDAVİ USULLERİ

Ahat **Salihov***

İnsanlık âleminin ilk tabipleri, psikoterapi usullerini kullanan şamanlardır. Onlar ilk çağlardan beri toplumun hayatında önemli rol oynamışlardır. Şaman ayinlerinin izleri günümüze kadar ulaşabilmiştir.[1]

Son zamanlarda yapılan araştırmalar sonucunda, şamanların göz boyamadıkları, uzun süreli çalışmalar sayesinde fizyoterapi usulllerini öğrenen ve onları kullanarak tedavi eden tabipler olduğu anlaşılmıştır.[2]

Başkurtların Şamanlık geleneği, çok köklü bağlara, animizm ve mistik inançlara esaslanmaktadır. Başkurt şamanlarına ait bilgiler Rusya bilim adamlarından İ. Georgi, İ. Lepehin, S. Rudenko'nun eserlerinde bulunmaktadır. Türkiye'de ise bu konu üzerınde Başkurt asıllı âlim Abdülkadir İnan çalışmıştır. Onun kaleme aldığı Türk şamanlığı ile ilgili çalışmalarda Başkurtların eski inançları hakkında da pek çok malumat bulunmaktadır. A.İnan'ın 'Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları' adlı yazısı da yayımlanmıştır.[3] Onların çalışmaları konuyu açıklamaya yardım etmektedir.

Bilindiği gibi, Başkurtlar Bulgarlarla birlikte X. asırın sonunda İslam dinini kabul etmişlerdir. O zamanlarda Bulgarlara gelen Bağdat elçilik heyeti kâtibi İbn Fadlan Başkurt şamanlığına dair bilgiler vermektedir. O Başkurtların kış, yaz, yağmur, rüzgâr, ağaç (orman), hayvan, insan, su, gece, gündüz, ölüm, hayat ve yer gibi on iki tanrıya inandıklarından, en büyük tanrının da gökte yaşadığını düşündüklerinden söz eder. Başkurtlar ağaçtan 'fallus kadar' bir nesne yapıp onu (bir yere) asarlar, sefere çıkarken veya düşmanla karşılaşırken onu öper ve ona secde ederlermiş.[4] A. İnan'a göre İbn Fadlan'ın müşahade ettiği Oğuzlar ile Başkurtların büyük tanrıya inançları ve bugünkü Yakutların Ürüng Artoyon ve Altayların Ülgen hakkındaki tasavvurlardan farklı olmamıştır.[5]

---

* Dr., Ufa, Başkurdistan.

1 HOPPAL M., *Nekotorıe Rezultatı İzuçeniya Şamanizma v Sovremennoy Etnologii //Mirovozrenie Fınno-Ugorskih Narodov*, Novosibirsk, Nauka, 1990, s. 121.

2 *age*, s. 122.

3 Abdülkadir İnan'ın bu makalesi *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*nde (1965. C.IX. No 191) yayımlanmıştır. Bu müellif kendi yazısında geleneksel ortamda büyüdüğünü söylemiş ve araştırması için bunun önemli olduğunu vurgulamıştır. O 'Başkurtlar hakkında yazılan bu etnografya ve folklor edebiyatımızın büyük kısmını gözden geçiren bir Başkurt ve aynı zamana folklorcu olduğum hâlde bu muazzam edebiyatın biz Başkurtların hayatını tam olarak aksettirmediğine kani oldum. Şuna inandım ki, bir ulusun folklor ve diniyatını ancak o ulusun kendi öz evladı olan folklorcular toplayabilir. Bu satırları yazan, gelenekçi bir aile ve ortamda büyümüş, 16-17 yaşına kadar içinde yaşadığı çevrenin bütün gelenek ve göreneklerine bağlanmış, inanmış olduğumdan, kendi tetkikleri için de bizzat kendisi folklor konusu olmuştur. Her folklorcu arkadaşa kendilerini folklor konusu olarak tetkik etmelerini tavsiye ederim.' demiştir.

4 Ahmet Zeki Velidi Togan'ın İbn Fadlan's Reisebericht adlı eserınden alınan bilgiler Abdülkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm.* Materyaller ve Araştırmalar (Ankara: 1972) kitabına göre verilmiştir.

5 İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, 1972, s. 27.

İslamiyetin kabul edilmesinden sonra onların arasında İslam öncesi inançların izleri yaşamaya devam etmiştir. XX. asırın ilk yarısında eski inaçların izlerinin hâlâ devam ettiğine ilişkin veriler S. Rudenko, ikinci yarısında ise L. Nagaeva tarafından bulunmuştur.[6] Araştırmacılara göre, eski inanç izlerinin çok uzun süre yaşamaya devam etmesinin sebebi olarak bu inançların İslam dini ile kaynaşması gösterilmiştir.[7] Örneğin, İ. Georgi bazı hastalıkların Kur'an'dan sureler okunarak tedavi edildiğini anlatmaktadır.[8] «Onlarda, mollaların yanı sıra şeytan Küreze'leri var. Bu Kürezeler geceleri dolaşan şeytanları görebilirmiş. Küreze'ler onlara ateş açıyor, kılıç sallıyor, sopa ile vuruyor, yaralıyor, bazen de öldürebiliyorlarmış».[9]Bu ifade ile bir çeşit Başkurt şamanları tarif edilmektedir. Şamanlar faaliyetlerine göre çeşitli türlere ayrılabilir.[10] Osokso denilen diğer Şamanlar ise insanın vücudunu ovalayıp terleterek fıtıkları alabiliyormuş, sırt ve göğüs hastalıklarını da tedavi edebiliyorlarmış.[11] Bundan başka sihırsı denilen büyücüleri varmış. Bunların ruhlarla bağlantıları olmasa da bitki köklerini, rüzgârı kullanarak büyüyle insanlara zarar ve fayda getirebilmişlerdir. Başkurtlar bu büyücülerden çok korkmuşlardır, ancak çok ağır bir şekilde hastalandıkları zaman onlardan yardım istemişler ve onlardan tedavi edici bitki kökleri almışlardır.[12]

L. Nagaeva'nın fikrince, Başkurt şamanlığı eski Türk inançlarına dayanmaktadır.[13] Diğer araştırmacılar Urallardaki, İdil Boyu, Sibirya halklarının dünya görüşlerinin umumi esasları üzerinde durmuştur. Esasında Türk olan Başkurtların oluşumunu Fin-Ugorlar da etkilemiştir.[14] Bunlar dikkate alınırsa Başkurtların, Fin-Ugor ve Sibirya halklarının Şamanlıklarıyla çok sayıda benzerlik ortaya çıkmaktadır. Ancak araştırmacılar Başkurt Şamanlıklarında birtakım problemlerle karşılaşmaktadır. İslamiyet kabul edildikten sonra eski inançlar aynı şekliyle kalmamıştır. Örneğin, Başkurtlar, Şamanlığın babadan oğula geçtiğini kabul ederler. Bu inanç Moğolistan, Sibirya ve Tibet'te de mevcuttur[15]. Ortaçağ Müslüman yazarlarından Rabguzî'nin Kısas el-Enbiya adlı kitabında Yakup peygamberin kerametlerinin oğlu tarafından devam ettirildiği anlatılmaktadır. Bu örnekten hareketle Şamanların güçlerinin babadan oğula (anneden (yaşlı kadından) kızına) geçmesinin dünyanın tüm halklarına ait olduğu söylenebilir.

Şihabettin Mercanî, Mustafad el-ahbar adlı eserinde XIX. asrın ilk yarısında Tibet Müslüman tıbbı ile Başkurdistan arasındaki ilişkiye değinmektedir. Adı geçen kitabında o Başkurdistan'ın Baykıbaş köyünde İsmail bin Abdurahman

---

6 NAGAEVA, L.İ., *Tantsı Vostoçnıh Başkir*, M, Nauka, 1981, s. 67.
7 age, s. 53.
8 RUDENKO, S.İ., *Başkirı*, 1956, s. 322.
9 *age,* s. 323.
10 HOPPAL, M., *age*, s. 122.
11 RUDENKO, S.İ., *age*, s. 322.
12 RUDENKO, S.İ., *age*, s. 322.
13 MAJITOV, N.A., *Yujnıy Ural v VII-XIX v.*, M, Nauka, s. 123.
14 KUZEEV, R.G., *Proisholdenie Başkirskogo Naroda*, Moskva, Nauk, 1974.
15 HOPPAL, M. *age,* s. 122.

at-Türkî al-Kitaî Tabib adlı bir Dungan asıllı imamın yaşadığını ve tedavi ile uğraştığını anlatmaktadır. Bu şahıs, 1857 yılında vefat etmiştir.[16]

Müslüman tıp geleneği Bulgarların 922 yılında İslamiyeti kabul etmelerinden sonra Başkurtları etkilemeye başlamıştır. Rivayetlere göre, Bulgar Hanı tarafından İslam dininin kabul edilmesinde Müslüman tabiplerin rolü büyük olmuştur.[17]

XII. asırda Arap seyyahı Abu Hamit al-Gırnatî bir rivayet kaydetmiştir. Bu rivayete göre, Bulgar Devleti'ne Buhara'dan bir Müslüman tüccar gelmiş. O çok iyi bir tıp ve fıkıh uzmanıymış. Bir gün Bulgar hanı ve eşi hastalanmış, çeşitli usullerle tedavi etmeye çalışmışlar, ancak hastalıkları daha da artarak ilerlemiş. O zaman Müslüman tüccar, Han ve eşine bizim dinimizi kabul edecek misiniz diye sormuş. Onlar kabul ediyoruz demişler ve tüccar onları tedavi etmiş. Han, İslam dinini kabul etmiştir. Onunla birlikte tüm halk da Müslüman olmuştur.[18]

Gaysa Hüseyinov'o göre, bu rivayet al-Garnatî tarafından Bulgar kadısı Yakub bin Numan'ın (1165'te vefat olmuştur) 'Tevârih al-Bulgarıya' adlı eserinden alınmıştır.[19] Bu çok eski zamanlara ait rivayet XIX. asrın müelliflerinden Hisamittin Müslimî ve Tacettin Yalsıgul al-Başkurdî'nin (1767- 1838) eserlerinde de kaydedilmiştir. Bu rivayete göre, Bulgar hanı Aydar Han'ın kızı hastalanmış ve tabipler ona şifa bulamamışlar. Han'ın kızını üç Arap tedavi etmiş. Onlar kış olmasına rağmen bir akağaç dalına yaprak açtırmışlardır. Bu yaprak açmış dallardan bir hamam süpürgesi yaparak onun vücudunu yapraklı dallarla vurarak ısıtmışlardır. Bundan sonra kız sağlığına kavuşmuştur. Sonuçta Aydar Han İslam dinini kabul etmiştir. Bu rivayet, Başkurt bilim adamı Gali Sokroy'un 'Tevârih-i Bulgariye' kitabında da yer almaktadır.

Başkurt Şamanî ayinine ait en eski kayıt XVIII. asırda yapılmıştır. Rusya Bilimler Akademisi'nin üyesi İ.Lepehin Kızıl Mescit köyünde gördüklerini şöyle anlatmıştır: "bir lohusaya 'şeytan oyunu' dedikleri töreni yaptırmak için köreze'yi çağırdılar. Köreze dans ediyor, bağırıp çağırıyordu. Böylece cin ve şeytanları kovuyormuş. Gece yarısı olduğunda eline kılıç ve tüfek aldı. Birkaç adama kendi kuşağını sıkıca çektirdi. Bu, cinlerle savaş için hazırlıktı. Elindeki silahlarla cin ve perileri kovmaya (onlarla savaşmaya) başladı. Nihayet 'cinleri kovdum. Eyek Irmağı'nda onları boğdum.' dedi".[20]

Görüldüğü gibi Şamanlık geleneğinin izleri günümüze kadar korunabilmiştir. L. Nagaeva'ya göre, İslam öncesi ayinine ait ritüellerin yaşamaya devam etmesi, onların insanları etkileyebilmesi, kötü ruhlar inancına bağlıdır.[21] Diğer bir sebep

---

16 MERCANI, Şıhabettin, *Mustafad al-ahbar fi ahvali Kazan ve Bulgar*, Kazan 1989, s. 317.

17 Müslimi Hisamittin, Tevarihi Bulgariya. Bu eserin nüshaları çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Ben ise kendi elimde mevcut elyazmadan yararlandım.

18 HUSAYİNOV, G.B., *Başkirskaya Literatura XI-XVIII Vekov*, Ufa, 1995, s. 12.

19 a*ge*, s. 11-12.

20 Burada getirilen alıntı Abdülkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar* (Ankara: 1972, s. 113)'dan alınmıştır.

21 NAGAEVA, L.İ., *age,* s. 72.

ise Şamanlığın Müslümanlıkla kaynaşmasıdır. Şamanların psikoterapi usullerini kullanarak tedavi etmeleri Başkurt din adamlarının psikoterapi alanındaki faaliyeti ile de kaynaşmıştır. Bilindiği gibi Başkurt imamlarının birçoğu insanları tedavi etmekle de uğraşmıştır. XIX-XX. asırlarda Ş. Bikbaev, Mücavir Hazret, H. İbrahimov v.s. din adamları tedavi alanında da faaliyet göstermişlerdir. Benzer faaliyetlerle dünyaca tanınmış Nakşibendî şeyhi Zeynulla Resulev de uğraşmıştır.

Başkurt asıllı meşhur tarihçi Ahmet Zeki Velidi Togan Orta Asya'da bulunduğu zaman hastalandığında Bakşı denilen Şaman tarafından tedavi edildiğini Hatıralar'ında anlatmıştır: 'Burada ben müthiş bir sıtmaya tutulmuştum. Bu bende Buhara'dan beri vardı. Hükümet azasından Abdülhamit Arifov kinin getirmişti. O da kulaklarıma kötü tesir ediyordu. Bir gün dediler ki: 'Yakında Akcar ismindeki köyde tecrübeli bir bakhşı, yani Şaman var. Ona tedavi ettirelim.' Ben de çarnaçar razı oldum. Bakhşıya haber verdiler. Köyüne gittik. Meğerki bunlar Qarlıqlardanmış. O bir gün hazırlığını görecekmiş. İkinci günü akşam gittik. Bir Özbek çadırı içinde büyük bir ateş yakılmıştı. Kapkara sakallı 40 yaşlarında görülen sağlam yapılı bakhşı normal bir insan sıfatıyla çay içip konuştuktan sonra arkadaşlarıyla bir daire yaptı. Elinde düngür denilen davulu çalarak şamani şarkılarını söyleyip dönmeğe başladı. Başkaları da dönüyorlardı. Bu merasim uzun sürünce bakhşı bana geldi. 'Sen bize inanmıyorsun, ruhlar gelmiyor. Okumayı tatil edelim.' dedi. Ben de, 'Aman tatil etme, ben inanırım.' dedim. Yine bir müddet döndüler. Çaldılar, şarkı söylediler. Nihayet bunlardan biri vecde geldi. Ağızlarından beyaz köpükler çıktı ve kendisini kaybetti. Onu bir kenara çıkarıp yatırdılar. Böylece birkaç kişi vecde geldikten sonra nihayet bakhşının kendisi de vecde geldi. Orada hazır bir demir kürek vardı. Onu yanan ateşe koymuşlardı. Bir ağaç sap sokarak bakhşı küreği kaldırdı. Ağaç saplar yanmaya başladı. Ağzına su alıp küreğe püskürdü. Ateşten sıçrayan su tanecikleri yüzüme geliyor ve beni yakıyordu. 'Korkma korkma, iyidir.' dediler. Nihayet o bakhşı ateşte yanan bu demir küreği dişleriyle ağzına aldı. Birkaç defa etrafımda bu şekilde dolaştı, tekrar ateşe attı. Bu arada bakhşıya her taraftan sualler soruluyordu. Benim iyi olacağımı söyledi. Emirin muvaffak olup olmayacağını sordular. Ona müsbet cevap vermedi. Daha bazı siyasi sualler sordular. Nihayet o kendine geldi. Bana da 'Artık iyileşeceksin, ilaç filan almayın.' dedi. Ağzına yanmış küreği aldığı hâlde siyah bıyıkları yanmamıştı. Ateşin sahte olmadığını da sıçrayıp yüzüme kadar gelen su damlacıklarından biliyorum. İşte bu suretle hayatımda ilk defa olarak hakiki bir Şaman ayinini görmüş oldum. Gerçi küçüklüğümde de böyle bir hastalığımı bizde 'baguçı' denilen bakhşı tedavi etmişti. Fakat o ayin yapmamıştı ve böyle kerametler de göstermemişti. Bundan sonra kinin almadım ve sıtmayı hissetmedim. Bu zat dolandırıcı olmayıp hakiki bakhşı sayılıyormuş. Hiçbir ücret veyahut hediye kabul etmedi. Bu Şamani ayinlerini yaptırmam burada yaşayan Özbeklerin bana karşı münasebetlerinde daha samimi olmalarına sebep oldu'.[22]

22 TOGAN, A.Z., *Hatıralar*, Ankara, 2003, s.342–343

Orta Asya'da Şaman ayini ile tadavi gördüğünü A. Z. Velidi Togan meşhur bilim adamı V.V. Bartold'a yazdığı mektupta da ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu mektupta Zeki Velidi Togan Orta Asya'da bulunduğu zamanda Şamanları sık sık gördüğünden söz eder. Ona göre, Şaman ve büyücülerin silsile-i arvah ve evliyaları çok farklıdır. Evliya adları listesinde çeşitli Özbek olmayan Hanların isimleri de geçmektedir.

Ahmet Zeki Velidi Afarinkent tümeni Kara-Su kışlağında, Mitan nahiyesi Daulan ve Tupar kışlaklarında kaydettiği bakşı duası çok ilginç bulmuştur. Bu kışlakların halkı eski Türklerdir, cin ve evliyaları da farklıdır.

Usmat Dağları'ndaki Aftabruy nahiyesinde Zeki Velidi ve bir Kırgız arkadaşı hastalandıkları zaman ve daha sonra Zeki Velidi kendisi Yakkabağ'ın güneyindeki İkinçik köyünde sıtmaya tutulduğunda Hatıralar'ında anlatıldığı ayin törenleri yapılmıştır. Üç defa yapılan her ayinde kalabalık halk bakşıya 'Yahu' diye bağırarak yardım etmişlerdir. Şaman ayinlerini müşahade eden A.Z.V.Togan çok etkilenmiştir. Ona göre, bazen Müslüman merkezlerinde rastlanan Şaman duaları Kırgız Şamanlarının dualarından daha zengindir. Bu mektubunda o Türk şamanlığını Tacik şamanlığı ile kıyaslamaktadır. Tacik Şamanları'nın ayinlerini Urgur civarında, Nurata'nın kuzeydoğusundaki Sintab köyünde ve Maçin Dağları'nda görmüştür. Onun fikrince, Tacik şamanlığı her yerde aynı, fazla zengin değil ve göze çarpıcı orijinalliğe sahip değildir.[23]

Ahmetşah Hazret, oğlu Ahmet Zeki Velidi'ye 1925 yılın Temmuzunda yazdığı bir mektupta (Bu mektup tarihsizdir. Ancak diğer Temmuz 1925 tarihli mektuplarla birlikte gönderilmiştir.) oğlu Abdülbari'nin hastalığından şikâyet etmiştir. Bu mektupta Şamanlık tarihine ait çok ilgi çekici bilgiler de bulunmaktadır. Mektuptan anlaşıldığına göre, daha önceki mektuplaşmalarında da Abdülbari'nin hastalığından konuşmuşlardır. Ahmet Zeki Velidi babasına baguçı'ya başvurmalarını tavsiye etmiştir. Babası bu mektubunda: "Siz baguçıdan baktırmamızı söylemiştiniz. Yakşı baguçı bulunmadı." demektedir.

Ahmetşah Hazret 21 Şubat 1928'de komşu köylerin birisi olan Makar köyünün imamı Hidiyetulla İbrahimov'a bir mektup yazarak oğlu Abdülbari'yi tedavi ettirmek için göndermiştir. Mektubunda selamlar sonunda şöyle demiştir: 'Amma oğlum Abdülbari selametlenemiyor. Sizin merhamet ve sefkatinizi göz önüne alarak, terbiye etmeniz için onu size gönderiyorum. Terbiye kılınız diye arzu ile yazdım. Ahmetşah bin Ahmetcan Velidi'. Bu mektup 1991 yılında Sterlitamak şehrinde yaşayan ve Makar köyünde doğan Ahmetgerey Saitgerey oğlu Karamışev'ta bulunmakta idi. Bundan başka onun elinde H.İbrahimov'a ait olan 1904 yılında Kazan'da yayınlanan İbn Sina'nın 'Heze el-Kitap at-Tıp fi Hasiyat bazı al-daviyat' eseri de vardı. Daha sonra bu tarihî belgeleri o Ahmet

23 Rusya Bilimler Akademisinin Peterburg Şube Arşivi'ndeki A.Z.V.Togan'ın Bartold'a yazdığı 14 Nisan 1925 tarihli mektubu (PFA RAN. F.68. Op.2. D.38. L.35-37об.)

Zeki Velidi'nin kızı veya oğluna teslim etmek için yeğeni olan şaire Tanhılıu Karamışeva'ya verdi. Şimdi ise İbn Sina'nın adı geçen kitabı ve onun arka kapağına yapıştırılmış mektup A.V.Togan'ın kızı İsenbike Hanım'da bulunmaktadır.

Ahmetgerey Karamışev'in anlattığına göre, Hidiyetulla Hazret meşhur Karamışevların neslindendir. 1850 yılında doğmuştur. Tahsil gördükten sonra o şimdiki Bürcen ilçesine ait Islambay köyünde imamlık yapmıştır. Aynı zamanda çeşitli bitkileri kullanarak tedavi ile uğraşmıştır. Onun Gizmettin adlı oğlu Ahmetşah Velidi medresesinde okumuştur. 1924'te Hıdiyetulla Hazret memleketi olan Makar köyüne dönmüştür. Hayatı boyunca Başkurt mollalarının pek çoğu gibi tıp ile de uğraşan Hidiyetulla Molla 1930 yılında vefat etmiştir.

Yukarıda A.Z.Velidi Hatıraları'ndan alınan parçadan, XX. asrın başlarında Başkurdistan'da Şaman ayinlerinin Orta Asya'ya göre daha az korunmuş olduğunu, fakat hâlâ yaşamaya devam ettiğini görüyoruz. O zamanlarda mollalar ailesi bile hastalandıkları zaman baguçılara tedavi olmak için başvuruyorlarmış. Böylece Başkurt toplumunun ilk tedavicilerinin Şamanlar olduğu görülmektedir. Onların faaliyetleri daha sonra bu tür işlerle uğraşanların da faaliyetini etkilemiştir. İslam'ı kabul ettikten sonra da şamanlar Başkurt toplumunda önemli rol oynamışlardır. Ancak onların faaliyetini bir süre sonra Müslüman mollalar devam ettirmeye başlamışlardır.

Şamanlık ve psikoterapiye bağlı tedavi usulleri modern tıbbın gelişmesi ve eski gelenekleri bilen insanların azalması ile kaybolmaya yüz tutmuştur. Perestoykadan sonra halk tıbbı usullerine ilgi artmıştır. Bu dönemde eski geleneklerden tamamen farklı, Çin, Hint vb. halk tedavi usulleri ile ilgili tedaviciler ortaya çıkmıştır. Bu sırada eski tedavi geleneklerini devam ettirmek isteyenler de bulunmaktadır. Yani tıp tedavisinden ümidini kesen insanlar başka tedavi usullerinde çare aramaktadırlar. Başkurt Şaman geleneği halkın havzasında, tarihî kaynaklarda ve folklor eserlerinde korunmuştur.

KAMLIK İNANCINDA KAM (ŞAMAN) VE KÜMELENME GELENEĞİ ÜZERİNE

Timur B. **DÄVLETOV***

Şamanlık olarak da bilinen Kamlık inancında Şaman (Kam) önemli bir yer tutar. Ancak Kamlık inancı tamamen Kam, daha doğrusu yalnızca "Kam"dan oluşuyor demek gerçekliği tam olarak yansıtamaz (en azından Hakas Kamlığı örneğinde), çünkü Kamlığın içerisinde Kamların yer almadığı birçok ayin mevcuttur. Ya da kamlar belirli ayinlerde (*tayığ*) yer alsa dahi ayini yönetenler genelde toplumun içinden en saygın kimseler olurdu. Örneğin, *tigir tayığ* olarak bilinen göklere yönelik ayinde Kamlar yer al(a)mazken ritüel *söök* (boy) başkanı tarafından yönetilirdi (Yakovlev 1900: 106; Butanayev'de 2003: 164). Dağ ayini (*tağ tayığ*) ise Kamların katılmasıyla birlikte genelde toplumun yaşlı üyelerinden birisi tarafından yönetilen dinî bir uygulamaydı (Maynagaşev 1916; Pataçakov'da 1993: 352-403). *Tös* olarak bilinen Kamların yardımcısı olan ya da inancın içerisinde "Kam"la herhangi bir alakaya sahip bulunmayan ruhların maddi ve şekilsel sembolleri (*fetish*) bağlamında yer alan ve evin içinde yiyecekleri koruduğuna inanılan ruhun somut simgesi olan *ir tileg* kültüyle ilgili ayini yaşlı kadınlardan birisi yönetmekteydi (Butanayev 2003: 132-133). Dolayısıyla görüldüğü gibi Kam Kamlık inancının içerisinde önde gelen bir yere sahipken aynı zamanda da Kamın Kamlık çerçevesinde düzenlenen ayin gibi tüm inançsal törenlere katıl(a)madığı veya katıldığında dahi ayini yöneten bir işleve sahip olmadığı da bir gerçektir.

Bununla birlikte Kam, özellikle geleneksel toplumlarda Kamlığın dışında, yani klasik anlamda kişiler ile doğa-üstü dünyayla irtibatın sağlanmasında aracı olmanın haricinde toplumsal boyutta birden çok başka önemli işleve sahip bir figür olarak bilinmektedir. Bu işlevlerin içerisine insanları iyileştirmek, fal bakmak, yağmurları çağırmak ya da durdurmak, otacılık yapmak, kayıp şeylerden haber vermek, sözlü duaları koruyarak yeni kuşak Şamanlara aktarmak vb. işlevler dâhildir.

Ancak Kam ve kümelenme geleneği konusuna girmeden önce Kamın tanımlarını vermekte yarar vardır, çünkü bu bize Kama ilişkin bir çerçeve sağlayacaktır.

Türkçede Kam olarak da bilinen Şaman'a kimi toplumlarda tıp kişisi (*medicine man*), sağaltıcı vs. denilmektedir. Mevcudiyeti çok eskilere dayanan Kam insanlığın ilk uzmanı olarak da kabul edilmektedir (Barnouw 1975: 249-50). Kamın tanımına gelince, "*Kam ya da tıp kişisi, üyesi olduğu ya da yaşadığı toplumun üyeleri ile doğa-üstü dünya arasında bir kült (ya da mezhep) topluluğunca atanmış üyesi olan rahipten farklı olarak kendiliğinden elde edilmiş*

* Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

güç ve yetkiye dayanarak bir aracılık yapan büyücü ve dinî bir uzmandır." (Barnouw 1975: 413). Bununla birlikte Kamın, yaşadığı toplumun içerisinde sahip olduğu işlevlerin bu tariftekilerden çok daha geniş olduğu da bilinmektedir ki buna az evvel değinmiştik.

Mevcudiyeti insanlık tarihinde çok eski devirlere kadar indiğine karşın Kam, yaşadığımız günümüze kadar deneyimlediği çeşitli dönemlerden geçerek kendi kültürünü muhafaza edebilmiş ve bugün de gelişmiş toplumlarda bile, bu toplumlarda başka bir tür dinî uzman olan rahiple yan yana varlığını sürdürdüğü bilinmektedir (Barnouw 1975: 249).

Kamlar, mensubu oldukları kabilenin yalnızca sağaltıcısı olmakla kalmamakta, aynı zamanda geleneklerin, inançların ve sözlü halk edebiyatının (destanlar, dualar vs.) korunmasında da etkin bir görev üstlenmekteydiler. En eski sanatçılar da Kam olduğu olasılığı pek muhtemeldir, çünkü Kam bir anlamda tek kişilik "tiyatro" gösterisini de ustaca yapmaktadır aynı zamanda Kamlama ayinini yerine getirirken.

Kamlık inancının esasını oluşturan Kamlar birçok bilim adamı tarafından araştırılmıştır ve bugün de araştırılmaya devam edilmektedir ve her araştırmacı bu alanda yeni bulgular keşfetmekte ve kendine göre yorumlamaktadır. Dolayısıyla Kamın ne olduğu, kimlerin Kam olduğu konusunda çeşitli görüşlerden oluşan bir tanım zenginliği mevcuttur. Bunlara derinlemesine gitmeden burada Kamların sınıflandırılması konusunda yalnızca bir örnek vermekle yetineceğiz.

İşte "Kam"ın ne olduğuna ilişkin olarak daha üstte verilen tanım örneğinin ardından Kamların sınıflandırılmasına da yer verelim. Kimi araştırmacılara (örneğin, Edwin M. Loeb) göre Şamanlar aslında 1) *seer* ve 2) Kam olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki grup Şaman arasındaki farka gelince de şunlar söylenebilir: Bir *seer*, kendisiyle konuşan ruhları görebiliyorken, gerçek Kam ise ruhlarla iye olunmak yoluyla temasa geçer, daha doğrusu ruhlar böyle bir Kamın vücuduna girmek suretiyle iye, yani sahip olur ve Kamın üzerinden konuşur. Bununla birlikte bu *seer* türü Şaman daha çok eski tip dinsel uzman olup çoğunlukla Kızılderililerde yaygın olurken, iyelikli Kamlık (*possession shamanism*) genellikle Eski dünya olarak anılan coğrafyamızda mevcuttur (Barnouw 1975: 250).

Bir başka araştırmacı Mircea Eliade ise Şaman ile tıp kişisi (sağaltıcı - medicine man) arasında ayırım yapmakta ve Şaman terimini orta dünyada yaşayan insanlara hizmet çerçevesinde "üst dünya, alt dünya ya da okyanusun derinliklerine yönelik ekstatik (kendinden geçmiş) yolculuk" yapanlarla sınırlandırmaktadır. (Barnouw 1975: 250).

Bununla beraber çoğu antropolog tarafından bu iki terimin de, yani hem Şaman hem de sağaltıcı sözcüğünün eş anlamlı olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Kamlar çeşitli işlevleri yerine getirmektedir yaşadığı toplumun içerisinde; şöyle ki, onlar ruhlarla iletişim kurmakta, gizli konulardan haber almaktadırlar.

Bunun yanı sıra onların kimi zaman hava durumunu etkileyebildiğine, yağmurları yağdırabildiğine ya da durdurabildiğine inanılmaktadır (Barnouw 1975: 250). Aynı zamanda Şamanlar sağaltıcılıkla da uğraşmaktadır.

Tedavi ederken de Kamlar çeşitli teknik ve yöntem kullanır ki bunların içerisinde otlarla, köklerle, özel çaylarla, yaraya konulan lapalarla, merhemlerle, iyileştirici balsamlarla, tenkıyelerle, masajlarla, ter banyolarıyla, emme uygulamalarıyla (ki emme belki de dünyada en eski ve en yaygın sağaltım tekniğidir. Bu arada eski Türkçede de ilaca "em" dendiği de hatırlanabilir.) vb. biçimlerle yapılan tedavileri kapsamaktadır. Bu yöntemler ilkel ya da oldukça basit gibi görünse de bu yöntemlerin çoğu geçerli iyileştirici uygulamalar, ancak bunun aksi durumlarda, yani bu uygulamaların etkisiz kaldığı durumlarda bile Kam tarafından uygulanan sağaltma sürecinin kendisi hastaya güveni yeniden kazandırmakta ve sık sık hastanın iyileşmesine, özellikle rahatsızlığı psiko-somatik (yani, rahatsızlığın bir hastalıktan çok korku ya da kaygıdan kaynaklandığı durumu) kökenli olduğunda, yardımcı olmaktadır (Barnouw 1975: 250).

Az önce verilen ilaç anlamına gelen öz Türkçe olan em (Hakasça *im*) sözcüğünün yanı sıra Hakas destanlarında (örn.: Huban Arığ destanı) çok yaygın bir biçimde hayat iksiri anlamına gelen *tom* sözcüğünün de geçtiğini burada belirtmekte yarar görüyorum.

Şamanların kendi aralarındaki ilişkilere gelince denilebilir ki Kamların arasında hatta rekabet vardır. Doğru ya da hileye karışık bir biçimde uyguladıkları teknikleri Şamanlar kolay kolay başka Şamanlarla paylaşmaz, çünkü bir Şaman, kendi tekniğinin sırrını bir başka Şaman'a açıkladığı zamandan itibaren rekabet açısından zayıf düşebileceğinin farkında olsa gerek. Nitekim Amerika'daki Kızılderili kabilelerden Kwakiutl'ların inancını araştıran Franz Boas da bu kabileye mensup George Hunt adlı bir Şaman'ın hileyi içeren kendi tekniğini bu kabiledeki öteki Şamanlarla tüm yalvarış ve taleplerine rağmen paylaşmak istemeyerek gizli tutmuş ve böylece bu diğer Şamanların ona yönelik olarak kıskançlık ve hatta düşmanlığa yol açmış olduğunu örnek olarak göstermiştir (Boas 1930: 1-35).

Kamların arasında rekabet olmasına rağmen diğer toplumlardaki meslektaşlarına karşı kendi varlıklarını sürdürmek ve güçlü durabilmek adına aralarında kümelendikleri, yani bir tür cemiyetler kurdukları da bilinmektedir. Grup hâlinde kümelenmenin altında yatan amaç ise profesyonel anlamda doğrudan işle ilgiliydi, çünkü Şamanlar yaşadıkları toplumda çoğu zaman iyi performans gösterdikleri sürece zenginlik ve statü sahibi konumuna gel(ebil)mekteydi. Kimilerine göre Şamanlar yalnızca kendi aralarında kümelenmemekteydi, aynı zamanda yaşadıkları toplumdaki şefleri (liderleri) de aralarına alarak çok gizli cemiyetler kurmaktaydılar. Bu tip kümelenmenin amacı ise toplumun diğer üyelerini korku altında tutmak ve onları denetim altında bulundurmakmış (Radin 1957: 41-51).

Ancak bu görüşü tüm Kamlara yönelik olarak genelleştirmek olanaklı gözükmemektedir. Nitekim Victor Barnouw'a göre de hem Boas'ın araştırdığı

California'daki Yokutlar hem de Radin'in araştırdığı Kuzeybatı Sahil'de yaşayan Kwakiutl'lar kabilesi zenginlik ve statü ile çok nadiren ilgilenmekteydiler (Barnouw 1975: 254). Dolayısıyla, kimi Şamanların fırsatçılığının tıp kişilerinin genel bir ayırt edici özelliği hâlini almadığı ifade edilebilir.

Buna ilaveten bu konuda yine 18.yy'ın sonunda Sibirya'da seyahat eden ve gerçek bir Şaman'ın kesinlikle oldukça önemli psikolojik görüngü olduğunu söyleyen Wrangel adlı bir araştırmacının Sibirya Şamanları'nın sahtekâr olmadıklarını savunduğu bu görüşün lehinde bir örnek olarak gösterilebilir (Barnouw 1975: 255).

Şamanların arasında kümelenme ile ilgili olarak bu olayın çok eski dönemlere dayandığı söylenebilir. Zaten Şamanlıktan hareketle bu geleneğin Türklerin daha sonra Anadolu'ya geldiğinde belki de Ahilik biçiminde devam etmiş olduğu gözlemlenebilir. Üstelik Şaman olma anlamında adaylar çeşitli deneylerden ve sınavlardan geçmektedir. Ancak bundan da öte Şaman olunma konusunda denilebilir ki toplumdan topluma bu süreç değişiklik arz etmekte ve çeşitli yollardan Şaman olunmaktaydı.

Örneğin Eskimolarda hem kadın hem de erkek Şaman olabilmekte, ancak daha çok erkeklerin Şaman olduğu görülmektedir. Bir Şaman'ın yanına eğitilmek üzere giden Şaman adayı hocasına değerli olabilecek bir şey sunmalıydı ki bu çoğu kez nadir bulunan bir ağaç türü olurmuş. Bunun Kam olmak üzere eğitime alış süreci bir nevi bir yere üye olunurken üyelerin ödemek durumunda olduğu aidat ya da üyeliğe giriş ücreti türünden ödentilere benzerlik arz ettiği burada vurgulanabilir. Şaman adayı ve velileri ise, yapmış oldukları tüm tabu ihlallerini itiraf etmeliydi (Barnouw 1975: 255). Bunun da aslında bir yere üye olurken bir tür ant içme ve yemin etme ya da ruhen arınma gibi prosedürleri andırdığı söylenebilir.

Eğitim süreci, soğuğa ve açlığa maruz kalmayı ihtiva etmekteydi ki bunlardan açlıkla denenme süreci günlerce sürebilmekteydi (Barnouw 1975: 255).

Şaman olmanın bir başka örneği de orta Avustralya'da yaşayan Arunta kabilesinden gösterilebilir. Bu kabileden bir kişi tıp kişisi olmak istediği zaman yerleşim biriminden çıkıp uzaklara kadar dolaşmaya gitmektedir. Ta ki bir mağaranın yanına gelinceye kadar. Mağaraya ulaştıktan sonra Şaman adayı uykuya dalmaktadır. Daha sonra ise mağaradan bir ruhun çıkıp bu kişinin dilinde mızrakla bir delik açtığına inanılmaktadır. Dilindeki bu deliğin Şamanlığın simgesi olduğuna inanılmaktadır. Bununla birlikte Şaman adaylarının vücuduna büyülü taşların da ruhlar tarafından yerleştirildiğine inanılmaktadır. Aynı zamanda bu işlemler Kam adayına başka Şamanlar tarafından da yapılabilir (Barnouw 1975: 258). Yani buradan da anlaşılacağı üzere Şaman adayı bir çeşit eğitim sürecine ya da Kamlık kurumuna kabul edilme törenine tabii tutulmakta ki bunun günümüzde çeşitli kurumlara kabul törenlerine benzerliği göze çarpmaktadır. Ayrıca anılan örnek olayda Kam adayının Kamlık kurumuna kabul edildiği anlamına gelen ve diğer Kam olmayan insanlardan ayırt eden bir niteliğe (örneğin dilinde deliğin açılması)

kavuşturulması uygulamasının günümüzde çeşitli derneklere, birliklere, okullara vs. kurumlara üye olunduktan sonra verilen rozet, yüzük vb. gibi ayırt edici ve aynı zamanda insanın bir kümeye aidiyetini de gösteren simgelerle ilişkisi kolaylıkla kurulabilir.

Türklerden de örnek vermek gerekirse 1920'li yılların Saha, Buryat, Tungus ve diğer Kuzey ve Doğu kavimleri Şamanlığı konusunda önde gelen araştırmacılardan Saha Türklerinden Gavriyil Ksenofontov (1888-1938)'un görüşü ise Kamların Kam olmadan önce acı, çile ve hatta ölüm sürecinden geçtiklerine ilişkindir. Acı genelde Kam adayının vücudunun parçalanması ve yeniden toparlanması, çile ise Kam olmadan önce Kam adayının hastalanması biçiminde görülmektedir. Şaman olmadan önce Kam adaylarının ölüm deneyimlediklerine ilişkin inancın Saha, Buryat ve Tunguslarda yaygın olduğunu da G.V. Ksenofontov (1992: 62, 65-68, 88-93, 130)'un çalışmalarından öğrenebilmekteyiz.

Kümelenme olayı Şamanlıkta günümüzde de sürmektedir. Şamanlar tarafından vakıf, dernek, cemiyet vs. biçimlerde birlikler kurulmaktadır. Aslında bunun altında yatan amacın da eski zamanlardaki örnekleriyle hemen hemen aynı olduğu söylenebilir, çünkü eskiden olduğu gibi bugün de Şamanların arasında rekabet olsa dahi onlar birlikten kuvvet doğar düşüncesiyle hareket etmektedir. Ancak bundan da öte Şamanlar, artık çatısı altında bir araya geldikleri organizasyonların içerisinde kendi faaliyetlerini daha düzenli bir hâle getirmekte, deneyimleriyle karşılıklı olarak paylaşabilmekte, ortak etkinlikler düzenleyebilmekte, haklarını hukuk kuralları çerçevesinde savunabilmekte, birbirleriyle haberleşebilmekte, görüş alışverişi yapabilmekte, Şamanlığı daha geniş kitlelere tanıtabilmekte ve daha birçok şeyi gerçekleştirebilmektedirler aralarında çeşitli birlikler kurmak suretiyle.

> Bununla birlikte son yıllarda ulus, bölge ve belki de dünya çapında Şamanların cemiyetler biçiminde örgütlenmek suretiyle birleşmeye çalışması bir gerçektir. Kimi araştırmacılara göre de bu gelişme günümüzde ortaya çıkan küresel sorunlarla ilintilidir (Anjiganova 1997: 103).

Şaman, ölen atalardan ebedi ruhlar olan töslerin geçmesiyle olunmaktaydı. Ancak bunun yanı sıra gerçek bir Kamın güçlü ve yetkin hitabet sahibi olması, ritüel ve duaları tüm bilmesi gerekirdi. İşte bu bağlamda, kutsal sayılan ve başkası tarafından genelde bilinmediği için hiç kimsece ulaşılamayan dağlık inziva yerlerde geçen bu inanç sistemine yönelik özel eğitim mevcuttu. Üç ay boyunca genç Şaman adayına deneyimli Şaman tarafından eğitim verilirdi. Bu Şaman genç Kam adayının böylece bir tür hocası "*pastaan paba*" (başlatan baba) oluyordu (Butanayev 2002: 121).

Kamlık konusunda Hakas Türklerini örnek olarak göstermek gerekirse, Hakas Kamlarının arasında üç kategori bile mevcut olduğu bilinmektedir. Bu sınıflandırılmada ise esas kıstasın güç olduğu söylenebilir. Bu sınıflandırma şöyleydi:

1. *Pügdür'*ler, en büyük Kamlar olup 9'ar Şaman davuluna, özel giysi ve çok sayıda yardımcı tözlere (ruhlara) sahipti. Kamlama esnasında bunların kutları çok uzak mesafelere kadar ulaşabildiğine inanılırdı.
2. *Pulğos'*lar, yalnızca bir Şaman davuluna sahip olup sıradan basit bir Şaman giysisini giyerlerdi ve Kam yolculukları Hakas eline bitişik komşu bölgeleriyle sınırlı kalırdı.
3. *Çalancıh'*lar, Kamlar kümesinin içerisinde mevcut olan sıralamada en alt kategoride bulunup yalnızca hipnoz yapabilme gücüne sahiptiler. Bu kategorideki Kamlar Şamanlığın öğretisine kabul edilmemiş ve dolayısıyla vakıf olmayan kişiler olup ne Şaman giysisi ne de Şaman davuluna sahipti. Bu sınıftaki Kamlar nazar, korku gibi rahatsızlıkların sağaltılmasıyla uğraşmaktaydı (Butanayev 2002: 121-2).

Ayrıca birisinin kendini hareket ve davranışlarıyla Kam olmadığı hâlde Kam olarak gösterdiği durumlarda bunu bir biçimde öğrenen çevre ahalisinin böyle bir kişiye özel olarak bir sıfat geliştirmiş olduğu da bilinmektedir tarihin içerisinde. İşte kendini "sahte yollarla", yani yeteneği olmadığı hâlde Kam olarak göstermeye çalışan bu tür insanlara *Hamorhos* denilmekteydi (Butanayev 1999: 177). Bu da gösteriyor ki insanlar o geleneksel tarzda yaşayan ve günümüzden bakıldığında çoğu konuda sorgulama yapabilme yeteneğinden yoksun gibi gözüken toplum eski zamanlarda bile gerçeği sahtesinden ayırabilecek güçte olmuştur. Aslında bir kimsenin gerçekten yetenekleri olmadığı hâlde kendini Kam olarak tanıtması ve bundan bir biçimde yararlanması o dönemdeki zaten küçük çaplı yerleşim birimlerinde uzun sürmesine olanak çok azdı, çünkü o yerleşim birimlerinde bireyler arası ilişkiler daha çok yüz yüzeydi ve dolayısıyla uzun süre boyunca gerçek olmayanı çevreye gerçek olarak sunmanın zorluğunu anlamanın hiç de güç olmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak bir değerlendirmenin yapılması gerekiyorsa denilebilir ki Şamanlıkta da kümelenme olayının evrensel boyutta, yani hem Kızılderililerin yaşadığı Amerika'da hem de Türklerin yaşadığı Sibirya'da çok eski dönemlerden beri mevcut olduğu bir gerçektir. Hatta bu kümelere (ister Şamanlar arası gruptan isterse bir Şaman'dan eğitim almak anlamında olsun) herkesin öyle gelişigüzel bir biçimde girdiğini söylemek de neredeyse olanaksızdır. Üstelik bu kümelerin kimi zaman gizli olduğu da (sebebine bakılmaksızın) anımsanabilir. Bunun yanı sıra kümeye dâhil olmanın mekâna göre az ya da çok değişiklik arz etmesine karşın belli koşullara bağlı olarak gerçekleştiğini de belirtmek olanaklıdır. Üye olunurken de özellikle kimi toplumlarda Şamanlar kümesine girerken üyeliğin ayırt edici ve söz konusu kümeye aidiyetin belirticisi olan bir tür simgelerle de donatıldığı anlaşılmaktadır. Kümenin içerisine girebilmek için belirli koşulların yerine getirilmesinin yanı sıra giriş ücreti ya da katkı payı olarak tanımlanabilecek ödentinin de (ki bunun illa ki ağır bedelli bir para da olması şart değildi) yapılması gibi uygulamanın varlığından söz edilebilir. Bununla birlikte kümenin içerisinde

de tabakalaşmanın (kategorilerin) mevcut olduğunu da belirtmek gerekir. Aynı zamanda Şamanların kullandıkları işaretler ve simgeler ancak ve ancak konuya hâkim olan diğer Şamanlar tarafından okunabilirdi ve anlaşılabilirdi. Üstelik bu işaretler fiziki olduğu kadar metafizik özellikler de taşımaktaydı. Demek ki kümelenme olayı Türklerin ilk inancı Şamanlıkta da mevcuttu ki bu profesyonel anlamda bugün de Kamlığın yaygın olduğu bölgelerde varlığını devam ettirmektedir.

Bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak da nitelendirilebilecek olan bu kümelenme geleneği Türklerin yalnızca Şamanlık inancıyla sınırlı değildir. Bunu bizler Orta Asya bozkırlarından çıkıp Anadolu yaylalarına gelen Türklere ait toplumsal yaşamda da görebilmekteyiz. O zaman denilebilir ki Şamanlığın bu geleneğinin kendisini Anadolu'da yaşayan Türklerin İslamiyet'e girmiş bulunmasına ve Şamanlığın geleneksel merkezinden çok uzak mesafelerle ayrılmış olmasına rağmen mesleki esaslara dayalı bir biçimde sürdürmekte olduğu açıktır. Nitekim buna örnek olarak Anadolu Türklerine özgü olan Ahilik geleneği gösterilebilir.

Bundan da öte kimi araştırmacılara göre İslam dini çerçevesinde Türkler tarafından kurulan çeşitli tarikatlarda bile Şamanlık belirti veya ögelerine rastlamak olanaklıdır (Aydın 1996: 200-1).

Dolayısıyla günümüzde de dünyada görülen mesleki vs. amaçlarla kurulan çeşitli küme gibi oluşumların kökenini olmasa bile en azından örneklerini eski Türk inancı olan Kamlıkta görebilmek pek olanaklıdır. Bunun ise Türklerin tarihinde daha sonraki dönemlerde çeşitli adlar altında ortaya çıkan kümelenme geleneğinin çok eski dönemlere kadar indiğini gösterebilmek açısından son derece önemli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

AYDIN, Erdoğan, (1996). *Nasıl Müslüman Olduk,* Ankara, Doruk Yayıncılık.

ANJİGANOVA, Larissa, (1997). *Traditsionnoye mirovozreniye Hakasov,* Abakan.

BARNOUW, Victor, (1975). *An Introduction to Athropology: Ethnology*. Volume Two, The Dorsey Press.

BOAS, Franz, (1930). The Religion of the Kwakiutl Indians, *Contribution to Anthropology*, Columbia University, vol:10, pt:2, New York;

BUTANAYEV, Viktor, (2003). *Burhanizm türkov Sayano-Altaya*, Abakan, N.F.Katanov Hakas Devlet Üniversitesi Yayınları.

BUTANAYEV, Viktor, (2002). *Sotsialno-Ekonomiçeskaya İstoriya Hogoraya (Hakasiyi) v XIX-Naçale XX v.v.* 2. Baskı, Abakan, N.F.Katanov Hakas Devlet Üniversitesi Yayınları.

BUTANAYEV, Viktor (1999). *Hakas-Orıs Tarhın-Etnografya Söstigi / Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar* Abakan.

KSENOFONTOV, G.V., (1992). *Şamanizm. İzbrannıye trudı*. (Hazırlayan ve önsöz yazan: A.N.Dyaçkova), Yakutsk, Sever Yug Yayınları.

MAYNAGAŞEV, S. D., (1916). "Jertvoprinoşeniye nebu u beltırov", *Sbornik Muzeya antropologiyi i etnografiyi Akademiyi nauk.* III. Cilt, Petersburg.

PATAÇAKOV, K.M., (1993). "Kultura i bıt naseleniya Hakasiyi pri kapitalizme", *İstoriya Hakasiyi s drevneyşih vremön do 1917g.,* Moskova, Nauka, s. 352-403.

RADIN, Paul, (1957). *Primitive Religion:Its Nature and Origin*, New York, Dover Publication.

YAKOVLEV, Ye.K., (1900). *Etnografiçeskiy obzor inorodçeskogo naseleniya dolinı Yujnogo Yeniseya.* Minusinsk.

EVRENSEL DİNLERİN ŞAMANİZM'E YAKLAŞIMI

Mustafa ***ÜNAL****

"Bitiş gördüğün baştır, mezar beşiğe aştır,
Ölü diriye eştir, düşün biraz derince." (Atsız)

26 Temmuz 2007'de Ecel Kuşu'na yakalanan Mehmet Cihat Özönder Hoca'nın ruhuna…

Bu kısa çalışmada, tarihsel olarak aynı bölgede art arda gelen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in kutsal kitaplarında, diğer inanç ve uygulamalara nasıl baktığı konusundaki ilkeleri temel alıp inananlarının ve temsilcilerinin görüşleri ve tavrı doğrultusunda, 18 yy.da din antropolojisi alanına dâhil olan Şamanizm olgusunun nasıl değerlendirildiğini genel çizgileriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Bunun için öncelikle dinî konuları anlayabilmek amacıyla 'din'in ne ve nasıl olduğunu ortaya koymak gerekir. Zira, gerek ilahiyatçı gerekse de din bilimcisi olsun din konusunu tartışanların "din"den ne anladığı, çalışmalarında değişik biçimlerde kendini göstermektedir. İkinci bölümde din tarifi ve özelliklerine göre dünyada yaygın olarak görülen ve evrensel dinler sınıflaması içinde bulunan üç Sami dinin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) kutsal kitaplarında "eskiler" ve "ötekiler" hakkında neler düşünüldüğünü ortaya koyacağız. Çünkü, sonraki dönemlerde ve günümüzde "eskiler" ve "ötekiler" hakkında bu ilkelere göre kanaat ortaya konulmakta, ona göre tavır sergilenmektedir. Son bölümde de buraya kadar ortaya koyduğumuz anlayış ve tavırlara göre önümüze çıkan Şamanizm değerlendirmelerini ortaya koyduktan sonra, bizim görüşlerimizi sunmaya çalışacağız.

1. Din tanımı ve Evrensel Din Temsilcilerinin Özellikleri

Din bilimlerinde ortaya konulan din tarifleri bilinmek durumundadır. Alanımızla ilgili olmasından ötürü, dinler tarihine göre bunu tanımlamak faydalı olacaktır.

Dinler tarihi açısından din; en kısa tanımıyla, kişinin "kutsalla olan ilişkisidir." Biz bu türden ilişkiyi, bütün millî ve evrensel inanç sistemlerinde görebilmekteyiz. Kutsalın içine hem maddi hem de manevi varlık ve nesneler dâhil edilebilir. Bunlar nedir, denildiği zaman kesin bir şekilde sayılarak cevaplandırılamaz, çünkü bunlar coğrafyadan coğrafyaya, milletten millete, zamandan zamana, şartlardan şartlara değişebilmektedir.[1]

---

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Öğr. Üyesi.

1 ELIADE, M., *Patterns in Comparative Religion*, , 2005, s. 7-10 (Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi, *çev.* Mustafa Ünal, Serhat Yay., Konya, s. 23-27.).

Bu özellikleri kültür tarihçileri ortaya çıkarır, din etnolojisi ve antropolojisi de formlarını ortaya koyup tasvir ve tasnif etmesi için dinler tarihine havale eder.[2]

Konumuzun daha anlaşılır olabilmesi için evrensel dinlerin temel özelliklerini ortaya koymak gerekir:

1. Evrensel dinler proseltisttirler yani, yayılmacıdırlar; ortaya çıkmış olduğu coğrafyanın ve toplulukların dışına çıkma yeteneğinde olup sadece bir ırka veya ulusa bağlı kalmayarak başka ırktan insanların da kendisine katılmasına izin verirler.
2. Dışarıdan kabul ettiği milletlerin daha önceden sahip olduğu birtakım inanç ve uygulamaları, kendi evrensellik tabiatı içinde "sindirme" özelliği taşır.
3. Yegâne "kurtuluş dini", kendinden başkası değildir; bu bağlamda ortaya çıktığı coğrafyada kendinden önce ortaya çıkan dinleri "bozulmuş" olarak kabul eder; kendinden sonra çıkanları da "sapık" ilan eder. Kendinden önce çıkan dinlerden birtakım fenomenleri kendi "kurtuluş öğretisine" göre yeniden şekillendirip kurumsallaştırır; kendinden öncekilerin "eksik" veya "bozulmuş" olduğunu, kendilerininkilerin ise "mükemmel" olduğunu kabul eder. Dolayısıyla tekâmülcü bir anlayış içinde bulunur.
4. Yayıldığı kültür ve doğa coğrafyasının genişliği oranında, değişik elemanlar ile sentetize, iç içe olma özelliğine sahiptirler. Dünyanın değişik yerlerinde yapılan dinî antropoloji, dinler tarihi ve karşılaştırmalı dinler tarihi ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçlarından anlaşıldığına göre, ister yerel ister evrensel olsun, hiçbir dinin saf, katıksız olmadığı anlaşılmıştır. Evrensel dinlerde, başka kültürlerden, geleneklerden ve uygarlıklardan alınan başka bir deyişle, haricî etki veya unsurların daha fazla olduğu ortaya konulmuştur.[3]
5. Tarihselcilik anlayışı içinde birtakım olguları, kendi zamanında anlamlandırır.[4]

Evrensel dinler ile birlikte ya da onun içinde yaşama imkânı bulabilen bir olgu daha vardır ki buna halk dini adı verilir. Halk dini, en basit deyimle, evrensel din ile birlikte geleneksel olguların sınır ötesi bölgelerde yeni bir anlayış, yorum ve şekil ile iç içe yaşatıldığı inanç ve uygulamalar biçiminde tarif edilebilir. Tam ve genel anlamıyla da halk inancı, evrensel dinin ortaya çıktığı bölgenin dışında karşılaşıp da kendi bünyesine kabul ettiği yerli fenomenlerin evrenselinkiyle birlikte yaşadığı fenomenler bütününe denir. Dinler tarihi, din sosyolojisi ve din antropolojisinde buna *halk dini* veya y*aygın*

2 BIANCHI, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, *çev.* Mustafa Ünal, Kayseri, 1999, s. 20-24.
3 ELIADE, M., *Patterns in Comparative Religion*, tr. Rosemary Sheed, London, 1971, s. 7-10.
4 SMART, N., *The World's Religions Old Traditions and Modern Transformations*, Cambridge, 1989, Part II.

din de denilmektedir.[5] En pratik bakış açısıyla, değişik mezheplere ayrılan bütün dinlerde halk dinlerinin bulunduğunu ve bulunacağını söyleyebiliriz.

Bunun yanında da resmî ya da kitabi din kavramı bulunmaktadır. Resmî/kitabi din, din kurucularının bizzat kendilerinin veya Tanrı'nın peygamberler aracılığıyla insanlara bildirdiği ve bunlara dayanarak ilgili din bilginlerinin üzerinde tartıştıktan sonra "dinîdir" hükmünü verdikleri olgulardır.[6]

Halk dini, ülkemizde hem günlük ibadetlerini düzenli olarak yerine getiren hem de düzensiz ya da pek nadir yapan ama kendini "Müslüman" olarak tanımlayan kimselerin inanç ve uygulamalarını ihtiva etmektedir. Burada, insanların günlük hayatında sergiledikleri inanç ve uygulamaların, iman edilen dinin resmî öğretilerine uysa da uymasa da, genel dinler tarihi araştırma yöntemlerine göre, "dinî" olarak nitelendirildiğini belirtmemizde yarar vardır.[7]

Dinler tarihçileri için "halk dini" deyimi, aşağılayıcı, küçük düşürücü bir deyim olmayıp tasvir edici bir adlandırmadır; yani, dinler tarihinde resmî din nasıl tasvir ediliyorsa halk dini de aynı yöntem üzere tasvir edilir; hakkında "doğrudur", "yanlıştır", "haktır", "batıldır" gibi hükümlerde bulunulmaz ve içindeki inanç ve pratikler "dinî" olarak nitelendirilir.[8]

İşte bu noktada, bölgemizde ve dünyada yaygın olarak kabul edilen üç Sami din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın da yukarıda verdiğimiz evrensel dinlerin özelliklerini taşıyan birer resmî ya da kitabi din olduklarını söyledikten sonra bunların kutsal kitaplarından başlayarak dinî ve resmî temsilcilerinin diğer dinlere bakışını sırasıyla ortaya koymaya çalışacağız. Şimdi, aşağıda vereceğimiz kutsal kitap alıntılarının, haklı olarak Şamanizm ile ne alakası var gibi bir soru sorulabilir. Bunun için şöyle bir açıklama yapabiliriz: Bütün kutsal kitaplar ve inananları, aynı coğrafyada kendinden önce görülen kitabı tamamen reddetmeyip "bozulmuş" olduklarını, geçerliliğini yitirdiğini ve "öteki" olduklarını kabul eder; kendinden sonra ortaya çıkan din ve kitapları ise, "sapkın" olarak kabul eder. Bu bilgiye dayanarak ileride yapılacak analojik değerlendirmeler de aynı sonucu doğuracağı için kutsal metinlerin temel ilkelerini sırayla ortaya koymak gerekir.

2.a. Yahudi kutsal kitabı Eski Ahit'te, İsrail Oğullarının yalnızca Tanrı Yehova'ya inanmaları, tapınmaları ve onun gösterdiği yoldan gitmeleri tavsiye edilir, bunun karşısında put yapanlar ve bunlara tapanlar şiddetle kınanır:

"Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Allah'ın Yehova benim. Karşımda başka ilahların olmayacaktır. Kendin için oyma put, yukarıda

---

5 VRIJHOF, P. H. and WAARDENBURG, J. (eds.), *Official and Popular Religion*, New York, 1979; MENSCHING, Gustav, *Dini Sosyoloji* (çev. Mehmet Aydın), Konya, 1994; WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi* (çev. Ünver Günay), Kayseri, 1990.

6 ÜNAL, M., "Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi", *FÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı*, S. 5, Elazığ, 2000, s. 227-242.

7 BIANCHI, U., *History of Religions*, Leiden, 1975, s. 5-9.

8 BIANCHI, s. 180-181.

göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın hiç suretini yapmayacaksın; onlara eğilmeyeceksin; çünkü ben, senin Allah'ın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde ayıran, ... emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskanç bir Allah'ım."[9]

Eski Ahit'in başka bir yerinde de diğer kültler ve tanrıların çıkışı eleştirel, reddiyeci ve savunmacı bir tarzda değerlendirilir ki, bununla kendi kurtuluş öğretilerinin doğruluğu ispatlanmaya çalışılır: İsrail Oğullarının Tanrı Yehova'nın peşinden gidenlerin kurtuluşa ereceği[10]; puta tapanların helak olacağı anlatılıp[11] Tanrı ile İsrail Oğullarının ahitleşmesinde Tanrı Yehova, onlara bütün iyilikleri vadetmiş, ancak daha sonra onların şımarmasından, ahlaksızlığı rehber edinmelerinden ve başka tanrıların peşinden gitmelerinden sonra, Rab Yehova'nın onları şiddetli bir biçimde cezalandırdığı ifadelerinde[12] diğerlerine karşı kesin tavrını açıkça gösterir.

2.b. Hristiyanların ötekilere karşı tutumu da Yeni Ahit'te anlatılan Hristiyan kurtuluş öğretisi doğrultusunda şekillenir. Bu öğretiye göre, *kurtuluş*'un tek adresi, Yahudiler tarafından çarmıha gerilen ve Allah'ın kendisini hem Rab hem Mesih yaptığı İsa'dır. Bunun dışında bir kurtuluş yoktur;[13] putçuluk ve onlara kurban kesenler yerilir ve putlar cinlerle eşit görülür.[14] Biraz daha ileri gidilirse, Hristiyan mezhepleri bile kendi aralarında tekfirleşme içine girerek biri diğerini cehenneme atmaktadır. En son örneği şudur: 10 Temmuz 2007'de Katolik Kilisesinin ruhani başkanı Papa Benedict, Katolik Kilisesi dışındaki kiliselerin geçersiz olduğunu yıllar sonra yeniden ilan etmiştir.

2.c. İslam için de aynı durum söz konusudur. Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerinde anlatılanlara göre, insanlar ancak Allah'ın tavsiye ettiği yolda yaşarlarsa kurtuluşa erebilecektir. Kur'an'da belirtildiğine göre, insanın her iki dünyadaki ihtiyacını karşılayan yegâne din İslam olup ondan başka bir din tanıyan kimsenin bu tutumu, Allah katında geçersiz sayılır ve o kimse ahirette ziyan edenlerden olur. Diğer Sami dinler gibi, İslam da putlara tapınmayı kesinlikle yasaklamış olup bu tavır içinde bulunanlar da ahirette cezalandırılacaktır.[15]

Bu şekilde aktardığımız dinlerin başkalarına karşı tutumu, söz konusu bu kitaplara inananlar tarafından da ilerleyen zamanlarda sürdürülmüştür. Özellikle de cihan hâkimiyeti ülküsüne sahip ulusların, o gücün kendisinde oluştuğunu fark ettiği zaman, benimsemiş oldukları evrensel veya yayılmacı karaktere sahip dini, düşman tarafa karşı kullandıkları, tarihin değişik

9 Çıkış, 20:2-6.
10 Mika, 4:1-5.
11 Mezmurlar, 106: 34-7 ve 115:3-8.
12 Hezekiel, 16, 10:5.
13 Resullerin İşleri, 2: 39-47; 4:12; 17:30.
14 I. Korintoslular, 10:18-20.
15 Al-i İmran, 85; Yunus, 18; Necm, 19-20.

dönemlerinde görülmüştür. Bu bağlamda, geçmiş dinsel veya kültürel inanç ve uygulamalar yok edilmeye çalışılmıştır. Bu tür davranışlar hemen hemen dünyanın her yerinde görülmüştür.

Örneğin, 8, 9. ve takip eden yüzyıllarda Saksonlar, Hristiyanlığı bir araç olarak kullanmışlar ve tabiiyetin sembolü olarak herkesin vaftiz olmasını emretmişler ve eski geleneksel veya pagan kültürlere ait inanç ve uygulamaları yasaklamışlar, aksi şekilde davrananlar, otoriteleri yerleştirilinceye kadar, topluca katledilmiştir. Benzer tutum Norveç kralları Olaf Tryggvason (996-1080) ve Kahraman Olof (1015-1030) tarafından sergilenmiştir.[16] Hristiyanlığın kuzey batı kanadında durum böyle iken, doğu kanadında da aynı tutum, Hristiyanlar tarafından Hristiyanlığı kabul etmemekte direnen yahut kabul edip de aynı zamanda geleneksel uygulamalarını devam ettirmek isteyen Kafkasya Türklerine karşı sergilenmekteydi. Bizanslıların tazyiki sonucu, Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalan Arsak Türklerinin hakanı Baça Han, Hristiyanlık dışında kalan bütün uygulamaları, özellikle geleneksel Gök Tanrı inancı etrafındaki en önemli uygulamalardan olan *yuğ törenini* yasaklamış ve bununla ilgili olarak *"Her kim evinde yuğ töreni düzenlerse, elleri bağlı olduğu hâlde Han'ın huzuruna getirilecek ve öldürülecektir.*" emrini çıkarmış ve ayrıca insanların altında toplanarak Tanrı'ya dua ettikleri, kurban sundukları kutsal ağaçları kestirmiştir.[17]

İslam kanadında da durum farklı değildi. Müslüman Araplar askerî, iktisadi ve siyasi bakımdan güçlenip uzak ülkeleri ele geçirmeye başladıkları zamanlar, aynı davranışları başka uluslara karşı sergilemişlerdir. 7 ve 8. yüzyıllarda Müslüman Arap komutanlar (Ubeydullah b. Ziyad 674'te, Aslam b. Zura 676'da, Salm b. Ziyad 680'de, Mesleme b. Abdülmelik 709, 711, 726 ve 728'de, Cerrah b. Abdullah el-Hakemi 730 ve 731'de), kuzeye ve doğuya sefer düzenlemeye başladıklarında, Hazar ve Uygur hakanlarına İslam'ı kabul etmeleri için baskı uygulamışlar ve kan dökmüşlerdir.[18]

İslamiyet'in yayılmaya başlamasıyla birlikte İslam'ı kabul eden ulusların İslam öncesi eski inanç, âdet, örf ve uygulamaları, -hatta Araplar arasında- tatbik edilmesi kesilmedi, devam etti. Müslümanlar arasında veya gayrimüslimler tarafından, Müslümanların "çevre"sinde uygulanan, İslam öncesi birtakım davranış biçimleri (sihir, büyü, korunmalar vs.) "dinî" anlamda tartışılmaya ve üzerinde "fıkhî" hükümler verilmeye başlamıştır. Yani geleneksel dönemde halk tarafından inanılan ve uygulanan fiillerin bir kısmı "İslamî" değildir denilerek "resmî" inanç ve uygulama "formu" oluşturulmuştur. Bu form

16 HUISMAN, J. A., "Christianity and Germanic Religion", *Official and Popular Religion*, ... s. 55-70.

17 SEYİDOV, Mireli, *Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünerken*, Baki, 1989, s. 343, 348, 353.

18 DUNLOP, D. M., "The Khazars", *The World History of the Jewish People*, 10, ed. C. Roth, London, 1966, s. 325-326; MINORSKY, V., "Khazars and the Turks in the Akam al-Marjan", *BSOAS*, 9/1, London, 1973, s. 141-150; KUZGUN, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara, 1985, s. 30, 33.

gerçekleştirilirken “ölçü” olarak, yeri geldikçe bu tür inanç ve uygulamaları kötüleyen veya yasaklayan Kur’an ve Hz. Peygamber’in birtakım uydurma hadisleri veya Arap uygulamaları kullanılmıştır.[19]

Askerî ve siyasi bakımdan benzer örnekleri her milletin tarihinde bol bol görebiliriz.

Evrensel dinlerin halk dinleri içinde gördüğü Şamanik ögeleri, yukarıda verdiğimiz kutsal kitaplardaki tavrına dayanarak kültürel ve dinî baskılar uygulamak suretiyle ortadan kaldırmayı hâlâ amaçlamaktadır. Bunun için de Şamanizm için kullanılan aşağılayıcı ve küçük düşürücü nitelendirmeler, en çok tercih edilen mücadele biçimlerindendir. Bunun en baştaki örneğinin Abdülkadir İnan’ın çalışmaları olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.[20] Onun bu çalışmalarında geleneksel birtakım inanç ve uygulamalar, inceden inceye İslam ile karşı karşıya getirilerek Müslüman halkın söz konusu rit ve ritüellerden uzaklaşması ve hatta düşmanca bir tavır içinde kalmaları mecbur bırakılmış olduğu görülür. Ayrıca, ülkemizde dinler tarihçileri bile Türklerin kurumsallaştırıp sahip olduğu millî inanç ve uygulamaları adlandırırken aşağılayıcı ve dışlayıcı adlar kullanmaktadırlar. Bunun en son örneği Şinasi Gündüz tarafından hazırlanıp Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan “Yaşayan Dünya Dinleri” adlı kitabın Harun Güngör Hocamız tarafından kaleme alınan 16. bölümünde yaşanmıştır. Burada “Geleneksel Türk Dini” başlığı ve adı baştan sona değiştirilip “Eski Türk Dini” adı verilerek dışlayıcı bir tavır ortaya konulmuştur.

Batıda da evrensel dinlerin günlük hayatta egemen olduğu ülkelerin din adamları, söz konusu ülkenin sahip olduğu ilgili dini korumak adına, geleneksel kültüründe var olan Şamanik ögeleri paganik, batıl inanç, hurafe gibi nitelendirmelerle dışlamaya çalışmaktadırlar. Ancak Orta ve Kuzey Avrupa’da görülen Ester ve Noel gibi eski paganik fenomenler Krismıs ve Paskalya adlarını alarak Hristiyanlaştırılmış biçimde günlük hayatta varlıkları devam ettirebilmiştir.

1. Şamanizm Tanımlamaları ve Çalışmaları

19. yüzyılın sonuna doğru, bilim dünyasında anılmaya başlayan Şaman ve Şamanizm kavramlarının, başlangıçta olduğu gibi günümüzde de tanımlanma sorunu bulunmakta olup genel kabul gören bir tanımı yapılamamıştır. Tanım ve ögelerinin belirlenip tipolojilerinin ve morfolojilerinin coğrafyadan coğrafyaya, kültürden kültüre gösterdiği değişikliğe göre ortaya konacak herhangi bir çalışma yapılmamış olup sadece Şaman’ın cemaatine sergilediği

---

19 AKOĞLU, Muharrem, *Cahiliyye Dönemi Arap Kültürü’nün Mezheplerin Doğuşuna Etkisi*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995, s. 1-2, 29-33, 49-52.

20 İNAN, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, TTKB, 1986; İNAN, A., *Makaleler ve İncelemeler I, II*, Ankara, TTKY, 1991.

birtakım büyüsel davranışlar ile söz konusu topluluğun uygarlık seviyesi dikkate alınarak aşağılayıcı birtakım kısır tanımlamalar yapılmaktadır. Aslına bakılacak olursa tanımı ve değerlendirmesi gayet basit olan bu kavram, evrensel din temsilcileri tarafından kasıtlı olarak dışlayıcı ve reddiyeci tarzda ele alınıp değerlendirilmektedir.

Bu kavram Batı dünyasında söz konusu edildiği zaman görülecektir ki, kesinlikle "uygar", "uygarlık", "ilkel", "ilkellik" gibi yargı anlamı bulunan terimler tercih edilmektedir. Son zamanlarda Amerika'da "kasıtlı" olarak Şamanizm lehine yapılan araştırmalar hariç tutulacak olursa Şamanizm ile ilgili bütün tanımlama ve değerlendirmeler, "aşağılayıcı" nitelikte hüküm ifadeleri içermektedir.

Hâlbuki, tanımlama ve değerlendirme hakkı bakımından "dinler tarihi" disiplini öncelikli hakka sahiptir. Zira, dinler tarihi olumlu ya da olumsuz yargı ifadeleri kullanmadan elindeki bütün verileri "dinî" nitelendirmesiyle ele alıp değerlendirerek "daha kabul edilebilir" bir tanım ortaya koyma yeteneğindedir.

Batılı din bilimcileri, ortaya koydukları bilim siyaseti doğrultusunda, bağlı bulundukları dinlerin yararına olabilecek tutum belirlemektedirler. Bu bağlamda "Şamanizm"i de bu yönde tanımlamakta ve tutum sergilemektedirler. Batılı din bilimi adamları evrensel ile tersi olan yerelliği adlandırırlarken iki ayrı kavram kullanırlar ama bunun her ikisi de gizliden gizliye "reddiye", "hakaret" ve "aşağılama" anlamı içerir. Bu kavramlar genelde "batıl inanç", "putperestlik; özelde ise "ilkel din" ve "halk dini"dir. Bu kavramlardan birincisi her dilde de hem uygarlık hem de kültür bakımından geri kalmışlığı ifade eder. İkinci kavramda da eğitimsizliğin ifadesi vurgulanmaktadır.

Bu türden yargı ifadeleriyle dolu normatif Şamanizm tanımlamaları, tipoloji ve morfolojileri bakımından da belli bir yere konulamamaktadır. Amerikalı antropologlar Şamanizm'i, günlük hayatta Şaman'ın büyü yaparak fiziksel ve ruhsal bakımdan hasta insanları iyileştirmesi, birtakım nesnelerle ünsiyet kurarak insan ile tanrısal varlıklar arasında bağlantıyı kurması olarak tanımlarlarken, Şaman'ın her ne kadar geleneksel yollarla işinde uzmanlaşmış olsa da bunun muhataplarının ya da "müşterilerinin" tamamen okumamış, eğitimsiz, cahil kimseler olduğunu sık sık vurgulamaktadırlar. Amerikalılar doğru olarak Şamanizm'in sadece Sibirya ve Altay bölgesi halkları arasında görülmeyip dünyanın her yerinde bulunabileceğini ileri sürmektedirler. Şamanlar hakkındaki görüşleri de başta işaret ettiğimiz gibi, aşağılayıcı türden olup Şamanlar zihinsel ve fiziksel hastalıkları olan şizofrenik kimseler biçiminde tarif edilirler.[21] Örneğin Eduardo Viveiros de Castro, Şamanların avcı ve tarım toplumlarının günlük hayatlarında önemli olan meteoroloji ile

21 WALLACE, Anthony F. C., *Religion An Anthropological View*, New York, 1966, s. 86, 117-126, 145-156.

ilgili birtakım "uyutma" ayinleri yaptıklarını, birtakım hayvanların kılığına girdiklerini belirtirken,[22] Waldemar Bogoras da Şamanların hitap ettiği topluluğun henüz göçebe durumundaki toplayıcı, vahşi ve hasta kalabalıklar olduğu, Şaman'ın da bu serseri topluluğa bereket duaları yaparak onları uyutan medyum olduğunu ileri sürer.[23]

Yakın zamana kadar Amerika kültür siyaseti bu yönde iken, son yıllarda Amerika yerlileri arasında Budizm ve İslam'ın yaygın biçimde kabul edilmesi, kültür stratejistlerini endişelendirmiş ve Yerlilerin "yabancı" dinlere kaymasını engellemek, en azından asgari ölçüde tutabilmek için Yerlilerin dinlerinin Şamanizm olduğu yönünde bir görüş ileri sürmüşlerdir. Son yıllarda dinler tarihi ve din antropolojisi alanlarında yapılan çalışmalarda Şaman ve Şamanizm'in tasvir ve tanımı değiştirilmiştir. Şaman artık dünyanın uçsuz bucaksız herhangi bir yerinde etrafına topladığı bir avuç bunak serseriyi eğlendiren veya göklerde gezdiren büyücü hekim olmayıp kalabalık ve gelişmiş toplulukların ruhsal bozukluklarını tedavi eden "geleneksel tedavi uzmanı" olmuştur. Şamanizm de artık, ruhsal sıkıntılardan uzaklaşmanın, ruhsal rahatlamanın yeni tekniği biçiminde tanıtılarak, Yerlilerin çok eski ve derin bir kültüre sahip olduklarına işaret ederek gururlarının okşanmasına yardımcı olan yeni bir yoldur.[24]

Amerikalı Şaman araştırmacıları yukarıda bahsettiğimiz nedene dayalı olarak Altay, Sibirya ve Tuvalı ilgililerle bir araya gelerek Şamanizm'in kökenlerini, diğer rit ve ritüelleri sağlam temellere oturtmak için ortak çalışmalar yapmaktadırlar. Bunların ilkini 1993 yılında Tuva'da Fin, Kanadalı ve Avusturyalı Şamanologların da katılımıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantılarda Şamanizm'in Sovyet döneminde militan ateizm baskısı altında ne kadar zayıflatıldığı, neredeyse yok olmak üzere olduğu, bundan böyle daha da canlandırılması gerektiği yönünde görüş birliğine varılmıştır.[25]

Sovyet dönemi ve Avrupalı araştırmacılar da Şamanizm'i Amerikalılar gibi, kendileri modern çağda olan ama ilkel bir biçimde yaşayan toplulukların ilkel bir büyüsel-mistik hayat tarzları olduğu yönünde görüş bildirmektedirler. Dilleri ve teknikleri değişik olsa da Şamanizm'in dinsel-büyüsel-mistik örgüsünün dünyanın her yerinde, hayatın her anını içine aldığı ortaya konmaktadır. Sovyet araştırmacıları 1980'lerin sonuna kadar Şamanları, eski inançların bir kısmını bilen ve onları muhataplarına ruhsal birtakım rit ve ritüeller sunarak anlatan bunak kimseler olarak tanımlarken, Şamanizm'i de

22 DE CASTRO, Eduardo Viveiros, "Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism", *A Reader in the Anthropology of Religion*, ed. Michael Lambek, USA, UK., 2005, s. 306-326.

23 BOGORAS, Waldemar, "Shamanistic Performance in the Inner Room", *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, ed. William A. Lessa, Evon Z. Vogt, N. York, London, 1972, s. 381-387.

24 BOWIE, Fiona, *The Anthropology of Religion*, Blackwell USA, UK, 2002, s. 190-218; Michael Harner, Şaman'ın Yolu, tr. Asena Atlas.

25 Bu toplantı ile ilgili olarak Rus ve İngiliz dillerinde yayınlanan *Shamanism in Tuva* adlı tanıtım ve bilgilendirme kitapçığı bulunmaktadır.

bilim ve mantık çağında yeniden doğmaya çalışan ama Sovyet baskısıyla son bulan halk hekimliği biçiminde tarif etmişlerdir.[26]

Sovyet döneminin en önemli etnograflarından olup Kazakistan, Özbekistan ve Sibirya'da Şamanizm üzerine alan araştırmaları yapan Rus kökenli Viladimir Nikolaeviç Basilov, kendinden önceki ve çağdaşı olan araştırmacıların Şamanizm hakkındaki olumsuz görüşlerini kabul etmemiş gibi görünmekle birlikte yumuşak bir söyleyişle bayılma, çıldırma, sara (tutarık), yanılsama ve ruhlarla dalaşma veya anlaşma gibi "Şamanizm hastalığının" Şaman adayları için kaçınılmaz olduğunu ileri sürerek Marksist düşünceyi benimsemiştir.[27]

Nikolay Alekseyeviç Alekseev de Sibirya halkları arasında yapmış olduğu alan araştırması sonucuna göre Şamanizm'i her ne kadar bir din olarak tanımlasa da din olarak tasvir ettiği olgular daha çok Şaman'ın simgesel cin çıkartma, ruh çağırma, ruh hastalarını tedavi etme, vb. seanslar etrafında yoğunlaşmakta olup diğerleri gibi "olumsuz" yaklaşımını" ortaya koymaktadır.[28]

Yaptığı alan araştırmalarında bilimsel ilkeleri büyük oranda uygulayıp içinde bulunduğu ideolojik ortamın etkisini eserinde yansıtmayan A. V. Anohin (ö. 1931), hakkında araştırmalar yaptığı Altay ve Sibirya Türklerinin günlük hayatında görülen inanç ve uygulamalar bütününü her ne kadar Şamanizm olarak adlandırmış olsa da bura halklarının ruh ve Tanrı inançlarından başlayarak insanın ve dünyanın yaratılışı, insanın ölümü ile ilgili inanç ve uygulamalar, kurban, dualar, atalar kültü ve Şaman'ın giyim kuşamı ve bulunduğu çevredeki etkilerini sistemli bir biçimde araştırıp değerlendirmiş olup Şamanizm'i diğer antropolog ve etnologların yaptığı gibi serserilik ve ilkellik olarak kabul etmekten daha ziyade kurumlar arasında ilişkilerin güçlü bir biçimde sağlandığı sistem olarak kabul eder.[29]

Ülkemizde akademik anlamda Şamanizm hakkında yayın yapan araştırmacı, Sovyet bilim adamlarının topladığı bilgi ve bulguları derleyerek bu konuyu Türk kamuoyuna tanıtan kimse Abdülkadir İnan'dır. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, Onun *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* adlı meşhur eseri, Anohin tarzında sistemleştirilmiş olup ilgili inanç ve uygulamalar yüksek kültürlü mantık bağı içinde takdim edilmiş, derleme türünde güzel bir çalışmadır. Kitabın dokuz ve onuncu bölümlerinde konu edilen Şaman hakkında verdiği otacı, efsuncu, büyücü gibi görevine

26 BALZER, Marjorie Mandelstam, "Introduction", *Shamanism Soviet Studies of Traditional Religion in Siberia and Central Asia*, New York, London, 1990, s. xi.

27 BASILOV, V. N., "Chosen by the Spirit", *Shamanism Soviet Studies of Traditional Religion in Siberia and Central Asia*, New York, London, 1990, 3-48.

28 ALEKSEEV, N. A., "Shamanism Among the Turkic Peoples of Siberia Shamans and Their Religious Practices", *Shamanism Soviet Studies of Traditional Religion in Siberia and Central Asia*, New York, London, 1990, s. 49-109.

29 ANOHİN, A. V., *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, *çev*. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006.

bağlı adlandırmaların dışında olumsuz bir anlam yüklemez iken, özellikle Diyanet dergilerinde yazmış olduğu makalelerde İslam'ı savunmak adına kendisinin Şamanizm dediği Geleneksel Türk İnancının Türk coğrafyasında rastladığı ve canlı olarak tutulan birtakım inanç ve uygulamalarını şiddetle reddedip terk edilmesini tavsiye etmiştir.

Yusuf Ziya Yörükan'ın *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm* adlı çalışması, aslında bizim geleneksel Türk dini dediğimiz inanç ve uygulamalar bütününün Sünni ve Alevi İslam içinde günümüze ulaşabilmiş olanlarının hatırlatılması biçiminde hazırlanmış olup savunmacı özelliğe sahiptir.

Yukarıda verdiğimiz Şamanizm çalışmalarında görüldüğü üzere, üzerinde ortak tanım ve tiplendirme yapılamayan ama dünyanın değişik yerlerinde Şaman'ın tedavi, büyü ve ruhsal birtakım uygulamalarını içine alan seanslara dayanılarak Şamanizm adı verilen ama bu seansların dışında kalan inanç ve uygulamalar bütünü bulunmaktadır ki biz buna burada yerel dinler ya da aşağıda üzerinde duracağımız halk dini adını veriyoruz. Bu inanç ve uygulamalar evrensel dinler tarafından baskı altına alınıp yok edilmeye çalışıldığından dolayı dünyanın hiçbir yerinde bir bütün olarak değil de evrensel dinlerin içinde parça parça kalıntılar biçiminde varlığını devam ettirmekte olup halk dini veya paganik ögeler diye ele alınırlar.

Sonuç ve Değerlendirme: Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız üzere, antropologların Şamanizm çalışmaları sırasında yaptıkları gözlemler sonucunda Şamanları bunak, deli, mecnun, serseri, tutarıklı (saralı, epilepsili), kendisine benzer hasta kimseleri tedavi eden, büyücü, sihirbaz gibi aşağılayıcı yargı ifadeleri, bilimsellik adına kabul edilemez bir sonuçtur. Hâlbuki, bir sistem içinde toplumsal bir görevi olan din görevlisi başkası tarafından yargılanmayı hak etmemektedir. Şaman ve Şamanizm, dağınıklığın ve ilkelliğin görüntüsü olarak sunulup tanıtılmaya çalışılmaktadır, ancak dinler tarihi disiplinine göre Şamanizm bir bütün olarak ele alındığında, kurumları arasında mantık zinciri oldukça güçlü olduğu aralarında kopukluk bulunmadığı görülecektir. Böyle olan sistemler dinler tarihinde gelişmiş dinler olarak değerlendirilirler. Sayın Prof.Dr. Harun Güngör'ün de tebliğinde belirttiği gibi en azından Türkler arasındaki Şamanizm'in temel inançlarının Gök Tanrı, tabiat güçleri, atalar kültü ve kozmoloji ve yaratılış; temel ibadetlerinin de ferdî dua etme ve kurban sunma biçiminde; Şamanların da günlük hayatın bazı ögelerinde yol gösterici ve görevli olduğu biçiminde bir sisteme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bize gösteriyor ki adına her ne kadar Şamanizm denilse de geleneksel din sistemlerinin bir kısmı ilkel olmayıp gelişmiş din kategorisinde ele alınabilecektir.

Dışlayıcı din adamları ve din adamı tarzında tavır sergileyen kimseler tarafından geleneksel inanç ve uygulamalar hurafe, batıl inanç, bidat gibi adlandırmalarla söz konusu edilmektedir. Bu tanımlamalar, İslam inancına

sahip saf kimselerin kalbinde şüpheler uyandırmaktadır. Hâlbuki, başta da söylediğimiz gibi, evrensel dinlerin temel özelliklerinden olan senkretizm anlayışı içerisinde bu tanımlamalara giren inanç ve uygulamaların halk inançları adı altında İslamî motiflerle zenginleşmesini sağlayarak İslam dairesi içinde daha da yaygınlaşıp yaşatılmasına imkân verilmelidir. Şurası da unutulmamalıdır ki, Türk coğrafyasında tespit edilen inanç ve uygulamaların İslam'a karşı alternatif bir atmosfer içinde olduğunu söyleyemeyiz. İslam'a karşı imiş gibi göstermeler, başka kültürlerdeki motiflerle benzeşik gibi göstererek zoraki değerlendirmenin sonucudur. Bunun en şiddetlisi, en ağırı yukarıdaki tanımlamalar içine sokarak "şirk" dairesinde değerlendirilen inanç ve uygulamalardır. Biz bunu Türk inanç ve kültür tarihine baktığımız zaman kolayca görebiliriz.[30]

30 Bu konu ile ilgili her bir fenomenin fenomenolojik değerlendirme ile sonucunun ortaya konulması gerekir ki bizim değişik dergi ve sempozyum bildiri kitaplarında yayımladığımız çalışmalarda fenomenolojik sonuçlara ulaşılmıştır.

Sunu

DEĞERLENDİRME*

Dursun *YILDIRIM***

I. Oturum başkanlığı sırasında yaptığı münferit değerlendirmeler

Yaşayan Eski Türk İnançları ile ilgili bu seminerin ilk bölümünde, bu inançları günümüzde yaşayan Saha Türklerinin büyük Şamanlarından Aleksandr Savinov'un icra ettiği ayini izledik. Ayinin ardından dinlediğimiz Harun Güngör'ün sunduğu bildiri, bu seminerin çerçevesini açıklayıcı nitelikte, yaşayan eski Türk inançlarının coğrafyasını, tarihî boyutunu, dönüşüm süreçlerinin sınırlarını ve temel özelliklerini ele alan bir bildiridir. Bu bildiri ile, bundan sonra sunulacak bildirilerin yer alacağı zemin ve çerçeve, biz dinleyenler açısından da belirlenmiş oldu. Seminerin programı hazırlanırken Güngör'den bu çerçeve bildiri, Mustafa Ünal'dan da dönüşümlerin yer aldığı yeni terkip ve durumların değerlendirilmesi istenmişti. Eksik olmasınlar, alanlarının uzmanı bu arkadaşlar bizi geri çevirmediler, kendi adıma da teşekkür ediyorum. Başkanlık ettiğim bu ikinci oturumda yer alan bildirileri ve sahiplerini arz ediyorum. Doç. Dr. Meldan Tanrısal, Kızılderili İnançları ile bağlı bir bildiri sunacaktır. Dr. Ahmet Ali Aslan, Orta Asya ve Kızılderili Şaman Giysileri arasında gözlediği ilişkileri ve benzerlikleri kendi deneyimleri ile de destekleyerek açıklamaya çalışacaktır. Bu bildiriyi, Başkurt bilim adamlarından Doç. Dr. Ahat Salihov'un Başkurt Şamanlarının Tedavi Usulleri adlı bildirisi takip edecektir. Timur Dävletov, bildirisinde, Kamlık İnancında Kam ve Kümelenme Geleneği üzerinde duracaktır. Sonuncu bildiride, Prof. Dr. Mustafa Ünal ise Evrensel Dinlerin Şamanlığı nasıl gördüğü, nasıl değerlendirdiği üzerinde durarak yaşayan eski Türk inançlarının bugün içinde bulunduğu tablonun çerçevesini ortaya çıkaracaktır, diye düşünüyorum.

Şimdi ilk bildirinin sahibi Doç. Dr. Meldan Tanrısal'ın Kızılderili inançlarıyla ilgili yapacağı konuşma üzerine burada kendime de söz hakkı tanıyarak birkaç söz etmek istiyorum. Etnolojik, arkeolojik ve etnografik bilgi, bulgu ve belgelere göre Meldan Tanrısal'ın sözünü ettiği Amerikan Kızılderilileri bildiğiniz gibi Sovyet bilim dünyasında da, Bering Boğazı'ndan Kuzey Amerika'ya geçen paleo-asyatik kavimler olarak belirlenmiştir. Batı dünyasında da bu yolda kimi yayınlar çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Meldan Tanrısal'ın bildirisinde yer alan törenler ve inançlar konuya ilgi duyanlar için yeni bir mukayeseli çalışma bağlamı oluşturabilir, diye düşünüyorum. Dr. Ahmet Arslan, Amerikan Kızılderilileriyle Orta Asya halklarının Şamanlık inançları arasındaki bağı onların giysileri bağlamında ele alıp değerlendirirken, anlatısına Şamanlar ile yaptığı görüşmeleri ve tecrübeleri de katarak renkli bir bildiri dinlememize fırsat

* Bant kaydı Sıdıka Karaca tarafından çözümlenmiştir.

** Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

verdi ve Şamanların gücü ve gelecek algılaması üzerine yaşanmış bir tecrübeyi aktarması bakımından Dr. Aslan'ın bildirisi bana oldukça ilgi çekici bir bildiri olarak göründü. İlgi çekici yanı, bildirinin bilgi ve görüntü yanı sıra, yaşanmış tecrübelerin anlatısıyla zenginleştirilmiş olmasıydı.

Ahat Salihov, biraz önce bildirisinde Kamların/Şamanların hangi durumlarda ve hastalık hâllerinde kullandığı tedavi usullerini, bize, kaynak bilgilerine ve şahsi gözlemlerine dayalı biçimde yapmış olduğu tespitler ışığında açıkladı. Kendisine, Başkurt Türkleri arasında yaşayan eski Türk inançlarını bilim dünyasına taşıması nedeniyle çok teşekkür ediyorum. Başkurt Türkleri arasında yaşayan "el verme" meselesi ilginç geldi, bana çocukluk günlerimi ve Beykana'mı (babaannemi) hatırlattı. Doğrusu bu el verme meselesi sanırım Türk dünyasının her yerinde şimdi de yaşıyor olmalı. Beykana'm da ocak idi. Köyün her derdi olan, kendini evimizin kapı eşiğinde bulur, çare bulmaya gelirdi. Beykana'm ne denli çok istemiş ise de aile bireylerinden hiç kimse kendisinden el almak istememişler. Böyle de olsa, ocak olan evin bireylerinde esintiler kaldığı kanısındayım. Bireysel kimi tecrübelerim veya kimi rastlantılar her nedense bende böyle bir izlenim uyandırmıştır. Belki aramızda da böyle ocak olan ailelerden arkadaşlarımız vardır.

Timur Dävletov'un kamlar ve onların kümelenmesi, Prof. Dr. Mustafa Ünal'ın ise evrensel dinlerin bakış açısından Şamanlığın değerlendirilmesi hakkında vermiş olduğu bildiriler ile bu oturum tamamlanmış bulunuyor. Bütün bildiri sahiplerine, yaşayan eski Türk inançları seminerine yapmış oldukları önemli bilimsel katkılardan dolayı ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Böylece, sabahleyin bir şaman ayini ve Harun Güngör'ün çerçeve konuşmasıyla başlayan seminerimiz, Mustafa Ünal'ın konuşmasıyla burada tamamlanmış oldu. Bu iki bildiri arasında da birbirinden güzel ve birbirini tamamlayan bildiriler dinledik, fevkalade güzel konuşmalar ziyafetini tatmış olduk. Çünkü bu kadar kısa zaman içinde, Cihat Bey'in hatırını ve ricasını kırmayan değerli uzman arkadaşların çok iyi hazırlayarak bize sunduğu bu değerli bildiriler, benim açımdan bir bilim ziyafeti oldu. Hepsine uzun uzun, ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Şimdi dört buçuğa kadar süremiz var. Yani bildiri sahiplerine dinleyicilerin soru sorma hakkı var ve bunu burada gerçekleştireceğiz. Fakat, 3. oturum da, 17.00'de başlayacak ve bu oturumda, seminerin bir değerlendirmesi yapılacaktır.

İsterseniz oturuma şimdi on dakikalık bir ara verelim. Ondan sonra, kısa bir değerlendirme yapalım ve ardından değerli arkadaşlarımla birlikte sizin sorularınızı alalım. Akabinde de bu oturumu kapatalım, ne dersiniz? Devam edelim mi, diyorsunuz; yani, ara vermeyelim, öyle mi, peki o zaman, oturuma soru-cevaplar ile devam ediyoruz.

Şimdi bu oturumdaki bildirilerle ilgili konuşmacı arkadaşlarımıza soracağınız sorular varsa, buyurun o soruları alabilirim. Yalnız, sorulara geçmeden önce, Dr. Aslan'ın yaşayan eski Türk inançları ile ilgili çalışmaların azlığından yakınmaları üzerine birkaç söz söylememe müsaade ederseniz küçük bir açıklama yapmak

istiyorum. Bilindiği üzere, yıllar önce Hacettepe Üniversitesi bünyesinde lisans, yüksek lisans ve doktora programları aynı zamanda yürüyen Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalını kurdum. Programlarında yaşayan eski Türk inançlarıyla, Şamanlıkla veya Türk inançlarıyla ilgili dersler verilmekte, kurumsal düzlemde araştırmalar yapılmakta ve çeşitli düzeylerde tezler gerçekleştirilmektedir. Belki kendisi Hacettepe Üniversitesindeki bu gelişmelerden haberdar olamamıştır. Haberdar olmadığından dolayı da burada yapılan çalışmalardan bilgi sahibi olmayabilir ama şimdi burada ve bu fırsatta o eksikliği gidermek olanağı vardır. Ama kurumlaşma sözünden kasıt, ülkede yaşayan eski Türk inançları üzerine çalışan müstakil bir enstitünün olmayışı ise, evet, böyle bir kurum, bir araştırma enstitüsü yok Türkiye'de.

Ancak, eski Türk dinleri ve inançları ile ilgili bilimsel araştırmaların tarihî geçmişi, Türkiye'de bir yüz yılı buluyor, bunu da burada söylemeliyiz. Abdülkadir İnan bu konuda yaptığı kapsamlı ve eşsiz çalışmalar ile âdeta bir enstitü işlevi görmüştür. Köprülü gibi bir enstitü vardır. Yani bütün bunları ve yapılan çalışmaları bilmekte yarar var, bu alanda kimse bir şey bilmiyor veya hiçbir şey yapılmamış gibi de bir suçlama veya tenkit içine girmemiz doğru olmaz, kanısındayım. Ama şunu söylersek doğrudur: Eski ve yaşayan Türk inançları ile ilgili yapılanlar azdır. Evet, bu doğrudur; daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır.

Ne yazık ki bu sahada da, bizi ilgilendiren pek çok sahada olduğu gibi, daha çok yabancı bilim adamları ve uzmanları uğraşmış ve eser vermiştir. Böyle dersek, bu doğrudur. Bilim tarihimize, daha doğrusu, bize ait bilgilerin öğrenilmesi tarihine bu açıdan baktığımız zaman, bize ait olan şeyleri başkalarından öğrendiğimiz gerçeği ortaya çıkar. Kendimizi öğrenme tarihi, bu bakımdan acı şeylerle doludur. Bunlara kendimizi öğrenme sürecinde tanık oluruz. Mesela Bengütaş Yazıtlarını da bir Türk bilim adamı değil, W. Thomsen adlı bir Avrupalı bilim adamı ilk kez okudu. Allah'tan okumuş, ne iyi etmiş, yitip gitmelerini önlemiş ve bize armağan etmiş.

Biz, bize ait şeyleri ilk kez keşfetme yahut okuma ve açıklama imkânı bulamadık. Biz bunları yapmaya hazır olmaz isek, elbette başkaları öncü olur. Hiç şüphesiz bu yakınmalar bazen bazı şeylerin gerçekleştirilmesine enerji yaratır. Neticede, o enerji işe dönüştürüldüğünde biz de uyanacağız, çalışacağız, teşkilatlanacağız, kurumsallaşacağız ve eksiklerimizi tamamlamanın yolunu arayacağız. Bütün bunlardan kastım sadece bilim adamları değil elbette; yani bizi yönetenleri bunları geliştirmede, bunları gerçekleştirmede, bunları kurumlaştırmada uyandırmamız, onlara bu yolda baskı yapmamız gerekiyor. Bu ülke bizim, bu devlet bizim ise, bilmeliyiz ki, bizden başka da bunlara sahip çıkacak, adam yetiştirecek ve onları bu yola sevk edecek kimse yok; yani, yukarıdan birisi gelip de bize bu imkânı sağlamayacaktır. Ya biz yapacağız, ya da biz yapacağız; önümüzde sadece bu iki şık var ve sonuçta, bu iki şıkkın ikisi de biziz, bu gerçeği gözden kaçırmamalıyız.

Amerika kıtası üzerine geçmiş ve Kızılderili kabileleri olarak bilinen Paleo-asyatik kavimler ile Avrasya Türk kavimleri arasında bir organik dil bağı var mı sorusuna tam bir cevap verecek bilgim yok. Ancak, böyle bir bağ varlığı üzerinde yazılmış muhtelif araştırmalar da vardır. Çoğunun dilleri ve dinleri baskı yoluyla değiştirtilmiştir. Bugün belki dil bakımından bir benzerlik olup olmadığı incelenebilir bir düzlemde olmayabilir ama antropolojik ve etnografik benzerlikler, mitolojik algılamalar, bu kavimlerin, bu kabilelerin, Orta Asya kavimleriyle ortak bir kültüre sahip olduklarını uzmanlara düşündürtüyor. Ama bu olay ne zaman olmuş, kıtadan kıtaya geçtikleri tarih tabii, tam tahmin edilemiyor.

Bir akrabalık düşünülebilir mi, yani bunun varlığını iddia edenler de var ama, bunun kanıtlanabilmesi için çok çalışılması gerekiyor. Hepimizin birden çok iş yapması gerekiyor, birden çok dil bilmesi gerekiyor ve başkalarının yaptıkları yere bizim de erişmemiz gerekiyor. Bu erişme imkânlarını sağlayacak örgütlenme biçimini ortaya çıkarmamız gerekiyor. Çıkarmayan devleti, devlet hâline getirip çıkarttırmasını sağlamamız gerekiyor. Bütün bunların yapılması gerekiyor, yapıldığı ölçüde sorunlar çözülebilir. Burada dertleşip sadece kendi kendimize hasbihâl edersek yine bir gün bu salonlarda bir kere daha aynı konular üzerinde hasbihâl etmeye gelen bilim adamları ve dinleyicileri oluruz. Yani, bu işler sözle olmuyor, bu işler iradeyle oluşuyor. Bunun için aklı, ufku ve geleceği tasarlayan bir devlet, böyle bir devlet mekanizmasının yarattığı irade, o iradenin ortaya çıkardığı enerji ve iş gerekir; o işe uygun donanımlı, iyi yetiştirilmiş kadrolar gerekiyor; bunları gerçekleştirecek devletimi arıyorum, siz de arayın ve olanı da böyle olmaya zorlayın, zorlayalım. Onun için çaba göstermeliyiz, diye düşünüyorum.

Şimdi bir arkadaşım sıraların boşluğundan, katılımın azlığından söz etti. Bir bakıma bu arkadaşım haklıdır. Ancak, durum şöyle; bu hafta üniversitemizde sınav haftası maalesef, ara sınavları yapılıyor, ne yazık ki sınavların çoğu da bugüne tesadüf etti. O bakımdan tabii konuyla ilgili bölümlerin öğrencileri bu sınavlara çakılı kaldı; ama şu var: Türk kültürü sadece Türk Halk Bilimi ya da Türk Dili Edebiyatı bölümü öğrencilerini ilgilendirmiyor; tabii, diğer bölümlerin de ilgisini çekecek durumda olması gerekiyor. Ama onlara da haksızlık etmeyelim, Tarih bölümünün de Sosyoloji bölümünün öğrencileri de sınavlara aynı şekilde tutsak olmuştur. O bakımdan salonu bu şekilde az katılımlı ile gördünüz, doğru diyorsunuz. Türk kültürüyle ilgili yapılan çalışmaların Türkiye'de yaşadığı trajedi bu dayanılmaz yalnızlık duygusudur. Yani bu trajediyi yaratan sen ya da ben değilim. Bu trajediyi yaratan kurum ve kuruluşlarıyla içinde yaşadığımız toplumun şekillenmesine yön verenlerdir; eğitim yapımızdır. Bütün bunların değişmesi gerekiyor. Yani yeniden bu insanların kendileri olması icap ediyor. Kendileri olabilmesi için de idrakin harekete geçmesi, geçirilmesi icap ediyor. Onu kim yapacak? İşte, biz yapacağız; bu salondakiler, bizler, elimizden geldiğince ve enerjimizin yettiğince bunu gerçekleştirmeye çalışacağız. Başka

çaremiz yok yani. İşte görüyorsunuz her hafta her gün televizyonlarda "lay lay lom" programlarıyla beyinler yıkanıyor, siliniyor; güne başlarken yeniden yazılıyor, akşam yeniden siliniyor. Böyle bir medya ve ekonomik algılama biçimi ile köksüzlüğe dayalı ve olanı parçalayıp yok etmeye dönük böyle bir kültürsüzlük ve eğitimsizlik, dershane eğitimine teslim at yarışçısı yetiştiren eğitim politikası veya politikalarıyla Türkiye'de kendi mirasımıza karşı dinleyici ilgisi beklemek, salonların dolmasını beklemek ve görmek, doğrusu çok şaşırtıcı olur.

Bugün burada bildiri sahiplerinin ve sizlerin sorularıyla açılan konuların ve değerlerin kapsadığı muazzam sorunların çözümleri elbette bir günlük sempozyumun içine sığmayacak kadar geniş meseleleri içerir, bir güne sığmaz ve sığmıyor da. Bugün burada bildiri sahibi arkadaşlarım, problemlerin mümkün olduğunca belli noktalarını vurguladılar; hem kıtalar arası ilişkiler ve hem de kıtamız Avrasya içindeki tarih ve coğrafya bağlamındaki ilişkiler ile bağlı bir çerçeve üzerinde yoğunlaşmaya çalıştılar. Bu şekilde bildiriler düzenledik, yoksa üzerinde durulacak sayısız konu, sayısız mesele var.

Ben kendi çocukluğumu sizlere anlatsam, o da kendi başına, kendi sağlık sorunlarım da dâhil olmak üzere, benim tamamen Şamani bir dünyadan geldiğimi size açıklamama olanak veren bir bildiri oluşturur. Ama bütün bunlara, düzenlediğimiz bu seminer çerçevesinde yer vermek imkânı maalesef yoktur. Bir günde bütün bu meseleler çözümlenmez. Diğer meseleye, dinleyicilerin benim ile ilgili istemine gelince, sorunları benim çözmem istemi, inşallah Allah sizi söyletiyordur diyorum. Belki bir gün sayısal çekilişin en büyük ikramiyesi ya da tarihin en büyük millî piyango ikramiyesi isteminiz ile bana çıkacaktır, kim bilir? O zaman, ben bu ülkede ne yapacağımı biliyorum. Teşekkür ederim.

Yalnız, unutmayalım, bu ülkede ve devlet çarkında karar vericiler bizler değiliz. İnşallah dileklerinizi duyacak olan bir yetkili, bir sorumlu olur, bir kulak olur ve dileklerinizi gerçekleştirir. Efendim son soruyu almıştım. Şimdi değerlendirme oturumuna ihtiyaç var mı bilmiyorum, bu kadar güzel sorularla seminer bence değerlendirilmiş oldu sanıyorum. Devam mı edelim sonraki oturuma, peki öyleyse, şimdi on dakikalık bir ara veriyoruz.

II. Bildiriler üzerine bir değerlendirme

Değerli arkadaşlarım, sabah ve öğleden sonra yaptığımız iki oturumda, Türk kavimlerinin inançlarını, tarihi ve coğrafi boyutlarını, onların kendi tarihî coğrafyasında ve aynı zamanda benzer inanç yapılarını gösteren kavimler ile ele alıp inceleyen ve bildiri veren arkadaşlarımız oldu. Ahmet Aslan'ın tespit ettiği Kuzey Amerika Kızılderilileri arasındaki Türkçe kelimeler ve âdetler önemli çalışma alanları oluşturur. Meldan Hanım'ın Kızılderili kültürüyle ilgili gündeme getirdiği tespitler ve bunlar arasındaki ilişkiler de dikkatimizi bir başka boyut üzerine çekti. Zaten böyle bir ilişkinin varlığı konusunda daha önce ben de görüşlerimi ifade ettim burada, tekrar etmeyeceğim. Eldeki mevcut faraziyeler,

teoriler ve etnografik malzemeler mevcut sorunu çözmeye yeterli değildir. Bu antropolojik ve etnografik bulgular ışığında da benzerlikler üzerine makale yazıldığını söyleyebiliriz. Dinler ve inançlar üzerine sayısız araştırma, sayısız çalışma, sayısız eser vücuda gelmiştir.

İnançlar, dinler ve inançlar, onlar üzerine yapılmış sayısız araştırma, sayısız çalışma, sayısız eser vücuda gelmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen inançlarla ilgili sorunlar ne dün çözülebilmiştir ne bugün ne de yarın çözülebilecektir. Bu, onun tabiatında olan sürekli insanla birlikte zaman içinde ilerleyen, gelişen, değişen, dönüşen, yeniden vücut bulan bir karaktere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bizim burada yaptığımız şey kendi insanlarımızın inanç dünyasında semavi dinler öncesi taşıdığımız, yaşadığımız, yaşatmakta olduğumuz unsurların neler olup olmadığını anlamaya çalışmak, onların tabiatını anlamaya çalışmak, böylece kendimizi anlamaya çalışmak manasındadır. Dolayısıyla, burada verilen bildiriler, birbirini tamamlayan niteliktedir, hepsi bir bütünü, bir resmi önümüze çıkarmaya çalışan güzel bilimsel çalışmalardır ve her birisi için ayrı ayrı övücü sözler söylemek mümkündür ve buna layıktır. Burada bu çalışmalar noktalanacak değil belki bazı arkadaşlarımızın ifade ettiği gibi Türkiye'de seminer manasındaki bu ilk çalışma bu konuda gerçekleşmiş oluyor. Yani müstakil olarak buna ayrılmış bir çalışma olarak kendini göstermektedir.

İnançlarımızla ilgili, burada sözünü ettiğimiz yaşayan eski inançlarımızla bağlı ritüeller üzerine elbette birçok uluslararası kongrede, folklor ve tarih kongrelerinde, şu ya da bu şekilde bu meselelere değinen bildiriler verilmekte, makaleler yazılmaktadır. Ancak bu seminerin özelliği bana göre kendi içinde bir bütün teşkil etmesidir. Yani seminerin o inançlara ait bir ritüelle başlaması; önce nasıl bir maziden, nasıl bir hareket, his, duyuş, var oluş dünyasından neler taşıdığımızı anlamamıza yardım eden yardımcı olan bir ayinle başlamış olmasıdır. Bu bakımdan kendi başına önemli bir başlangıç olarak değerlendirmekteyim ve bundan dolayı da hem TÜRKSOY'u hem de Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Başkanlarını kutluyorum.

Kendi adıma ve hepimiz adına onlara teşekkür ediyorum. Böyle bir günde, böyle bir seminere böyle bir ritüeli taşıdıkları için teşekkür ediyorum. Harun Güngör'ün seminerin çerçevesini çizen kavramlar ile ilgili ve sonda, dinler, semavi dinler ve dinler açısından seminerde ele alınan inançların yerini belirleyen Mustafa Ünal'ın bildirileri arasında yer alan bildiriler ile konunun bir bütün fotoğrafını ortaya çıkaran arkadaşlara da teşekkür ediyorum; bu açıdan onları kutluyorum. Onların sunmuş olduğu bildiriler üzerine söyleyebileceğim, ekleyebileceğim fazla bir şey yok. Ancak, günümüzde inançlarla ilgili gördüğüm çalışmalar üzerine birkaç söz söylemek istiyorum. Bu çalışmaları, üç kategoride anlamamız gerekir, diye düşünüyorum.

Bunlardan biri bu çalışmalar, tümüyle gerçekten bilimsel nitelikli hedefleri olan çalışmalardır. Bunlar, bizimle ilgili olanları şüphesiz kendi dinimizi, kendi

ruhumuzu, hayal dünyamızı, tahayyül ettiğimiz âlemi anlamamıza ve kendimizi bilmemize yardım edecek psikolojik dünyamızı zenginleştirecek bilgileri ortaya çıkaran ciddi, objektif, bilimsel ölçütlere dayalı çalışmalardır. Bütün insanlık için bu birinci kategoride saydığım çalışmalar geçerlidir. İkinci kategoride sayacağım grupsa tamamen dinî ve ideolojik olan çalışmalardır. Yani bunlar bir dinin anlaşılması, bir inanç yapısının anlaşılması üzerine değil de bu inanç yapısı üzerinden kendi hedeflerini, kendi ideolojilerini, dinî gerçeklerini yaymaya veya yayma alanları açmaya dönük olan çalışmalardır. Bu çalışmaları dünyada yapabilen ülkeler teşkilatlanmış, devlet niteliği kazanmış, misyonu olan ülkelerdir. Bizim gibi henüz misyonunu bulamamış ülkeler için bu geçerli değildir.

Üçüncü gruptaki faaliyetler ve çalışmalarsa gösteri ve ticarete dönük olan çalışmalar, araştırmalar, yayınlar vesairedir. Bu da işin turistik, gösterim, ticaret boyutudur. Bu son iki kategorideki çalışmalar bizim alanımızı, bizim disiplinimizi doğrudan doğruya ilgilendirmemekte ama dolaylı biçimde de olsa içinde yaşadığımız ortamın bir parçası olarak bizi sürekli rahatsız etmektedir. Hepimizi şüphesiz rahatsız etmektedir. Ben bu açıdan bu çalışmaların gerçekten misyonu olan kurumlarca daha sunulabilir biçimde araştırılmasına imkân verecek şartlara kavuşturulmasını diliyorum. Yani inançlar bir toplumun bütünleşmesine yardım edici en büyük unsur olduğu gibi parçalanmasına sebep olacak en büyük unsura da dönüştürülebilir. İşte en azından bu tür teşebbüslerde bulunabileceklerin karşısında toplumu diri tutabilmenin yolunu bulabilmek, anlayabilmek, ortaya çıkarabilmek açısından böyle bir merkeze böyle bir kurumlaşmaya ihtiyaç olduğu açıktır ama bizim hangi konuda, neyi gerçek hedeflerine göre düzenlediğimizi gönül rahatlığıyla düşünebiliyoruz.

Biz gerçekten bu ülkenin bir vatandaşı olarak sahip olduğumuz eğitim kurumunun hedefini vatandaşlar olarak biliyor muyuz ya da kalkınma projelerinin hedefinin gelecekteki ülkeyi taşıyacağı, taşıması icap eden mesafenin ve sonuçlarının ne olacağı konusunda yönetenlerimizin herhangi bir fikri var mı? Ben bilmiyorum, sadece şunu duydum: 2023 yılında 10.000 dolarlık kimin cebine gireceği belli olmayan millî gelir fert başına olacakmış. Yani 5.000 dolar olan ama adam gibi ayakta dimdik duran bir ülkenin çocukları olma şansını, hedefini ortaya koyan bir projeyi ben daha sıcak, daha anlamlı buluyorum. Yani demek istediğim şudur: Bu ülkede bir silkinme, bir kendine gelme, hani kitabelerde Bengütaş Yazıtları'nda ta 700. yıldan 720'lerden sesleniyor ya… O, o günkü insanlara da sesleniyor işin tuhaf tarafı, "Titre ve kendine gel!" diyor. Düşün, oradaki titremek "Düşün ve kendine gel!" yani "Bütün bunları düşün, bu yaşadıklarını düşün ve önüne hedef koy, bir daha o duruma düşmeden yürü!" Bunu söylemek istiyor.

Biz bunu zaman zaman yüzyıllar içinde becerdik, becermedik değil, becermedik dersek bugün buradaki varlığımızı sorgulamamız icap eder; becerdik ama beceremediğimiz işte bu süreçte şu üç yüz yıllık süreçte beceremediğimiz de ortada önümüzde duran çıplak bir gerçek. Bunu aşmak için de bilime, teknolojiye

hiçbir şey bahane bulmadan sahip olmamız, bize ait kılmamız ve kültürümüzü de onunla birlikte yoğurmak suretiyle daha ileriye taşıyan bir projemiz olmalı, bir heyecanımız olmalı. Aşk olmadan meşk olmaz. Aşk, yaratmanın esasıdır. Ruhumuzda hücrelerimizde yaratmanın esasını duyabilmek için aşk olması gerekiyor. Bu topluluğun yani içinde yaşadığımız ülkenin insanlarının ruhu çalınmış. İşte o ruhu geri getirecek bir "kam"a ihtiyacımız var. O "kam" ortaya çıkmalı; bu toplumun bu topluluğun ruhunu çalanlardan ruhunu geri getirip yeniden yaratma sürecine girmesini sağlaması icap ediyor. Bunları düşündürdü bugünkü seminer. Bu duygu ve düşüncelerle sizleri selamlıyor ve beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ *

Mehmet Cihat ***ÖZÖNDER*****

Değerli Katılımcılar,

Gerçekten, iki gün süren bu bilgi şöleni amacımıza ulaşmamızın somut bir göstergesidir. Değerlendirmeyi Sayın Dursun Yıldırım yaptığı için ben sonuç kısmıyla ilgili birkaç cümle söyleyerek bu güzel günü noktalamak istiyorum. Bizim "bilgi şöleni" adını verdiğimiz ve içerisinde dün akşam gerçekleştirilen, gözlere, kulaklara, yüreklere hitap eden o gerçekten görkemli tiyatro Kızıl Kam oyununun, bir daha kolay kolay görülemeyecek bir özellikte olduğunu ve bunu kaçıran gençlerimize onlar adına üzüldüğümü ifade ederek sözlerime başlamak istiyorum. Bugünkü bilgi şölenimizin bilgi yolu kısmında, programa dikkat ettiyseniz, birbirini tamamlayan bir bütünlük içinde sıralanmış olduğunu yine burada tekrar ifade edeceğim. Sayın Harun Güngör'ün "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar" başlıklı bildirisi gerçekten bu bütünlüğü gözler önüne sermiştir. , Hem ilahiyatçı kimliği hem de Türkçü kimliğiyle meseleye yaklaşan Güngör'ün, bütününü kapsayan o çerçeve tebliği, gerçekten hepimiz için hem daha çok bilgi sahibi olmamızı gerçekleştiren bir olaydı hem de yönümüzü tayin etmemize çok büyük katkısı oldu. Sayın Larisa Anjiganova'nın "Geleneksel ve Çağdaş Hakas Kam İnancı" başlıklı tebliği için de burada kendisine tekrar teşekkür etmek isterim. Gerçekten fiziki mekân olarak uzakta ama duygu olarak gönlümüzdeki akrabalarımızın şu anda, yani Hakasya'daki kardeşlerimizin şu anda nasıl bir inanç kurumu çerçevesinde bulunduklarını, nasıl yeni bir oluşum ve yeni arayışlar içerisinde olduklarını da bizlere ifade ettiği, açıkladığı için de gerçekten burada tekrar kendilerine teşekkürü bir borç bilirim. Üçüncü konuşmacı Valery Vasilyev, kendisi çok büyük bir alicenaplık gösterdi, unvanını düzelterek başka bir mesajı da verdi. Bu mesaj bizim zaten hem Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü hem de TÜRKSOY olarak üzerinde durduğumuz çok önemli bir görevdi, bunu tekrar hatırlattı. Saha Sire'deki, yani Rusların deyimiyle Yakutistan, oradan dolaylı olarak bütün dünya literatürüne girmiş ismi de Yakutistan, ama kendilerine verdikleri isimle Saha Sire veyahut da bugün bizim, Türkiye'de de Saha Yeri adını verdiğimiz, yine o uzak ülkedeki yakınlarımızın kendi dillerine ne kadar önem verdiğini vurgulayan esas tebliğinin yanı sıra arada ilave olarak sunmuş olduğu bir konu, bence çok daha önemliydi. Bunu hepimizin düşünmesi gerektiğini vurguladı ve bu vurgu içinde yaşadığımız şartlarda Türkçenin ve bizim için Türkçe yayın yapmanın ne derece önemli olduğunu bize hatırlatması açısından da son derece önemliydi. Bugün eğer,

* Bant kaydı Sıdıka Karaca tarafından çözümlenmiştir.

** Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

içinde yaşadığımız şartlarda, akademik hayatta bile, kendi dilimizi ikinci plana itmiş bir anlayış tarafından yönlendiriliyorsak bu durum, bu ülkenin geleceği açısından gerçekten düşündürücüdür. Akademik ilerlemelerde, yükseltmelerde önceliğin Türkçeye verilmesinin ne kadar önemli olduğunu, uluslararası alana çıkmak için de kendi ana dilini ön plana çıkarmanın önemini, satır aralarında bize vurguladı. Bu tespit, bizim hem Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün hem de TÜRKSOY'un ana hedeflerinden biri olma özelliğini de taşıdığı için, kendilerine burada bu konudaki hatırlatması sebebiyle de tekrar teşekkür etmek istiyorum. Yine ilk oturumun son tebliğini genç araştırmacı Sayın Bülent Gül sundu. Yok olmakta olan daha başka Türk boyu olan, yani fizik olarak varlığı yok olmak üzere olan Duhalar konusuna dikkat çektiği için ve bu konuda birçok bilimsel araştırmanın yapılması gerektiğine, en azından işaret ettiği için kendilerine burada teşekkür etmek istiyorum. Verdiği bilgilerin dışında Duhalar, yine Türk kültür coğrafyasının bu oldukça uzak köşesinde ama yine yüreklerimizde yaşayan bir topluluk olarak hatırımızda kalacaktır.

İkinci oturumdaki konuşmacılardan Sayın Meldan Tanrısal, çok büyük zorluklarla aramıza katıldı. Yurt dışından gece yarısı gelmişti ve gerçekten bizi kırmayarak buraya katıldı. Daha önceden, bu bilgi şöleni hazırlığı sırasında, kendileriyle Kızılderili kavramı üzerine bizi düşündürmesi gerektiği konusunu konuşmuştuk. Gerçekten çok büyük fedakârlıkla katıldı ve o dünyanın görüntüsünü bize sunarken o, Kızılderili ve Türk toplulukları arasındaki benzerliklerin en azından karşılaştırılabilmesi için bir imkân da vermiş oldu. Ayrıca kendilerinin, şu anda Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümünün dışında, Kızılderili Araştırmaları Grubumuzun da kurucularındandır ve bu konuda çok ciddi çalışmalar yapan bir akademisyen arkadaşımız olması da sizin dikkatlerinize sunmam gereken son derece önemli bir husustur. Kendilerine, Kızılderili araştırmaları konusunda ve bu kültürün Türk kültürüyle olan paralelliklerini göstermesinin de son derece önemli olduğunu bize hatırlatması açısından da teşekkürü bir borç biliyorum. Değerli dostumuz Sayın Ahmet Ali Arslan, zaten bu salonda hemen hemen bütün gönülleri fethetti. Aradaki bağlantıları ve bu Kızılderili kültürüyle tekrar Bering Boğazı'ndan geri geçerek Orta Asya yani daha doğrusu bugünkü ismiyle Sibirya'dan Orta Asya'ya, oradan da Türkiye'ye kadar olan çizgide, eski Türk inancının, değişik isimler altında olsa da aslında bir bütünlüğü göstermesi açısından bu konuya dikkat çektiği için ben, tekrar kendilerine teşekkür ediyorum. Aslında elinde çok daha fazla malzeme olduğunu da biliyorum. Arslan'ın eserlerinden de bunları biliyoruz. Bu paralelliği daha da geniş bir şekilde göstererek, katkıda bulunacak yazılarıyla ve belki de diğer görüntülü malzemeleriyle destek olurlarsa büyük bir boşluğu dolduracaklarından eminim. Temennilerine de katılıyorum ama aslında şu anda bugünün temel konusunu eski Türk inancı, yaşayan eski Türk inançları olarak belirlemiştik. Bu çerçevede, temel konuları belli ölçülerde ifade ettiğimizi zannediyorum. Diğer taraftan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün amaçlarının başında, Türk kültürü denen o büyük bütünlüğün belli dilimler içinde

incelenmesi olduğu için bu araştırmaları yapmaya her zaman devam edeceğimizi ifade etmek istiyorum. İkincisi bugün gerçekten Türkiye'de, son yıllarda, tarihî dönüm noktasının da başladığını tekrar ifade etmek isterim. Yani yaşayan eski Türk inançları ismini verdiğimiz bu çalışmanın bundan sonra da devam edeceğini bu konuyla ilgili olarak belki yıllık seminerler, sempozyumlar, planlayarak hep birlikte bilgi şölenleri düzenlemeyi düşünüyorum. Bugünkü Bilgi Şöleni'nin konuyla ilgili daha teferruatlı bilgiye ulaşmamızın bir başlangıcı olmasını ümit ederek kendisine tekrar teşekkür ediyorum. Yine Sayın Ahat Salihov'un "Başkurt Şamanlarının Tedavi Usulleri" başlıklı tebliği de aslında yine bilgi açısından hepimize çok büyük bir katkı sağlamasının ötesinde, kültürler arasındaki paralellikleri göstermesi bakımından son derece yararlı oldu. Bizim şu anda da içinde yaşadığımız kültürümüzdeki bazı unsurları da gösterdi. Türk kültürünün bir bütün olduğunu, bunun bir sosyal kurum olarak inanç sistemi çerçevesinde aslında birbirinden ayrılamayacağını, hâkim olunan bütün coğrafyada aynı unsurların, aynı motiflerin bire bir varlığını bize göstermesi açısından da son derece önemli bir katkı sağladığını burada ifade etmek isterim. Sayın Timur Dävletov'un "Kamlık İnancında Kam ve Kümelenme Geleneği" üzerine sunmuş olduğu tebliğ de gerçekten konunun hem teorik hem de pratik açıdan son derece yoğun bir değerlendirilmesini içermekteydi. Kendisiyle ayrıca gurur duyuyoruz. Kültür sahasındaki çalışmaları da doktora tezi aşamasında hâlen devam ediyor. O açıdan da Hakasya ile Türkiye, Türk kültürleri arasındaki bu bağlantıyı sadece bu tebliğle değil, bunun dışındaki diğer çalışmalarıyla da ortaya koyacak, çok enerji dolu genç bir akademisyen olarak kendisine burada tekrar teşekkür ediyorum. Tabii olarak çalışmalarının devamını diliyoruz. Sayın Mustafa Ünal'ın da bütün bu çizgi içerisindeki gelişmeleri belli bir noktadan yine semavi dinler açısından değerlendirmesi son derece yararlı olmuştur. Bu değerlendirmelerinden dolayı kendisine çok teşekkür ediyoruz. Sayın Dursun Yıldırım'ın değerlendirmesine ilave edecek fazla bir cümlemiz olamayacak. Kültürel bütünlüğü göstermesi açısından son derece önemli konulara işaret etti ve burada aslında bizim gençler için her zaman konuştuğumuz konuyu vurgulamış oldu. Bu konulara yaklaşımda oryantalist bakış açısının, aslında kendi kültürümüz üzerinde de ne kadar tahribat yaratabileceği mesajını buradan almaya çalıştık. İsimlendirme konusu son derecede önemlidir ve bu konu zaten sempozyum düzenlemekteki ana hedeflerden de birini teşkil etmekteydi.

İlahiyat sahasının da aynı şekilde, Türk kültürünü meydana getiren hemen bütün diğer konularla ilgili olarak aynı özellik taşıdığını burada yapılan konuşmalarla hatırladık. Bunun ötesinde çok değerli katkılarda bulunan yine misafirlerimiz de oldu. Bu konuyla ilgili birkaç ferahlatıcı cümleyle de ben sözlerime son vermek istiyorum. Bu organizasyonu yapmaya başladığımız zamandan itibaren Ankara'daki bütün kitle haberleşme araçlarına, Türkiye Büyük Millet Meclisi mensuplarının hemen hemen tamamına, Ankara'daki üniversitelerimizde bulunan ilgili akademisyenlerin hemen hemen tamamına, arada tabi ihmal olabilir, unutulma

olabilir, sempozyumu ve tiyatro haberini duyurabilme imkânına sahip olduk. Bu noktayı da dikkatlerinize sunmak istiyorum. Çünkü haklı olarak birçok katılımcı, salonun bu kadar boş kalmasının sebebini sordu. Bunu, bizim ve organizasyonu yapan kurumlarımızın bir eksikliği olarak görmemenizi dilerim. Bu konuda, herhâlde yapmamız gereken, konunun önemini kendi çevremizdeki insanlara tek tek anlatarak, hatırlatarak katılımı sağlamak olmalıdır. Belki o zaman katılımla ilgili eksiklikler telafi edilebilir. Şu anda elimizde çoğu siyasilerden olmak üzere epeyce bir tebrik yazı ve telgrafları var. Hepsi mazeret belirtiyor. Bütün parti liderlerimizin- şimdi propaganda olmasın diye isimlerini okumayayım müsaade ederseniz- hemen hemen hepsinden mesaj geldi; zamanları çok sınırlı olduğu için katılamadıklarını, üzüldüklerini ifade ediyorlar. Bu bile, bence bu toplantıların amacına yine de ulaştığına işaret eder. Böyle bir toplantının varlığından haberdar olmaları bile, bizim açımızdan, mesajın yerini bulduğunun işaretidir. Tabii gönül isterdi ki hiç olmazsa burada, toplantıların bir kısmına katılsınlar, biraz daha doğru bilgiye ulaşma şansları olsun… Ancak o zaman belki Sayın Yıldırım'ın biraz önce belirtmiş olduğu gibi yönetim ve doğru bilgi arasındaki ilişkiyi kurabilirler ve belki biraz daha kendi insanımıza faydalı olma imkânını elde edebilirler. Bununla beraber ben şu açıklamayla sözlerime de son vermek istiyorum: Bu konuyla ilgili olarak çalışmalarımızın bütün katılımcılarımıza açık olduğunu ifade etmek istiyorum. Tebliğini yetiştirememiş, herhangi bir şekilde katılamamış olan akademisyen ve araştırmacı arkadaşlarımıza, ilgili çalışmalarını yayımlanmak üzere bizlere göndermelerini istiyorum. Şu anda, bu bugün yapılmış olan konuşmaların büyük bir kısmı yazılı metin elimizde ve bunların bir "sempozyum bildirileri kitabı" olarak basılması kararını da aldık. Bunun kaynağını zor da olsa bulabildik. Bu konuda sizlerin de yardımlarıyla problemleri çözmek mümkün olacaktır ve ancak birlikte olduğumuz takdirde birçok sorunun üstesinden gelebileceğimizi burada tekrar ifade etmek istiyorum. Bu konuların önemine ne kadar kani isek o ölçüde çalışmalara da hep birlikte katkıda bulunmak zannederim boynumuzun borcudur. Ben aslında "Bu bir başlangıçtır." demiştim daha önce. Bu güzel başlangıcın bundan sonraki çalışmalarla daha güçlü bir noktaya gelmesini temenni ediyorum. Herkese katkılarından dolayı özellikle teşekkür ediyorum. TÜRKSOY Genel Müdürümüz yurt dışına çıkmak zorunda kaldığı için sabahki oturumdan sonra aramızdan ayrıldı ama kendilerine ve bütün TÜRKSOY çalışanlarına ve ayrıca Sayın Sancar Mülazımoğlu'na özellikle teşekkürlerimi bildirmek istiyorum. Bundan sonraki çalışmalarımıza da hep birlikte devam etmek dilek ve ümidiyle hepinize saygılar sunuyorum. Toplantıyı kapatıyorum. Teşekkür ederim.